॥ श्रीः ॥

॥ वैशेषिकदर्शनम् ॥

महर्षि कणादमुनि प्रणीतम् ।

पण्डित कृपारामशर्मणा ।

श्रीकाश्यामभरन्त्रालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

सम्वत् १९५५

भाद्रपद कृष्णा १४

[प्र]थम बार १००० पुस्तक छपी [मूल्य ⁄॥)

श्रीः ।

वैशेषिकदर्शनम् ।

श्रीगणेशायनमः ।

अथातो धर्मं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ यतो ऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः ॥ २ ॥ तद्वचनादाम्नायस्य प्रामाण्यम् ॥ ३ ॥ धर्मविशेषप्रसूताद् द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायानां पदार्थानां साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसम् ॥ ४ ॥ पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाशं कालो दिगात्मा मन इति द्रव्याणि ॥ ५ ॥ रूपरसगन्धस्पर्शाः सङ्ख्याः परिमाणानि पृथक्त्वं संयोगविभागौ परत्वापरत्वे बुद्धयः सुखदुःखे इच्छाद्वेषौ प्रयत्नाश्च गुणाः ॥ ६ ॥ उत्क्षेपणमवक्षेपण माकुञ्चनं प्रसारणं गमन-

मिति कर्माणि ॥ ७ ॥ सदनित्यं द्रव्यवत् कार्यं कारणं सामान्यविशेषवदिति द्रव्यगुणकर्मणामविशेषः ॥ ८ ॥ द्रव्यगुणयोः सजातीयारम्भकत्वं साधर्म्यम् ॥९॥ द्रव्याणि द्रव्यान्तरमारभन्ते गुणाश्च गुणान्तरम् ॥ १० ॥ कर्म कर्मसाध्यं न विद्यते ॥ ११ ॥ न द्रव्यं कार्यं कारणं च वधति ॥ १२ ॥ उभयथा गुणाः ॥ १३ ॥ कार्य विरोधि कर्म ॥ १४ ॥ क्रियागुणवत् समवायिकारणमिति द्रव्यलक्षणम् ॥ १५ ॥ द्रव्याश्रय्यगुणवान् संयोगविभागेष्वकारण मनपेक्ष इति गुणलक्षणम् ॥ १६ ॥ एकद्रव्यमगुणं संयोगविभागे ष्वनपेक्षकारणमिति कर्मलक्षणम् ॥ १७ ॥ द्रव्यगुणकर्मणां द्रव्यं कार्यं सामान्यम् ॥ १८ ॥ तथा गुणः ॥ १९ ॥ संयोगविभागवेगानां कर्म समानम् ॥ २० ॥ न द्रव्याणां कर्म ॥२१॥

व्यतिरेकात् ॥ २२ ॥ द्रव्याणां द्रव्यं कार्यं सामान्यम् ॥ २३ ॥ गुणवैधर्म्यान्न कर्मणां कर्म ॥ २४ ॥ द्वित्वप्रभृतयः संख्याः पृथक्त्वसंयोगविभागाश्च ॥ २५ ॥ असमवायात् सामान्यकार्यं कर्म न विद्यते ॥ २६ ॥ संयोगानां द्रव्यम् ॥ २७ ॥ रूपाणां रूपम् ॥ २८ ॥ गुरुत्वप्रयत्नसंयोगानामुत्क्षेपणम् ॥ २९ ॥ संयोगविभागाश्च कर्मणाम् ॥ ३० ॥ कारणसामान्ये द्रव्यकर्मणां कर्माकारण मुक्तम् ॥ ३१ ॥

इति प्रथमाध्यायस्य प्रथममाह्निकम्

कारणाभावात् कार्य्याभावः ॥ १ ॥ न तु कार्य्याभावात् कारणाभावः ॥ २ ॥ सामान्यं विशेष इति बुद्ध्यपेक्षम् ॥ ३ ॥ भावोऽनुवृत्तेरेव हेतुत्वात् सामान्यमेव ॥ ४ ॥ द्रव्यत्वं गुणत्वं कर्मत्वं च सामान्यानि विशेषाश्च ॥ ५ ॥ अन्यत्रान्त्येभ्यो विशेषे

भ्यः ॥ ६ ॥ सदिति यतो द्रव्यगुणकर्मसु सा सत्ता ॥ ७ ॥ द्रव्यगुणकर्मभ्यो ऽर्थान्तरं सत्ता ॥ ८ ॥ गुणकर्मसु च भावान्न कर्म न गुणः ॥ ९ ॥ सामान्यविशेषाभावेन च ॥१०॥ अनेकद्रव्यवत्त्वेन द्रव्यत्वमुक्तम् ॥ ११ ॥ सामान्यविशेषाभावेन च ॥ १२ ॥ तथा गुणेषु भावाद्गुणत्वमुक्तम् ॥ १३ ॥ सामान्यविशेषाभावेन च ॥ १४ ॥ कर्मसु भावात् कर्मत्वमुक्तम् ॥ १५ ॥ सामान्यविशेषाभावेन च ॥ १६ ॥ सदिति लिङ्गाविशेषाद्विशेषलिङ्गाभावाच्चैको भावः ॥ १७ ॥ इति प्रथमाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम् ॥

रूपरसगन्धस्पर्शवती पृथिवी ॥ १ ॥ रूपरसस्पर्शवत्य आपो द्रवाः स्निग्धाः ॥२॥ तेजो रूपस्पर्शवत् ॥ ३ ॥ स्पर्शवान् वायुः ॥ ४ ॥ न आकाशे न विद्यन्ते ॥ ५ ॥ सर्पिर्जतुमधूच्छिष्टानामग्निसंयोगाद्द्रवत्व-

मद्भिः सामान्यम् ॥ ६ ॥ त्रपुसीसलोहरजत-सुवर्णानामग्निसंयोगाद्द्रवत्वमद्भिः सामान्यम् ॥ ७॥ विषाणी ककुद्मान् प्रान्ते वालधिः सास्नावान् इति गोत्वे दृष्टं लिङ्गम् ॥ ८ ॥ स्पर्शश्च वायोः ॥ ९ ॥ न च दृष्टानां स्पर्श इत्यदृष्टलिङ्गो वायुः १० ॥ अद्रव्यवत्त्वेन द्रव्यम् ॥ ११ ॥ क्रियावत्त्वाद् गुणवत्त्वाच्च ॥ १२ ॥ अद्रव्यत्वेन नित्यत्वमुक्तम् ॥ १३ ॥ वायोर्वायुसंमूर्छनं नानात्वे लिङ्गम् ॥ १४ ॥ वायुसन्निकर्षे प्रत्यक्षाभावाद्दृष्टं लिङ्गं न विद्यते ॥ १५ ॥ सामान्यतो दृष्टाच्चाविशेषः ॥ १६ ॥ तस्मादागमिकम् ॥ १७ ॥ संज्ञाकर्म त्वस्मद्विशिष्टानां लिङ्गम् ॥ १८ ॥ प्रत्यक्षप्रवृत्तत्वात् संज्ञाकर्मणः ॥ १९ ॥ निष्क्रमणं प्रवेशनमित्याकाशस्य लिङ्गम् २० तदलिङ्गमेकद्रव्यत्वात् कर्मणः ॥ २१ ॥ कारणान्तरानुक्लृप्तिवैधर्म्याच्च ॥ २२ ॥ संयो-

गादभावः कर्मणः ॥ २३ ॥ कारणगुणपूर्वकः कार्य्यगुणो दृष्टः ॥ २४ ॥ कार्यान्तराप्रादुर्भावाच्च शब्दः स्पर्शवतामगुणः ॥२५॥ परत्र समवायात् प्रत्यक्षत्वाच्च नात्मगुणो न मनोगुण ॥ २६ ॥ परिशेषा लिङ्गमाकाशस्य ॥ २७ ॥ द्रव्यत्वनित्यत्वे वायुना व्याख्याते ॥ २८ ॥ तत्त्वम्भावेन ॥ २९ ॥ शब्दलिङ्गाविशेषाद्विशेषलिङ्गाभावाच्च ॥३०॥ तदनुविधानादेकपृथक्त्वं चेति ॥३१॥ इति द्वितीयाध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

पुष्पवस्त्रयोः सति सन्निकर्षे गुणान्तराप्रादुर्भावो वस्त्रे गन्धाभावलिङ्गम् ॥ १ ॥ व्यवस्थितः पृथिव्यां गन्धः ॥ २ ॥ एतेनोष्णता व्याख्याता ॥ ३ ॥ तेजस उष्णता ॥ ४ ॥ अप्सु शीतता ॥ ५ ॥ अपरस्मिन्नपरं युगपत् चिरं क्षिप्रमिति काललिङ्गानि ॥ ६ ॥ द्रव्यत्वनित्यत्वे वायुना व्या-

ख्याते ॥ ७ ॥ तत्त्वम्भावेन ॥ ८ ॥ नित्ये-
ष्वभावादनित्येषु भावात् कारणे कालाख्ये-
ति ॥ ९ ॥ इत इदमिति यतस्तद्दिश्यं लि-
ङ्गम् ॥ १० ॥ द्रव्यत्वनित्यत्वे वायुना व्या-
ख्याते ॥ ११ ॥ तत्त्वम्भावेन ॥ १२ ॥ का-
र्यविशेषेण नानात्वम् ॥ १३ ॥ आदित्य
संयोगाद्भूतपूर्वाद्भविष्यतो भूताच्च प्राची
॥ १४ ॥ तथा दक्षिणा प्रतीची उदीची च ॥
१५ ॥ एतेन दिगन्तरालानि व्याख्यातानि
॥ १६ ॥ सामान्यप्रत्यक्षाद्विशेषाप्रत्यक्षाद्वि
शेषस्मृतेश्च संशयः ॥ १७ ॥ दृष्टञ्च दृष्टव-
त् ॥ १८ ॥ यथादृष्टमयथादृष्टत्वाच्च ॥१९ ॥
विद्याविद्यातश्च संशयः ॥ २० ॥ श्रोत्रग्र-
हणो योऽर्थः स शब्दः ॥ २१ ॥ तुल्यजाती-
येष्वर्थान्तरभूतेषु विशेषस्य उभयथा दृष्ट-
त्वात् ॥ २२ ॥ एकद्रव्यत्वान्नद्रव्यम् ॥ २३
नापिकर्माऽचाक्षुषत्वात् ॥ २४ ॥ गुणस्य स-

तोऽपवर्गः कर्मभिः साधर्म्यम् ॥ २५ ॥ स- तो लिङ्गाभावात् ॥ २६ ॥ नित्यवैधर्म्यात् ॥ २७ ॥ अनित्यश्चायं कारणतः ॥ २८ ॥ न चासिद्धं विकारात् ॥ २९ ॥ अभिव्यक्तौ दोषात् ॥ ३० ॥ संयोगाद्विभागाच्च श- ब्दाच्च शब्दनिष्पत्तिः ॥ ३१ ॥ लिङ्गाच्चानि- त्यः शब्दः ॥ ३२ ॥ द्वयोस्तु प्रवृत्त्योरभा- वात् ॥ ३३ ॥ प्रथमाशब्दात् ॥ ३४ ॥ स- म्प्रतिपत्तिभावाच्च ॥ ३५ ॥ सन्दिग्धाः स- ति बहुत्वे ॥ ३६ ॥ संख्याभावः सामान्यतः ॥ ३७ ॥

इति द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम् ॥

प्रसिद्धा इन्द्रियार्थाः ॥ १ ॥ इन्द्रियार्था- प्रसिद्धिरिन्द्रियार्थेभ्यो ऽर्थान्तरस्य हेतुः ॥२॥ सो ऽनपदेशः ॥ ३ ॥ कारणाज्ञानात् ॥ ४ ॥ कार्येषुज्ञानात् ॥ ५ ॥ अज्ञानाच्च ॥ ६ ॥ अन्यदेव हेतुरित्यनपदेशः ॥ ७ ॥ अर्था-

न्तरं ह्यर्थान्तरस्याऽनपदेशः ॥ ८ ॥ संयो-
गिसमवाय्येकार्थसमवायिविरोधि च ॥९॥
कार्यं कार्यान्तरस्य ॥ १० ॥ विरोध्यभूतं
भूतस्य ॥ ११ ॥ भूतमभूतस्य ॥ १२ भूतो-
भूतस्य ॥ १३ ॥ प्रसिद्धिपूर्वकत्वादपदेश
स्य ॥ १४ ॥ अप्रसिद्धो ऽनपदेशो ऽसन् स-
न्दिग्धश्चानपदेशः ॥ १५ ॥ यस्माद्विषाणी
तस्मादश्वः ॥ १६ ॥ यस्माद्विषाणी तस्मा-
द्गौरिति चानैकान्तिकस्योदाहरणम् ॥१७॥
आत्मेन्द्रियार्थसन्निकर्षाद्यन्निष्पद्यते तद-
न्यत् ॥ १८ ॥ प्रवृत्तिनिवृत्ती च प्रत्यगा-
त्मनि दृष्टे परत्र लिङ्गम् ॥ १९ ॥ इति तृ-
तीयाध्यायस्य प्रथमाह्निकम् ॥

आत्मेन्द्रियार्थसन्निकर्षे ज्ञानस्य भावोऽ-
भावश्च मनसो लिङ्गम् ॥ १ ॥ तस्य द्रव्य-
त्वनित्यत्वे वायुना व्याख्याते ॥ २ ॥ प्रय-
त्नायौगपद्याज्ज्ञानायौगपद्याच्चैकम् ॥ ३ ॥

प्राणापाननिमेषोन्मेषजीवनमनोगतीन्द्रियान्तरविकाराः सुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नाश्चात्मनो लिङ्गानि॥४॥तस्य द्रव्यत्वनित्यत्वे वायुना व्याख्याते ॥ ५ ॥ यज्ञदत्त इति सन्निकर्षे प्रत्यक्षाभावाद् दृष्टं लिङ्गन विद्यते ॥ ६ ॥ सामान्यतो दृष्टाच्चाविशेषः ॥ ७ ॥ तस्मादागमिकः ॥ ८ ॥ अहमितिशब्दस्यव्यतिरेकान्नागमिकम् ॥ ९ ॥ यदि दृष्टमन्वक्षमहं देवदत्तोऽहं यज्ञदत्त इति ॥ १० ॥ दृष्टयात्मनि लिङ्गे एक एव दृढत्वात् प्रत्यक्षवत् प्रत्ययः ॥ ११ ॥ देवदत्तो गच्छति यज्ञदत्तो गच्छतीत्युपचाराच्छरीरे प्रत्ययः ॥ १२ ॥ सन्दिग्धस्तूपचारः ॥ १३ ॥ अहमिति प्रत्यगात्मनि भावात् परत्राभावादर्थान्तरप्रत्यक्षः ॥ १४॥देवदत्तो गच्छतीत्युपचारादभिमानात्तावच्छरीर प्रत्यक्षोऽहङ्कारः ॥ १५ ॥ सन्दिग्धस्तूपचारः ॥ १६ ॥ न

तु शरीरविशेषाद् यज्ञदत्तविष्णुमित्रयोर्ज्ञानं विषयः ॥ १७ ॥ अहमिति मुख्ययोग्याभ्यां शब्दवद्व्यतिरेकाव्यभिचाराद्विशेषसिद्धेर्नागमिकः ॥ १८ ॥ सुखदुःखज्ञाननिष्पत्त्यविशेषादैकात्म्यम् ॥ १९ ॥ व्यवस्थातो नाना ॥ २० ॥ शास्त्रसामर्थ्याच्च ॥२१॥

इति तृतीयाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम्

सदकारणवन्नित्यम् ॥ १ ॥ तस्य कार्य्यं लिङ्गम् ॥२॥ कारणभावात् कार्य्यभावः ३॥ अनित्य इति विशेषतः प्रतिषेधभावः ॥४॥ अविद्या ॥ ५ ॥ महत्यनेकद्रव्यवत्त्वात् रूपाच्चोपलब्धिः ॥ ६ ॥ सत्यपि द्रव्यत्वे महत्त्वे रूपसंस्काराभावाद्वायोरनुपलब्धिः ॥ ७ ॥ अनेकद्रव्यसमवायात् रूपविशेषाच्च रूपोपलब्धिः ॥ ८ ॥ तेन रसगन्धस्पर्शेषु ज्ञानं व्याख्यातम् ॥ ९ ॥ तस्याभावादव्यभिचारः ॥ १० ॥ सङ्ख्याः परिमा-

णानि पृथक्त्वं संयोगविभागौ परत्वापरत्वे कर्म च रूपिद्रव्यसमवायात् चाक्षुषाणि ॥ ११ ॥ अरूपिष्वचक्षुषाणि ॥ १२ ॥ एतेन गुणत्वे भावे च सर्वेन्द्रियं ज्ञानं व्याख्यातम् ॥ १३ ॥ इति चतुर्थाध्यायस्य प्रथमाह्निकम् ॥

तत्पुनः पृथिव्यादिकार्य्यद्रव्यं त्रिविधं शरीरेन्द्रियविषयसंज्ञकम ॥ १ ॥ प्रत्यक्षाप्रत्यक्षाणां संयोगस्याप्रत्यक्षत्वात पञ्चात्मकं न विद्यते ॥ २ ॥ गुणान्तराप्रादुर्भावाच्च न त्र्यात्मकम् ॥ ३ ॥ अणुसंयोगस्त्वप्रतिषिद्धः ॥ ४ ॥ तत्र शरीरं द्विविधं योनिजमयोनिजञ्च ॥ ५ ॥ अनियतदिग्देशपूर्वकत्वात ॥ ६ ॥ धर्मविशेषाच्च ॥ ७ ॥ समाख्याभावाच्च ॥ ८ ॥ सञ्ज्ञाया आदित्वात् ॥ ९ ॥ सन्त्ययोनिजाः ॥ १० ॥ वेदलिङ्गाच्च ॥ ११ ॥

इति चतुर्थाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम् ॥

आत्मसंयोगप्रयत्नाभ्यां हस्ते कर्म ॥१॥ तथा हस्तसंयोगाच्च मुषले कर्म ॥ २ ॥ अभिघातजे मुषलादौ कर्मणि व्यतिरेकादकारणं हस्तसंयोगः ॥ ३ ॥ तथात्मसंयोगो हस्तकर्मणि ॥ ४ ॥ अभिघातान्मुषलसंयोगाद्धस्ते कर्म ॥ ५ ॥ आत्मकर्म हस्तसंयोगाच्च ॥ ६ ॥ संयोगाभावे गुरुत्वात् पतनम् ॥ ७ ॥ नोदनविशेषाभावान्नोर्ध्वं न तिर्यग्गमनम् ॥ ८ ॥ प्रयत्न विशेषान्नोदनविशेषः ९ ॥ नोदनविशेषादुदसन विशेषः ॥ १० ॥ हस्तकर्मणा दारककर्म व्याख्यातम् ॥ ११॥ तथा दग्धस्य विस्फोटने ॥ १२ ॥ यत्नाभावे प्रसुप्तस्य चलनम ॥ १३ ॥ तृणेकर्म वायु संयोगात् ॥ १४ ॥ मणिगमणं सूच्यभिसर्पणमदृष्ट कारणम् ॥ १५ ॥ इषावयुगपत संयोगविशेषाः कर्मान्यत्वे हेतुः ॥ १६ ॥ नोदनादाद्यमिषोः कर्म तत्कर्मकारिताच्च संस्कारादुत्तरं तथोत्तरमुत्तरं च ॥ १७ ॥ संस्काराभावे गुरुत्वात् पतनम् ॥ १८ ॥

इति पञ्चमाध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

नोदनाभिघातात् संयुक्तसंयोगाच्च पृथिव्यांकर्म ॥ १ ॥ तद्विशेषेणादृष्टकारितम् ॥ २ ॥ अपां संयोगाभावे गुरुत्वात् पतनम् ॥ ३ ॥ द्रवत्वात् स्यन्दनम् ॥ ४ ॥ नाड्यो वायुसंयोगा दारोहणम् ॥ ५ ॥ नोदनापीडनात् संयुक्तसंयोगाच्च ॥ ६ ॥ वृक्षाभिसर्पणमित्यदृष्टकारितम् ॥ ७ ॥ अपां संघातो विलयनं च तेजः संयोगात् ॥ ८ ॥ तत्र विस्फुर्जथु लिङ्गम् ॥ ९ ॥ वैदिकं च ॥ १० ॥ अपां संयोगाद्विभागाच्च स्तनयित्नोः ॥११॥ पृथिवीकर्मणा तेजःकर्म वायुकर्म च व्याख्यातम् ॥ १२ ॥ अग्नेरूर्द्ध्वज्वलनं वायोस्तिर्यक्पवन मणूनां मनसश्चाद्यं कर्मादृष्टकारितम् ॥ १३ ॥ हस्तकर्मणा मनसः कर्म व्याख्यातम् ॥ १४ ॥ आत्मेन्द्रियमनोऽर्थसन्निकर्षात् सुखदुःखे ॥ १५ ॥ तदनारम्भ आत्मस्थे मनसि शरीरस्य दुःखाभावः स योगः ॥ १६ ॥ अपसर्पणमुपसर्पणमशितपीतसंयोगाः कार्यान्तरसंयोगाश्चेत्यदृष्टकारि-

तानि ॥ १७ ॥ तदभावे संयोगाभावोऽप्रादुर्भावश्च मोक्षः ॥ १८ ॥ द्रव्यगुणकर्मनिष्पत्तिवैधर्म्यादभावस्तमः ॥ १९ ॥ तेजसो द्रव्यान्तरेणावरणाच्च ॥ २० ॥ दिक्कालावाकाशं च क्रियावद्वैधर्म्यान्निष्क्रियाणि ॥२१॥ एतेन कर्माणि गुणाश्च व्याख्याताः ॥ २२ ॥ निष्क्रियाणां समवायः कर्मभ्यो निषिद्धः ॥ २३ ॥ कारणं त्वसमवायिनो गुणाः ॥ २४ ॥ गुणैर्दिग् व्याख्याता ॥ २५ ॥ कारणेन कालः ॥ २६ ॥

इति पञ्चमाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम् ॥

बुद्धिपूर्वा वाक्यकृतिर्वेदे ॥ १ ॥ ब्राह्मणे संज्ञाकर्म सिद्धिलिङ्गम् ॥ २ ॥ बुद्धिपूर्वो ददातिः ॥ ३ ॥ तथा प्रतिग्रहः ॥ ४ ॥ आत्मान्तरगुणानामात्मान्तरेऽकारणत्वात् ॥ ५ ॥ तद्दुष्टभोजने न विद्यते ॥ ६ ॥ दुष्टं हिंसायाम् ॥ ७ ॥ तस्य समभिव्याहारतो दोषः ॥८॥ तददुष्टे न विद्यते ॥९॥ पुनर्विशिष्टे प्रवृत्तिः ॥ १०॥ समे हीने वा प्रवृत्तिः ॥११॥ एतेन हीनसमविशिष्टधार्मिकेभ्यः

परस्वादानं व्याख्यातम् ॥१२॥ तथा विरु-द्धानां त्यागः ॥१३॥ हीने परे त्यागः १४ स-मे आत्मत्यागः परत्यागो वा ॥१५॥ विशि-ष्टे आत्मात्याग इति

इति षष्ठाध्यायस्य प्रथमाह्निकम्

दृष्टादृष्टप्रयोजनानां दृष्टाभावे प्रयोजनम-भ्युदयाय ॥ १ ॥ अभिषेचनोपवासब्रह्म-चर्यगुरुकुलवासवानप्रस्थयज्ञदानप्रोक्षणदि-ङ्नक्षत्रमन्त्रकालनियमाश्चादृष्टाय ॥ २ ॥ चातुराश्रम्यमुपधा अनुपधाश्च ॥ ३ ॥ भावदोष उपधाऽदोषोऽनुपधा ॥ ४ ॥ य-दिष्टरूपरसगन्धस्पर्शं प्रोक्षितमभ्युक्षितं च तच्छुचि ॥ ५ ॥ अशुचीति शुचिप्रतिषेधः ६ अर्थान्तरं च ॥ ७ अयतस्य शुचि-भोजनादभ्युदयो न विद्यते नियमाभा-द् विद्यते वाऽर्थान्तरत्वाद् यमस्य ॥ ८॥ असति चाभावात् ॥९॥ सुखाद्रागः ॥१०॥ तन्मयत्वाच्च ॥११॥ अदृष्टाच्च ॥१२॥ जा-तिविशेषाच्च ॥१३॥ इच्छाद्वेषपूर्विका ध-र्माधर्म प्रवृत्तिः ॥१४॥ तत्संयोगोविभागः

१५ आत्मकर्मसु मोक्षो व्याख्यातः ॥१६॥
इति षष्ठाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम

उक्ता गुणाः ॥ १ ॥ पृथिव्यादिरूपरसग-
न्धस्पर्शा द्रव्यानित्यत्वादनित्याश्च ॥ २ ॥
एतेन नित्येषु नित्यत्वमुक्तम् ॥ ३ ॥ अप्सु
तेजसि वायौ च नित्या द्रव्यनित्यत्वात् ॥४॥
अनित्येष्वनित्या द्रव्यानित्यत्वात् ॥ ५ ॥
कारणगुणपूर्वकाः पृथिव्यां पाकजाः ॥ ६ ॥
एकद्रव्यत्वात् ॥ ७ ॥ अणोर्महतश्चोपलब्ध्य-
नुपलब्धी नित्ये व्याख्याते ॥ ८ ॥ कारण-
बहुत्वाच्च ॥ ९ ॥ अतो विपरीतमणु ॥ १० ॥
अणु महदिति तस्मिन् विशेषभावात् विशे-
षाभावाच्च ॥ ११ ॥ एककालत्वात् ॥१२॥ दृ-
ष्टान्ताच्च ॥१३॥ अणुत्वमहत्त्वयोर णुत्वमह-
त्त्वाभावः कर्मगुणैर्व्याख्यातः ॥१४॥ कर्मभिः
कर्माणि गुणैश्च गुणा व्याख्याताः ॥१५॥ अणु
त्वमहत्त्वाभ्यां कर्मगुणाश्च व्याख्याताः१६॥ए-
तेनदीर्घत्वह्रस्वत्वे व्याख्याते ॥१७॥ अनित्ये-
ऽनित्यम् ॥ १८ ॥ नित्ये नित्यम् ॥ १९ ॥
नित्यं परिमण्डलम् ॥ २० ॥ अविद्या च

विद्यालिङ्गम्॥२१॥विभवान्महानाकाशस्तथा चात्मा ॥२२॥ तदभावादणु मनः ॥२३॥ गुणैर्दिग् व्याख्याता ॥२४॥ कारणे कालः ॥ २५ ॥
इति सप्तमाध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

रूपरसगन्धस्पर्शव्यतिरेकादर्थान्तरमेकत्वम् ॥१॥ तथा पृथक्त्वम् ॥२॥ एकत्वैकपृथक्त्वयोरेकत्वैकपृथक्त्वाभावोऽणुत्वमहत्त्वाभ्यां व्याख्यातः ॥३॥ निःसंख्यत्वात् कर्मगुणानां सर्वैकत्वं न विद्यते ॥४॥ भ्रान्तं तत्॥५॥ एकत्वाभावाद्भक्तिस्तु न विद्यते॥६॥ कार्य्यकारणयोरेकत्वैकपृथक्त्वाभावादेकत्वैकपृथक्त्वं न विद्यते॥ ७॥ एतदनित्ययोर्व्याख्यातम्८ अन्यतरकर्मज उभयकर्मजः संयोगजश्च संयोगः॥९॥एतेन विभागो व्याख्यातः ॥१०॥ संयोगविभागयोः संयोगविभागाभावोऽणुत्वमहत्त्वाभ्यां व्याख्यातः ॥११॥ कर्मभिः कर्माणि गुणैर्गुणा अणुत्वमहत्त्वाभ्यामिति ॥१२॥ युतसिद्ध्यभावात् कार्य्यकारणयोः संयोगविभागौ न विद्येते ॥ १३ ॥ गुणत्वात् १४ गुणोऽपि विभाव्यते ॥ १५ ॥ निष्क्रियत्वा-

त् ॥ १६ ॥ असति नास्तीति च प्रयोगात् ॥ १७ ॥ शब्दार्थावसम्बन्धौ ॥ १८ ॥ संयोगिनो दण्डात् समवायिनो विशेषाच्च १९ सामयिकः शब्दादर्थप्रत्ययः ॥ २० ॥ एकदिक्काभ्यामेककालाभ्यां सन्निकृष्टविप्रकृष्टाभ्यां परमपरञ्च ॥ २१ ॥ कारणपरत्वात् कारणापरत्वाच्च ॥ २२ ॥ परत्वापरत्वयोः परत्वापरत्वाभावोऽणुत्वमहत्त्वाभ्यां व्याख्यातः ॥२३ ॥कर्मभिः कर्माणि ॥२४॥ गुणैर्गुणाः ॥२५॥ इहेदमिति यतः कार्य्य कारणयो स समवायः ॥ २६॥द्रव्यत्वगुण- त्वप्रतिषेधो भावेन व्याख्यातः ॥ २७ ॥ तत्त्वमभावेन॥

सप्तमाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम्

द्रव्येषु ज्ञानं व्याख्यातम् ॥ १ ॥ तत्रात्मा मनश्चाप्रत्यक्षे ॥ २ ॥ ज्ञाननिर्देशे ज्ञाननिष्पत्तिविधिरुक्तः ॥ ३ ॥ गुणकर्मसु सन्निकृष्टेषु ज्ञाननिष्पत्तेर्द्रव्यं कारणम् ॥ ४ ॥ सामान्यविशेषेषु सामान्यविशेषाभावात्तत एव ज्ञानम् ॥ ५ ॥ सामान्यविशेषापेक्षं द्रव्यगुणकर्मसु ॥ ६ ॥ द्रव्ये द्रव्यगुणकर्मापे-

क्षम् ॥ ७ ॥ गुणकर्मसु गुणकर्माभावाद्गुण-
कर्मापेक्षं न विद्यते ॥ ८ ॥ समवायिनः श्वै-
त्याच्छ्वैत्यबुद्धेश्च श्वेते बुद्धिस्ते एते कार्य-
कारणभूते ॥ ९ द्रव्येष्वनितरेतरकारणाः ॥१०
कारणायौगपद्यात् कारणक्रमाच्च घटपटा-
दिबुद्धीनां क्रमो न हेतुफलभावात् ॥ ११ ॥
इत्यष्टमाध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

अयमेष त्वया कृतं भोजयैनमिति बुद्ध्य-
पेक्षम् ॥ १ ॥ दृष्टेषु भावाददृष्टेष्वभावात्
॥ २ ॥ अर्थ इति द्रव्यगुणकर्मसु ॥ ३ ॥ द्र-
व्येषु पञ्चात्मकत्वं प्रतिषिद्धम् ॥ ४ ॥ भू-
यस्त्वाद् गन्धवत्त्वाच्च पृथिवी गन्धज्ञाने
प्रकृतिः ॥ ५ ॥ तथापस्तेजोवायुश्च रसरू-
पस्पर्शाविशेषात् ॥ ६ ॥ इत्यष्टमाध्यायस्य
द्वितीयमाह्निकम् ॥

क्रियागुणव्यपदेशाभावात् प्रागसत् ॥१॥
सदसत् ॥ २ ॥ असतः क्रियागुणव्यपदेशा-
भावादर्थान्तरम् ॥ ३ ॥ सच्चासत् ॥ ४ ॥
यच्चान्यदसदतस्तदसत् ॥ ५ असदिति भूत-
प्रत्यक्षाभावात् भूतस्मृतेर्विरोधिप्रत्यक्षव-

त् ॥ ६ ॥ तथाऽभावे भावप्रत्यक्षत्वाच्च ॥ ७ एतेनाघटोऽगौरधर्मश्च व्याख्यातः ॥८॥ अभूतं नास्तीत्यनर्थान्तरम् ॥ ९ ॥ नास्ति-घटो गेहे इति सतो घटस्य गेहसंसर्गप्रति-षेधः ॥ १० आत्मन्यात्ममनसोः संयोगवि-शेषा दात्मप्रत्यक्षम् ॥ ११ ॥ तथा द्रव्या-न्तरेषु प्रत्यक्षम् ॥ १२ ॥ असमाहितान्तः-करणा उपसंहृतसमाधयस्तेषां च ॥ १३ ॥ तत्समवायात् कर्मगुणेषु ॥ १४ ॥ आत्म-समवायादात्मगुणेषु ॥ १५ ॥ इति नवमा-ध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

अस्येदं कार्यं कारणं संयोगि विरोधि समवायि चेति लैङ्गिकम् ॥ १ ॥ अस्येदं कार्यकारणसम्बन्धश्चावयवाद्भवति ॥ २ ॥ एतेन शाब्दं व्याख्यातम् ॥ ३ ॥ हेतुरपदेशो लिङ्गं प्रमाणं करण मित्यनर्थान्तरम् ॥ ४॥ अस्येदमिति बुद्ध्यपेक्षितत्वात् ॥५॥ आत्म-नसोः संयोगविशेषात् संस्काराच्च स्मृतिः ॥६ ॥ तथा स्वप्नः ॥७॥ स्वप्ना न्तिकम् ॥८॥ धर्माच्च ॥९॥ इन्द्रियदो- षात् संस्कारदोषा-

च्चाविद्या॥११॥तद्दुष्टज्ञानम ॥११॥ अदुष्टं विद्या ॥१२॥आर्षं सिद्धदर्शनं च धर्मेभ्यः ॥ १३॥इतिनवमाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम् ॥

इष्टानिष्टकारणविशेषाद्विरोधाच्च मिथः सुखदुःखयोर्थान्तरभावः ॥ १ ॥ संशयनिर्णयान्तराभावाश्च ज्ञानान्तरत्वे हेतुः॥२॥ तयोर्निष्पत्तिः प्रत्यक्षलैङ्गिकाभ्याम् ॥ ३ ॥ अभूदित्यपि ॥ ४ सति च कार्यादर्शनात् ॥ ५ ॥ एकार्थसमवायिकारणान्तरेषु दृष्टत्वात् ६। एकदेशे इत्येकस्मिन् शिरः पृष्ठमुदरं मर्माणि तद्विशेषस्तद्विशेषेभ्यः ॥७॥ इति दशमाध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

कारणमिति द्रव्ये कार्य्यसमवायात् १। संयोगाद्वा ॥ २ ॥ कारणे समवायात् कर्माणि ॥३॥ तथा रूपे कारणैकार्थसमवायाच्च ॥४॥ कारणसमवायात् संयोगःपटस्य ॥५॥ कारणकारणसमवायाच्च॥६॥ संयुक्तसमवायादग्नेर्वैशेषिकम् ॥७॥ दृष्टानां दृष्टप्रयोजनानां दृष्टाभावे प्रयोगोऽभ्युदयाय।८ तद्वचनादाम्नायस्य प्रामाण्यमिति ॥९॥ इति ॥

॥ श्रीः ॥

॥ न्यायदर्शनम् ॥

महर्षि गौतम प्रणीतम् ।

पण्डित कृपारामशर्मणा ।

श्रीकाश्याममरयन्त्रालये मुद्रयित्वा

प्रकाशितम् ।

सम्वत् १९४५

भाद्रपद कृष्णा ८

प्रथम बार १००० पुस्तक छपी

ओं नमः प्रमाणाय ॥

प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनिर्णयवादजल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छलजातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमः ॥ १ ॥

दुःखजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्तरापाये तदनन्तरापायादपवर्गः ॥ २ ॥

प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि ३

इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नं ज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारि व्यवसायात्मकम् प्रत्यक्षम् ४

अथ तत्पूर्व्वकं त्रिविधमनुमानम् पूर्ववच्छेषवत् सामान्यतो दृष्टञ्च ॥ ५ ॥

प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनमुपमानम् ६

आप्तोपदेशः शब्दः ॥ ७ ॥

स द्विविधो दृष्टाऽदृष्टार्थत्वात् ॥ ८ ॥

आत्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥९॥

इच्छाद्वेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानान्यात्मनो लिङ्गमिति ॥ १० ॥

चेष्टेन्द्रियार्थाश्रयः शरीरम् ॥ ११ ॥

घ्राणरसनचक्षुस्त्वक् श्रोत्राणीन्द्रियाणि भूतेभ्यः ॥ १२ ॥

पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाशमिति भूतानि ॥ १३ ॥

गन्धरसरूपस्पर्शशब्दाः पृथिव्यादिगुणास्तदर्थाः ॥ १४ ॥

बुद्धिरुपलब्धिर्ज्ञानमित्यनर्थान्तरम् ॥१५॥

युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्गम् ॥१६॥

प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भ इति ॥ १७॥

प्रवर्त्तनालक्षणा दोषाः ॥ १८ ॥

पुनरुत्पत्तिः प्रेत्यभावः ॥ १९ ॥

प्रवृत्तिदोषजनितोऽर्थः फलम् ॥ २० ॥

बाधनालक्षणं दुःखमिति ॥ २१ ॥

तदत्यन्तविमोक्षोऽपवर्गः ॥ २२ ॥

समानानेकधर्म्मोपपत्ते र्विप्रतिपत्तेरुपलब्ध्यनुपलब्ध्यव्यवस्थातश्च विशेषापेक्षो विमर्शः संशयः ॥ २३ ॥

यमर्थमधिकृत्य प्रवर्त्तते तत् प्रयोजनम् २४

लौकिकपरीक्षकाणां यस्मिन्नर्थे बुद्धिसाम्यं स दृष्टान्तः ॥ २५ ॥

तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिः सिद्धान्तः ॥ २६ ॥

सर्वतन्त्र प्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थित्यर्थान्तरभावात् ॥ २७ ॥

सर्वतन्त्राविरुद्धस्तन्त्रेऽधिकृतोऽर्थः सर्वतन्त्रसिद्धान्तः ॥ २८ ॥

समानतन्त्रसिद्धः परतन्त्रासिद्धः प्रतितन्त्रसिद्धान्तः ॥ २९ ॥

यत्सिद्धावन्यप्रकरणसिद्धिः सोऽधिकरणसिद्धान्तः ॥ ३० ॥

अपरीक्षिताभ्युपगमात् तद्विशेषपरीक्षणमभ्युपगमसिद्धान्तः ॥ ३१ ॥

प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यवयवाः ॥ ३२ ॥

साध्यनिर्देशः प्रतिज्ञा ॥ ३३ ॥

उदाहरणसाधर्म्यात् साध्यसाधनं हेतुः ३४

तथावैधर्म्यात् ॥ ३५ ॥

साध्यसाधर्म्यात् तद्धर्म्मभावी दृष्टान्त उदाहरणम् ॥ ३६ ॥

तद्विपर्य्ययाद्वा विपरीतम् ॥ ३७ ॥

उदाहरणापेक्षस्तथेत्युपसंहारो न तथेति वा साध्यस्योपनयः ॥ ३८ ॥

हेत्वपदेशात् प्रतिज्ञायाः पुनर्वचनं निगमनम् ॥ ३९ ॥

अविज्ञाततत्त्वेऽर्थे कारणोपपत्तितस्त-

त्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्कः ॥ ४० ॥

विमृश्य पक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणं निर्णयः ॥ ४१ ॥

प्रमाणतर्कसाधनोपालम्भः सिद्धान्ताविरुद्धः पञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहो वादः ॥ ४२ ॥

यथोक्तोपपन्नश्छलजातिनिग्रहस्थानसाधनोपालम्भो जल्पः ॥ ४३ ॥

स प्रतिपक्षस्थापनाहीनो वितण्डा ॥ ४४

सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमातीतकाला हेत्वाभासाः ॥ ४५ ॥

अनैकान्तिकः सव्यभिचारः ॥ ४६ ॥

सिद्धान्तमभ्युपेत्य तद्विरोधी विरुद्धः ॥ ४७ ॥

यस्मात्प्रकरणचिन्ता स निर्णयार्थमपदिष्टः प्रकरणसमः ॥ ४८ ॥

साध्याविशिष्टः साध्यत्वात् साध्यसमः ॥ ४९ ॥

कालात्ययापदिष्टः कालातीतः ॥ ५० ॥

वचनविघातोऽर्थविकल्पोपपत्त्या छलम् ॥५१॥

तत् त्रिविधं वाक्छलं सामान्यच्छल-मुपचारच्छलञ्चेति ॥ ५२ ॥

अविशेषाभिहितेऽर्थे वक्तुरभिप्रायादर्थान्तरकल्पना वाक्छलम् ॥ ५३ ॥

सम्भवतोऽर्थस्यातिसामान्ययोगादसम्भूतार्थकल्पना सामान्यच्छलम् ॥ ५४ ॥

धर्म्मविकल्पनिर्देशेऽर्थसद्भावप्रतिषेध उपचारच्छलम् ॥ ५५ ॥

वाक्छलमेवोपचारच्छलं तदविशेषात् ॥ ५६

न तदर्थान्तरभावात् ॥ ५७ ॥

अविशेषे वा किञ्चित्साधर्म्यादेकच्छलप्रसङ्गः ॥ ५८ ॥

साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां प्रत्यवस्थानं जातिः ॥५९।

विप्रतिपत्तिरप्रतिपत्तिश्च निग्रहस्थानम् ॥६०॥

तद्विकल्पाज्जातिनिग्रहस्थानबहुत्वम् ॥ ६१ ॥

समाप्तोऽध्यायः

समानानेकधर्म्माध्यवसायादन्यतरधर्म्मा-
ध्यवसायाद्वा न संशयः ॥ १ ॥

विप्रतिपत्त्यव्यवस्थाध्यवसायाच्च ॥ २ ॥

विप्रतिपत्तौ च सम्प्रतिपत्तेः ॥ ३ ॥

अव्यवस्थात्मनि व्यवस्थितत्वाच्चाव्यव-
स्थायाः ॥ ४ ॥

तथाऽत्यन्तसंशयस्तद्धर्म्मसातत्योपपत्तेः ॥५॥

यथोक्ताध्यवसायादेव तद्विशेषापेक्षात् सं-
शयेनासंशयो नात्यन्तसंशयो वा ॥ ६ ॥

यत्र संशयस्तत्रैवमुत्तरोत्तरप्रसङ्गः ॥ ७ ॥

प्रत्यक्षादीनामप्रामाण्यं त्रैकाल्यासिद्धेः ॥८॥

पूर्व्वं हि प्रमाणसिद्धौ नेन्द्रियार्थसन्निक-
र्षात्प्रत्यक्षोत्पत्तिः ॥ ९ ॥

पश्चात् सिद्धौ न प्रमाणेभ्यः प्रमेयसिद्धिः ॥१०॥

युगपत्सिद्धौ प्रत्यर्थनियतत्वात् क्रमवृत्ति-
त्वाभावो बुद्धीनाम् ॥ ११ ॥

त्रैकाल्यासिद्धेः प्रतिषेधानुपपत्तिः ॥ १२ ॥

सर्वप्रमाणप्रतिषेधाच्च प्रतिषेधानुपपत्तिः॥१३॥

तत्प्रामाण्ये वा न सर्वप्रमाणविप्रतिषेधः॥१४॥

त्रैकाल्याप्रतिषेधश्च शब्दादातोद्यसिद्धिव-
त्तत्सिद्धेः ॥ १५ ॥

प्रमेयता च तुलाप्रामाण्यवत् ॥ १६ ॥

प्रमाणतः सिद्धेः प्रमाणानां प्रमाणान्तर-
सिद्धिप्रसङ्गः ॥ १७ ॥

तद्विनिवृत्तेर्वा प्रमाणान्तरसिद्धिवत्
प्रमेयसिद्धिः ॥ १८ ॥

न प्रदीपप्रकाशवत् तत्सिद्धेः ॥ १९ ॥

प्रत्यक्षलक्षणानुपपत्तिरसमग्रवचनात् ॥२०॥

नात्ममनसोः सन्निकर्षाभावे प्रत्यक्षोत्पत्तिः२१

दिग्देशकालाकाशेष्वप्येवं प्रसङ्गः ॥ २२ ॥

ज्ञानलिङ्गत्वादात्मनो नानवरोधः ॥ २३ ॥

तदयौगपद्यलिङ्गत्वाच्च न मनसः ॥ २४ ॥

तैश्चापदेशो ज्ञानविशेषाणाम् ॥ २५ ॥

व्याहतत्वादहेतुः ॥ २६ ॥

नार्थविशेषप्राबल्यात् ॥ २७ ॥

प्रत्यक्षमनुमानमेकदेशग्रहणादुपलब्धेः ॥२८॥

न प्रत्यक्षेण यावत्तावदप्युपलम्भात् ॥२९॥

न चैकदेशोपलब्धिरवयविसद्भावात् ॥३०॥

साध्यत्वादवयविनि सन्देहः ॥ ३१ ॥

सर्व्वाग्रहणमवयव्यसिद्धेः ॥ ३२ ॥

धारणाकर्षणोपपत्तेश्च ॥ ३३ ॥

सेनावनवद्ग्रहणमिति चेन्नातीन्द्रियत्वादणूनाम् ॥ ३४ ॥

रोधोपघातसादृश्येभ्यो व्यभिचारादनुमानमप्रमाणम् ॥ ३५ ॥

नैकदेशत्राससादृश्येभ्योऽर्थान्तरभावात् ॥३६॥

वर्त्तमानाभावः पततः पतितपतितव्यकालोपपत्तेः ॥ ३७ ॥

तयोरप्यभावो वर्त्तमानाभावे तदपेक्षत्वात् ॥ ३८ ॥

नातीतानागतयोरितरेतरापेक्षा सिद्धिः ॥३९॥

वर्त्तमानाभावे सर्व्वाग्रहणम्प्रत्यक्षानुपपत्तेः ॥ ४० ॥

कृतताकर्तव्यतोपपत्तेस्तूभयथाग्रहणम् ॥४१॥

अत्यन्तप्रायैकदेशसाधर्म्यादुपमानासिद्धिः ४२।

प्रसिद्धसाधर्म्यादुपमानसिद्धेर्यथोक्तदोषानुपपत्तिः ॥ ४३ ॥

प्रत्यक्षेणाप्रत्यक्षसिद्धेः ॥ ४४ ॥

नाप्रत्यक्षे गवये प्रमाणार्थमुपमानस्य पश्याम इति ॥ ४५ ॥

तथेत्युपसंहारादुपमानसिद्धेर्नाविशेषः ॥४६॥

शब्दोऽनुमानमर्थस्यानुपलब्धेरनुमेयत्वात ४७

उपलब्धेरद्विप्रवृत्तित्वात् ॥ ४८ ॥

सम्बन्धाच्च ॥ ४९ ॥

आप्तोपदेशसामर्थ्याच्छब्दार्थसम्प्रत्ययः॥५०।

प्रमाणतोऽनुपलब्धेः ॥ ५१ ॥

पूरणप्रदाहपाटनानुपलब्धेश्च सम्बन्धाभावः ॥ ५२ ॥

शब्दार्थव्यवस्थानादप्रतिषेधः ॥ ५३ ॥

न सामयिकत्वाच्छब्दार्थसम्प्रत्ययस्य ॥५४॥

जातिविशेषे चानियमात् ॥ ५५ ॥

तदप्रामाण्यमनृतव्याघातपुनरुक्त-
दोषेभ्यः ॥ ५६ ॥

न कर्म्मकर्तृसाधनवैगुण्यात् ॥ ५७ ॥

अभ्युपेत्य कालभेदे दोषवचनात् ॥ ५८ ॥

अनुवादोपपत्तेश्च ॥ ५९ ॥

वाक्यविभागस्य चार्थग्रहणात् ॥ ६० ॥

विध्यर्थवादानुवादवचनविनियोगात् ॥६१॥

विधिर्विधायकः ॥ ६२ ॥

स्तुतिर्निन्दा परकृतिः पुराकल्प इत्य-
र्थवादः ॥ ६३ ॥

विधिविहितस्यानुवचनमनुवादः ॥ ६४ ॥

नानुवादपुनरुक्तयोर्विशेषः शब्दाभ्यासो-
पपत्तेः ॥ ६५ ॥

शीघ्रतरगमनोपदेशवदभ्यासान्ना-

विशेषः ॥ ६६ ॥

मन्त्रायुर्वेदप्रामाण्यवच्च तत्प्रामाण्यमाप्तप्रामाण्यात् ॥ ६७ ॥

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमाह्निकम्

न चतुष्ट्वमैतिह्यार्थापत्तिसम्भवाभावप्रामाण्यात् ॥ १ ॥

शब्द ऐतिह्यानर्थान्तरभावादनुमानेऽर्थापत्तिसम्भवाभावानर्थान्तरभावाच्चाप्रतिषेधः ॥ २ ॥

अर्थापत्तिरप्रमाणमनैकान्तिकत्वात् ॥ ३ ॥

अनर्थापत्तावर्थापत्त्यभिमानात् ॥ ४ ॥

प्रतिषेधाप्रामाण्यच्चानैकान्तिकत्वात् ॥ ५ ॥

तत्प्रामाण्ये वा नार्थापत्त्यप्रामाण्यम् ॥ ६ ॥

नाभावप्रामाण्यम्प्रमेयासिद्धेः ॥ ७ ॥

लक्षितेष्वलक्षणलक्षितत्वादलक्षितानां तत्प्रमेयसिद्धेः ॥ ८ ॥

असत्यर्थे नाभाव इति चेन्नान्यलक्षणो-

पपत्तेः ॥ ९ ॥

तत्सिद्धेरलक्षितेष्वहेतुः ॥ १० ॥

न लक्षणावस्थितापेक्षसिद्धेः ॥ ११ ॥

प्रागुत्पत्तेरभावोपपत्तेश्च ॥ १२ ॥

विमर्शहेत्वनुयोगे च विप्रतिपत्तेः संशयः१३।

आदिमत्वादैन्द्रियकत्वात् कृतकवदुप-
चाराच्च ॥ १४ ॥

न घटाभावसामान्यनित्यत्वात् नित्येष्व-
प्यनित्यवदुपचाराच्च ॥ १५ ॥

तत्त्वभाक्तयोर्नानात्वविभागादव्य-
भिचारः ॥ १६ ॥

सन्तानानुमानविशेषणात् ॥ १७ ॥

कारणद्रव्यस्य प्रदेशशब्देनाभिधानान्नि-
त्येष्वप्यव्यभिचार इति ॥ १८ ॥

प्रागुच्चारणादनुपलब्धेरावरणाद्यनुप-
लब्धेश्च ॥ १९ ॥

तदनुपलब्धेरनुपलम्भादावरणोपपत्तिः२०॥

अनुपलम्भादप्यनुपलब्धिसद्भाववन्नावरणानुपपत्तिरनुपलम्भात् ॥ २१ ॥

अनुपलम्भात्मकत्वादनुपलब्धेरहेतुः ॥२२॥

अस्पर्शत्वात् ॥ २३ ॥

न कर्म्मानित्यत्वात् ॥ २४ ॥

नाणुनित्यत्वात् ॥ २५ ॥

सम्प्रदानात् ॥ २६ ॥

तदन्तरालानुपलब्धेरहेतुः ॥ २७ ॥

अध्यापनादप्रतिषेधः ॥ २८ ॥

उभयोः पक्षयोरन्यतरस्याध्यापनादप्रतिषेधः ॥ २९ ॥

अभ्यासात् ॥ ३० ॥

नान्यत्वेऽप्यभ्यासस्योपचारात् ॥ ३१ ॥

अन्यदन्यस्मादनन्यत्वादनन्यदित्यन्यताऽभावः ॥ ३२ ॥

तदभावे नास्त्य नन्यता तयोरितरेतरापेक्षसिद्धेः ॥ ३३ ॥

विनाशकारणानुपलब्धेः ॥ ३४ ॥

अश्रवणकारणानुपलब्धेः सततश्रवण-प्रसङ्गः ॥ ३५ ॥

उपलभ्यमाने चानुपलब्धेरसत्त्वादनप-देशः ॥ ३६ ॥

पाणिनिमित्तप्रश्लेषाच्छब्दाभावेनानुप-लब्धिः ॥ ३७ ॥

विनाशकारणानुपलब्धेश्चावस्थाने तन्नि-त्यत्वप्रसङ्गः ॥ ३८ ॥

अस्पर्शत्वादप्रतिषेधः ॥ ३९ ॥

विभक्त्यन्तरोपपत्तेश्च समासे ॥ ४० ॥

विकारादेशोपदेशात् संशयः ॥ ४१ ॥

प्रकृतिविवृद्धौ विकारविवृद्धेः ॥ ४२ ॥

न्यूनसमाधिकोपलब्धेर्विकाराणामहेतुः ॥ ४३ ॥

नातुल्यप्रकृतीनां विकारविकल्पात् ॥४४॥

द्रव्यविकारे वैषम्यवद्वर्णविकारविकल्पः॥४५

न विकारधर्मानुपपत्तेः ॥ ४६ ॥

विकारप्राप्तानामपुनरावृत्तेः ॥ ४७ ॥

सुवर्णादीनां पुनरापत्तेरहेतुः ॥ ४८ ॥

तद्विकाराणां सुवर्णभावाव्यतिरेकात् ॥४९॥

वर्णत्वाव्यतिरेकाद्वर्णविकाराणामप्रति-
षेधः ॥ ५० ॥

सामान्यवतो धर्म्मयोगो न सामान्यस्य ५१

नित्यत्वे विकारादनित्यत्वे चानवस्था-
नात् ॥ ५२ ॥

नित्यानामतीन्द्रियत्वात्तद्धर्म्मविकल्पाच्च
वर्णविकाराणामप्रतिषेधः ॥ ५३ ॥

अनवस्थायित्वे च वर्णोपलब्धिवत्ताद्वि-
कारोपपत्तिः ॥ ५४ ॥

विकारधर्म्मित्वे नित्यत्वाभावात्कालान्त-
रे विकारोपपत्तेश्चाप्रतिषेधः ॥ ५५ ॥

प्रकृत्यनियमाद्वर्णविकाराणाम् ॥ ५६ ॥

अनियमे नियमान्नानियमः ॥ ५७ ॥

नियमानियमविरोधादनियमे नियमाच्चा-प्रतिषेधः ॥ ५८ ॥

गुणान्तरापत्त्युपमर्द्दह्रासवृद्धिलेशश्लेषेभ्य-स्तु विकारोपपत्तेर्वर्णविकारः ॥ ५९ ॥

ते विभक्त्यन्ताः पदम् ॥ ६० ॥

तदर्थे व्यक्त्याकृतिजातिसन्निधावुपचारात् संशयः ॥ ६१ ॥

या शब्दसमूहत्यागपरिग्रहसंख्यावृद्ध्युप-चयवर्णसमासानुबन्धानां व्यक्तावुपचारा-द्व्यक्तिः ॥ ६२ ॥

न तदनवस्थानात् ॥ ६३ ॥

सहचरणस्थानतादर्थ्यवृत्तमानधारणसा-मीप्ययोगसाधनाधिपत्येभ्यो ब्राह्मणमञ्च-कटराजशक्तुचन्दनगङ्गाशाटकान्नपुरुषेष्वत-द्भावेऽपि तदुपचारः ॥ ६४ ॥

आकृतिस्तदपेक्षत्वात् सत्त्वव्यवस्थानसि-द्धेः ॥ ६५ ॥

व्यक्त्याकृतियुक्तेऽप्यप्रसङ्गात्प्रोक्षणादीनां मृद्गवके जातिः ॥ ६६ ॥

नाकृतिव्यक्त्यपेक्षत्वाज्जात्यभिव्यक्तेः ॥६७॥

व्यक्त्याकृतिजातयस्तु पदार्थः ॥ ६८ ॥

व्यक्ति र्गुणविशेषाश्रयो मूर्तिः ॥ ६९ ॥

आकृति र्जातिलिङ्गाख्या ॥ ७० ॥

समानप्रसवात्मिका जातिः ॥ ७१ ॥

समाप्तोऽध्यायः

दर्शनस्पर्शनाभ्यामेकार्थग्रहणात् ॥ १ ॥

न विषयव्यवस्थानात् ॥ २ ॥

तद्व्यवस्थानादेवात्मसद्भावादप्रतिषेधः३

शरीरदाहे पातकाभावात् ॥ ४ ॥

तदभावः सात्मकप्रदाहेऽपि तन्नित्य-त्वात् ॥ ५ ॥

न कार्याश्रयकर्तृवधात् ॥ ६ ॥

सव्यदृष्टस्येतरेण प्रत्यभिज्ञानात् ॥ ७ ॥

नैकस्मिन्नासास्थिव्यवहिते द्वित्वाभिमा-

नात् ॥ ८ ॥

एकविनाशे द्वितीयाविनाशान्नैकत्वम् ॥९॥

अवयवनाशेऽप्यवयव्युपलब्धेरहेतुः ॥१०॥

दृष्टान्तविरोधादप्रतिषेधः ॥ ११ ॥

इन्द्रियान्तरविकारात् ॥ १२ ॥

न स्मृतेः स्मर्त्तव्यविषयत्वात् ॥ १३ ॥

तदात्मगुणसद्भावादप्रतिषेधः ॥ १४ ॥

अपरिसङ्ख्यानाच्च स्मृतिविषयस्य ॥ १५ ॥

नात्मप्रतिपत्तिहेतूनां मनसि सम्भवात् ॥१६॥

ज्ञातुर्ज्ञानसाधनोपपत्तेः संज्ञाभेदमात्रम् १७

नियमश्च निरनुमानः ॥ १८ ॥

पूर्वाभ्यस्तस्मृत्यनुबन्धात् जातस्य हर्ष-
भयशोकसम्प्रतिपत्तेः ॥ १९ ॥

पद्मादिषु प्रबोधसंमीलनविकारवत्तद्वि-
कारः ॥ २० ॥

नोष्णशीतवर्षाकालनिमित्तत्वात् पञ्चा-
त्मकविकाराणाम् ॥ २१ ॥

प्रेत्याहाराभ्यासकृतात् स्तन्याभिलापात् २२

अयसोऽयस्कान्ताभिगमनवत्तदुपसर्पणम् २३

नान्यत्र प्रवृत्त्यभावात् ॥ २४ ॥

वीतरागजन्मादर्शनात् ॥ २५ ॥

सगुणद्रव्योत्पत्तिवत्तदुत्पत्तिः ॥ २६ ॥

न सङ्कल्पनिमित्तत्वाद्रागादीनाम् ॥ २७ ॥

पार्थिवं गुणान्तरोपलब्धेः ॥ २८ ॥

श्रुतिप्रामाण्याच्च ॥ २९ ॥

कृष्णसारे सत्युपलम्भाद्व्यतिरिच्य चोपलम्भात् संशयः ॥ ३० ॥

महदणुग्रहणात् ॥ ३१ ॥

रश्म्यर्थसन्निकर्षविशेषात् तद्ग्रहणम् ३२

तदनुपलब्धेरहेतुः ॥ ३३ ॥

नानुमीयमानस्य प्रत्यक्षतोऽनुपलब्धिरभावहेतुः ॥ ३४ ॥

द्रव्यगुणधर्मभेदाच्चोपलब्धि नियमः ॥३५॥

अनेकद्रव्यसमवायाद्रूपविशेषाच्चरूपो-

पलब्धिः ॥ ३६ ॥

कर्म्मकारितश्चेन्द्रियाणां व्यूहः पुरुषार्थ-तन्त्रः ॥ ३७ ॥

अव्यभिचाराच्च प्रतीघाती भौतिकधर्मः ३८

मध्यन्दिनोल्काप्रकाशानुपलब्धिवत्तदनु-पलब्धिः ॥ ३९ ॥

न रात्रावप्यनुपलब्धेः ॥ ४० ॥

वाह्यप्रकाशानुग्रहाद्विषयोपलब्धेरनभि-व्यक्तितोऽनुपलब्धिः ॥ ४१ ॥

अभिव्यक्तौ चाभिभवात् ॥ ४२ ॥

नक्तञ्चरनयनरश्मिदर्शनाच्च ॥ ४३ ॥

अप्राप्य ग्रहणम् काचाभ्रपटलस्फटिका-न्तरितोऽपलब्धेः ॥ ४४ ॥

न कुड्यान्तरितानुपलब्धेरप्रतिषेधः ॥४५॥

अप्रतिघातात् सन्निकर्षोपपत्तिः ॥ ४६ ॥

आदित्यरश्मेः स्फटिकान्तरेऽपि दाह्येऽ-विघातात् ॥ ४७ ॥

नेतरेतरधर्म्मप्रसङ्गात् ॥ ४८ ॥

आदर्शोदकयोः प्रसादस्वाभाव्याद्रूपोप-
लब्धिवत्तदुपलब्धिः ॥ ४९ ॥

दृष्टानुमितानां नियोगप्रतिषेधानुपपत्तिः५०

स्थानान्यत्वे नानात्वादवयविनानात्वा-
दवयविनानास्थानत्वाच्च संशयः ॥ ५१ ॥

त्वगव्यतिरेकात् ॥ ५२ ॥

नेन्द्रियान्तरार्थानुपलब्धेः ॥ ५३ ॥

त्वगवयवविशेषेण धूमोपलब्धिवत्तदुप-
लब्धिः ॥ ५४ ॥

आहतत्वादहेतुः ॥ ५५ ॥

न युगपदर्थानुपलब्धेः ॥ ५६ ॥

विप्रतिषेधाच्च नत्वगेका ॥ ५७ ॥

इन्द्रियार्थपञ्चत्वात् ॥ ५८ ॥

न तदर्थबहुत्वात् ॥ ५९ ॥

गन्धत्वाद्यव्यतिरेकाद्गन्धादीनामप्रति-
षेधः ॥ ६० ॥

विषयत्वाव्यतिरेकादेकत्वम् ॥ ६१ ॥

न बुद्धिलक्षणाधिष्ठानगत्याकृतिजातिपञ्चत्वेभ्यः ॥ ६२ ॥

भूतगुणविशेषोपलब्धेस्तादात्म्यम् ॥ ६३ ॥

गन्धरसरूपस्पर्शशब्दानां स्पर्शपर्य्यन्ताः पृथिव्याः अप्तेजोवायूनां पूर्व्वं पूर्व्वमपोह्याकाशस्योत्तरः ॥ ६४ ॥

न सर्व्वगुणानुपलब्धेः ॥ ६५ ॥

एकैकस्यैवोत्तरोत्तरगुणसद्भावादुत्तरोत्तराणां तदनुपलब्धिः ॥ ६६ ॥

संसर्गाच्चानेकगुणग्रहणम् ॥ ६७ ॥

विष्टं ह्यपरम्परेण ॥ ६८ ॥

न पार्थिवाप्ययोः प्रत्यक्षत्वात् ॥ ६९ ॥

पूर्व्वं पूर्व्वं गुणोत्कर्षात्तत्तत्प्रधानम् ॥ ७० ॥

तद्व्यवस्थानन्तु भूयस्त्वात् ॥ ७१ ॥

सगुणानामिन्द्रियभावात् ॥ ७२ ॥

तेनैव तस्याग्रहणाच्च ॥ ७३ ॥

न शब्दगुणोपलब्धेः ॥ ७४ ॥

तदुपलब्धिरितरेतरद्रव्यगुणवैधर्म्यात् ७५॥

समाप्तोऽध्यायः तृतीय

कर्म्माकाशसाधर्म्यात् संशयः ॥ १ ॥

विषयप्रत्यभिज्ञानात् ॥ २ ॥

साध्यसमत्वादहेतुः ॥ ३ ॥

न युगपदग्रहणात् ॥ ४ ॥

अप्रत्यभिज्ञाने च विनाशप्रसङ्गः ॥ ५ ॥

क्रमवृत्तित्वादयुगपद्ग्रहणम् ॥ ६ ॥

अप्रत्यभिज्ञानञ्च विषयान्तरव्यासङ्गात्।७॥

न गत्यभावात् ॥ ८ ॥

स्फटिकान्यत्वाभिमानवत्तदन्यत्वाभिमानः ॥ ९ ॥

न हेत्वभावात् ॥ १० ॥

स्फटिकेऽप्यपरापरोत्पत्तेः क्षणिकत्वाद्व्यक्तीनामहेतुः ॥ ११ ॥

नियमहेत्वभावाद्यथादर्शनमभ्यनुज्ञा॥१२॥

नोत्पत्तिविनाशकारणोपलब्धेः ॥ १३ ॥

क्षीरविनाशे कारणानुपलब्धिवद्दध्युत्पत्तिवच्चतदुपपत्तिः ॥ १४ ॥

लिङ्गतो ग्रहणान्नानुपलब्धिः ॥ १५ ॥

न पयसः परिणामगुणान्तरप्रादुर्भावात् १६

व्यूहान्तराद्द्रव्यान्तरोत्पत्तिदर्शनं पूर्वद्रव्यनिवृत्तेरनुमानम् ॥ १७ ॥

क्वचिद्विनाशकारणानुपलब्धेः क्वचिच्चोपलब्धेरनेकान्तः ॥ १८ ॥

नेन्द्रियार्थयोस्तद्विनाशेऽपि ज्ञानावस्थानात् ॥ १९ ॥

युगपज्ज्ञेयानुपलब्धेश्च न मनसः ॥ २० ॥

तदात्मगुणत्वेऽपि तुल्यम् ॥ २१ ॥

इन्द्रियैर्मनसः सन्निकर्षाभावात् तदनुत्पत्तिः ॥ २२ ॥

नोत्पत्तिकारणानपदेशात् ॥ २३ ॥

विनाशकारणानुपलब्धेश्चावस्थाने तन्नि-

त्यत्वप्रसङ्गः ॥ २४ ॥

अनित्यत्वग्रहाद्बुद्धेर्बुद्ध्यन्तराद्विनाशः शब्दवत् ॥ २५ ॥

ज्ञानसमवेतात्मप्रदेशसन्निकर्षान्मनसः स्मृत्युत्पत्तेर्न युगपदुत्पत्तिः ॥ २६ ॥

नान्तःशरीरवृत्तित्वान्मनसः ॥ २७ ॥

साध्यत्वादहेतुः ॥ २८ ॥

स्मरतः शरीरधारणोपपत्तेरप्रतिषेधः ॥२९॥

न तदाशुगतित्वान्मनसः ॥ ३० ॥

न स्मरणकालानियमात् ॥ ३१ ॥

आत्मप्रेरणयदृच्छाज्ञताभिश्च न संयोगविशेषः ॥ ३२ ॥

व्यासक्तमनसः पादव्यथनेन संयोगविशेषेण समानम् ॥ ३३ ॥

प्रणिधानलिङ्गादिज्ञानानामयुगपद्भावाद्-युगपदस्मरणम् ॥ ३४ ॥

प्रातिभवत्तु प्रणिधानाद्यनपेक्षे स्मार्त्ते यौगपद्यप्रसङ्गः ॥ ३५ ॥

ज्ञस्येच्छाद्वेषनिमित्तत्वादारम्भनिवृत्त्योः ३६

तल्लिङ्गत्वादिच्छाद्वेषयोः पार्थिवाद्येष्वप्रतिषेधः ॥ ३७ ॥

परश्वादिष्वारम्भनिवृत्तिदर्शनात् ॥ ३८ ॥

कुम्भादिष्वनुपलब्धेरहेतुः ॥ ३९ ॥

नियमानियमौ तु तद्विशेषकौ ॥ ४० ॥

यथोक्तहेतुत्वात् पारतन्त्र्यादकृताभ्यागमाच्च न मनसः ॥ ४१ ॥

परिशेषाद्यथोक्तहेतूपपत्तेश्च ॥ ४२ ॥

स्मरणन्त्वात्मनोज्ञस्वाभाव्यात् ॥ ४३ ॥

प्रणिधाननिबन्धाभ्यासलिङ्गलक्षणसादृश्यपरिग्रहाश्रयाश्रितसम्बन्धानन्तर्य्यवियोगैककार्य्यविरोधातिशयप्राप्तिव्यवधानसुखदुःखेच्छाद्वेषभयार्थित्वक्रियारागधर्म्माधर्म्मनिमित्तेभ्यः ॥ ४४ ॥

कर्म्मानवस्थायिग्रहणात् ॥ ४५ ॥

बुद्ध्यवस्थानात् प्रत्यक्षत्वे स्मृत्यभावः ४६॥

अव्यक्तग्रहणमनवस्थायित्वात् विद्युत्सम्पाते रूपाव्यक्तग्रहणवत् ॥ ४७ ॥

हेतूपादानात् प्रतिषेद्धव्याभ्यनुज्ञा ॥ ४ ॥

प्रदीपार्च्चिः सन्तत्यभिव्यक्तग्रहणवत्तद्ग्रहणम् ॥ ४९ ॥

द्रव्ये स्वगुणपरगुणोपलब्धेः संशयः॥५०॥

यावच्छरीरभावित्वाद्रूपादीनाम् ॥ ५१ ॥

न पाकजगुणान्तरोत्पत्तेः ॥ ५२ ॥

प्रतिद्वन्द्विसिद्धेः पाकजानामप्रतिषेधः॥५३॥

शरीरव्यापित्वात् ॥ ५४ ॥

केशनखादिष्वनुपलब्धेः ॥ ५५ ॥

त्वक्पर्यन्तत्वाच्छरीरस्य केशनखादिष्वप्रसङ्गः ॥ ५६ ॥

शरीरगुणवैधर्म्यात् ॥ ५७ ॥

न रूपादीनामितरेतरवैधर्म्यात् ॥ ५८ ॥

ऐन्द्रियकत्वाद्रुपादीनामप्रतिषेधः ॥ ५९ ॥

ज्ञानायौगपद्यादेकं मनः ॥ ६० ॥

न युगपदनेकक्रियोपलब्धेः ॥ ६१ ॥

अलातचक्रदर्शनवत्तदुपलब्धिराशुसञ्चारात् ॥ ६२ ॥

यथोक्तहेतुत्वाच्चाणु ॥ ६३ ॥

पूर्वकृतफलानुबन्धात्तदुत्पत्तिः ॥ ६४ ॥

भूतेभ्योमूर्त्त्युपादानवत् तदुपादानम् ॥६५॥

न साध्यसमत्वात् ॥ ६६ ॥

नोत्पत्तिनिमित्तत्वान्मातापित्रोः ॥ ६७ ॥

तथाहारस्य ॥ ६८ ॥

प्राप्तौ चानियमात् ॥ ६९ ॥

शरीरोत्पत्तिनिमित्तवत् संयोगोत्पत्तिनिमित्तं कर्म्म ॥ ७० ॥

एतेनानियम् प्रयुक्तः ॥ ७१ ॥

उपपन्नश्च तद्वियोगः कर्म्मक्षयोपपत्तेः ७२

तददृष्टकारितमितिचेत् पुनस्तत्प्रसङ्गोऽपवर्गे ॥ ७३ ॥

न करणाकरणयोरारम्भदर्शनात् ॥ ७४ ॥

मनःकर्म्मनिमित्तत्वाच्च संयोगानुच्छेदः ७५॥

नित्यत्वप्रसङ्गश्च प्रायणानुपपत्तेः ॥ ७६॥

अणुश्यामतानित्यत्ववदेतत् स्यात् ॥७७॥

नाकृताभ्यागमप्रसङ्गात् ॥ ७८ ॥

समाप्त अध्याय तृतीय ।

प्रवृत्तिर्यथोक्ता ॥ १ ॥

तथा दोषाः ॥ २ ॥

तत्त्रैराश्यं रागद्वेषमोहार्थान्तरभावात् ३।

नैकप्रत्यनीकभावात् ॥ ४ ॥

व्यभिचारादहेतुः ॥ ५ ॥

तेषां मोहः पापीयान्नामूढस्येतरोत्पत्तेः ६

प्राप्तस्तर्हि निमित्तनैमित्तिकभावादर्थान्तरभावोदोषेभ्यः ॥ ७ ॥

न दोषलक्षणावरोधान्मोहस्य ॥ ८ ॥

निमित्तनैमित्तिकोपपत्तेश्च तुल्यजातीयानामप्रतिषेधः ॥ ९ ॥

आत्मनित्यत्वे प्रेत्यभावसिद्धिः ॥ १० ॥

व्यक्ताद्व्यक्तानां प्रत्यक्षप्रामाण्यात् ॥११॥

न घटाद्घटानिष्पत्तेः ॥ १२ ॥

व्यक्ताद्घटनिष्पत्तेरप्रतिषेधः ॥ १३ ॥

अभावाद्भावोत्पत्तिर्नानुपमृद्यप्रादुर्भावात् १४।

व्याघातादप्रयोगः ॥ १५ ॥

नातीतानागतयोः कारकशब्दप्रयोगात् १६॥

न विनष्टेभ्योऽनिष्पत्तेः ॥ १७ ॥

क्रमनिर्देशादप्रतिषेधः ॥ १८ ॥

ईश्वरः कारणं पुरुषकर्म्माफल्यदर्शनात् १९॥

न पुरुषकर्म्माभावे फलानिष्पत्तेः ॥२० ॥

तत्कारितत्वादहेतु ॥ २१ ॥

अनिमित्ततो भावोत्पत्तिः कण्टकतैक्ष्ण्या-
दिदर्शनात् ॥ २२ ॥

अनिमित्तनिमित्तत्वान्नानिमित्ततः ॥ २३ ॥

निमित्तानिमित्तयोरर्थान्तरभावादप्रति-
षेधः ॥ २४ ॥

सर्वमनित्यमुत्पत्तिविनाशधर्मकत्वात् ॥२५

नानित्यतानित्यत्वात् ॥ २६ ॥

तदनित्यत्वमग्नेर्दाह्यं विनाश्यानुविनाशवत् ॥ २७ ॥

नित्यस्याप्रत्याख्यानं यथोपलब्धिव्यवस्थोनात् ॥ २८ ॥

सर्वं नित्यं पञ्चभूतनित्यत्वात् ॥ २९ ॥

नोत्पत्तिविनाशकारणोपलब्धेः ॥ ३० ॥

तल्लक्षणावरोधादप्रतिषेधः ॥ ३१ ॥

नोत्पत्तितत्कारणोपलब्धेः ॥ ३२ ॥

न व्यवस्थानुपपत्तेः ॥ ३३ ॥

सर्वं पृथग्भावलक्षणपृथक्त्वात् ॥ ३४ ॥

नानेकलक्षणैरेकभावनिष्पत्तेः ॥ ३५ ॥

लक्षणव्यवस्थानादेवाप्रतिषेधः ॥ ३६ ॥

सर्वमभावो भावेष्वितरेतराभावसिद्धेः ३७॥

न स्वभावसिद्धेर्भावानाम् ॥ ३८ ॥

न स्वभावसिद्धिरापेक्षिकत्वात् ॥ ३९ ॥

व्याहतत्वादयुक्तम् ॥ ४० ॥

संख्यैकान्ता सिद्धिः कारणानुपपत्त्युपप-

त्तिभ्याम् ॥ ४१ ॥

न कारणावयवभावात् ॥ ४२ ॥

निरवयवत्वादहेतुः ॥ ४३ ॥

सद्यः कालान्तरे च फलनिष्पत्तेः संशयः ४४

न सद्यः कालान्तरोपभोग्यत्वात् ॥ ४५ ॥

कालान्तरेणानिष्पत्तिर्हेतुविनाशात् ॥ ४६ ॥

प्राङ्निष्पत्तेर्वृक्षफलवत्तत् स्यात् ॥ ४७ ॥

नासन्नसन्नसदसदसत्सतोर्वैधर्म्यात् ॥ ४८ ॥

उत्पादव्ययदर्शनात् ॥ ४९ ॥

बुद्धिसिद्धन्तु तदसत् ॥ ५० ॥

आश्रयव्यतिरेकाद्वृक्षफलोत्पत्तिवदित्य-
हेतुः ॥ ५१ ॥

प्रीतेरात्माश्रयत्वादप्रतिषेधः ॥ ५२ ॥

न पुत्रपशुस्त्रीपरिच्छदहिरण्यान्नादिफल-
निर्द्देशात् ॥ ५३ ॥

तत्सम्बन्धात् फलनिष्पत्तेस्तेषु फलवदुप-
चारः ॥ ५४ ॥

त्रिविधबाधनायोगाद्दुःखमेव जन्मोत्पत्तिः ॥ ५५ ॥

न सुखस्यान्तरालनिष्पत्तेः ॥ ५६ ॥

बाधनाऽनिवृत्तेर्वेदयतः पर्य्येषणदोषादप्रतिषेधः ॥ ५७ ॥

दुःखविकल्पे सुखाभिमानाच्च ॥ ५८ ॥

ऋणक्लेशप्रवृत्त्यनुबन्धादपवर्गाभावः ॥५९

प्रधानशब्दानुपपत्तेर्गुणशब्देनानुवादोनिन्दाप्रशंसोपपत्तेः ॥ ६० ॥

अधिकाराच्च विधानं विद्यान्तरवत् ॥६१॥

समारोपणादात्मन्यप्रतिषेधः ॥ ६२ ॥

सुषुप्तस्य स्वप्नादर्शने क्लेशाभावादपवर्गः६३

न प्रवृत्तिः प्रतिसन्धानाय हीनक्लेशस्य६४॥

न क्लेशसन्ततेः स्वाभाविकत्वात् ॥ ६४ ॥

प्रागुत्पत्तेरभावानित्यत्ववत्स्वाभाविकेऽप्यनित्यत्वम् ॥ ६६ ॥

अणुश्यामताऽनित्यत्ववद्वा ॥ ६७ ॥

न सङ्कल्पनिमित्तत्वाच्च रागादीनाम् ॥६८॥

समाप्तं चतुर्थ अध्याय प्रथम ह्निकम् ।

दोषनिमित्तानां तत्त्वज्ञानादहङ्कारनिवृत्तिः१

दोषनिमित्तं रूपादयो विषयाः सङ्कल्पकृताः२

तन्निमित्तन्त्ववयव्यभिमानः ॥ ३ ॥

विद्याविद्याद्वैविध्यात् संशयः ॥ ४ ॥

तदसंशयः पूर्वहेतुप्रसिद्धत्वात् ॥ ५ ॥

वृत्त्यनुपपत्तेरपि तर्हि न संशयः ॥ ६ ॥

कृत्स्नैकदेशावृत्तित्वादवयवानामवयव्यभावः ॥ ७ ॥

तेषु चावृत्तेरवयवभावः ॥ ८ ॥

पृथक् चावयवेभ्योऽवृत्तेः ॥ ९ ॥

नचावयवनयवा ॥ १० ॥

एकस्मिन् भेदाभावाद्भेदशब्दप्रयोगानुपपत्तेरप्रश्नः ॥ ११ ॥

अवयवान्तराभावेऽप्यवृत्तेरहेतुः ॥ १२ ॥

केशसमूहे तैमिरिकोपलब्धिवत्तदुपलब्धिः१३

स्वविषयानतिक्रमेणेन्द्रियस्य पटुमन्दभावाद्विषयग्रहणस्य तथाभावो नाविषये प्रवृत्तिः ।१४

अवयवावयविप्रसङ्गश्चैवमाप्रलयात् ॥१५॥

न प्रलयोऽणुसद्भावात् ॥ १६ ॥

परं वा त्रुटेः ॥ १७ ॥

आकाशव्यतिभेदात् तदनुपपत्तिः ॥ १८ ॥

आकाशासर्वगतत्वं वा ॥ १९ ॥

अन्तर्वहिश्च कार्यद्रव्यस्य कारणान्तरवचनादकार्ये तदभावः ॥ २० ॥

सर्वसंयोगशब्दविभवाच्च सर्वगतम् ॥ २१ ॥

अव्यूहाविष्टम्भविभुत्वानि चाकाशधर्मा २

मूर्त्तिमताञ्च संस्थानोपपत्तेरवयवसद्भावः २३

संयोगोपपत्तेश्च ॥ २४ ॥

अनवस्थाकारित्वादनवस्थानुपपत्तेश्चाप्रतिषेधः ॥ २५ ॥

बुद्ध्या विवेचनात्तु भावानां याथात्म्यानुपलब्धिस्तन्त्वपकर्षणे पटसद्भावानुपलब्धि-

वत् तदनुपलब्धिः ॥ २६ ॥

व्याहतत्वादहेतुः ॥ २७ ॥

तदाश्रयत्वादपृथग्ग्रहणम् ॥ २८ ॥

प्रमाणतश्चार्थप्रतिपत्तेः ॥ २९ ॥

प्रमाणानुपपत्त्युपपत्तिभ्याम् ॥ ३० ॥

स्वप्नविषयाभिमानवदयं प्रमाणप्रमेयाभिमानः ॥ ३१ ॥

मायागन्धर्वनगरमृगतृष्णिकावद्वा ॥ ३२ ॥

हेत्वभावादसिद्धिः ॥ ३३ ॥

स्मृतिसङ्कल्पवच्च स्वप्नविषयाभिमानः ॥३४॥

मिथ्योपलब्धिविनाशस्तत्त्वज्ञानात् स्वप्नविषयाभिमानप्रणाशवत् प्रतिबोधे ॥ ३५ ॥

बुद्धेश्चैवं निमित्तसद्भावोपलम्भात् ॥ ३६ ॥

तत्त्वप्रधानभेदाच्च मिथ्याबुद्धेर्द्वैविध्योपपत्तिः ॥ ३७ ॥

समाधिविशेषाभ्यासात् ॥ ३८ ॥

नार्थविशेषप्राबल्यात् ॥ ३९ ॥

क्षुदादिभिः प्रवर्त्तनाच्च ॥ ४० ॥

पूर्वकृतफलानुबन्धात् तदुत्पत्तिः ॥ ४१ ॥

अरण्यगुहापुलिनादिषु योगाभ्यासोपदेशः ४२

अपवर्गेऽप्येवं प्रसङ्गः ॥ ४३ ॥

न निष्पन्नावश्यम्भावित्वात् ॥ ४४ ॥

तदभावश्चापवर्गे ॥ ४५ ॥

तदर्थं यमनियमाभ्यामात्मसंस्कारो योगाच्चाध्यात्मविध्युपायैः ॥ ४६ ॥

ज्ञानग्रहणाभ्यासस्तद्विद्यैश्च सह संवादः ४७

तं शिष्यगुरुसब्रह्मचारिविशिष्टश्रेयोऽर्थिभिरनसूयिभिरभ्युपेयात् ॥ ४८ ॥

प्रतिपक्षहीनमपि वा प्रयोजनार्थमर्थित्वे ४९।

तत्वाध्यवसायसंरक्षणार्थं जल्पवितण्डे वीजप्ररोहसंरक्षणार्थं कण्ठकशाखावरणवत् ॥ ५० ॥

समाप्तश्चतुर्थोऽध्यायः

साधर्म्यवैधर्म्योत्कर्षापकर्षवर्ण्यावर्ण्य-

विकल्पसाध्यप्राप्त्यप्राप्तिप्रसङ्गप्रतिदृष्टान्ता-
नुत्पत्तिसंशयप्रकरणहेत्वर्थापत्त्यविशेषोपप-
त्त्युपलब्ध्यनुपलब्धिनित्यानित्यकार्य्यसमाः १

साधर्म्यवैधर्म्याभ्यामुपसंहारे तद्धर्म्म-
विपर्य्ययोपपत्तेः साधर्म्य्यवैधर्म्म्यसमौ ॥२॥

गोत्वाद्गोसिद्धिवत् तत्सिद्धिः ॥ ३ ॥

साध्यदृष्टान्तयोर्धर्म्मविकल्पादुभयसाध्य-
त्वाच्चोत्कर्षापकर्षवर्ण्यावर्ण्यविकल्पसाध्य-
समाः ॥ ४ ॥

किञ्चित्साधर्म्म्यादुपसंहारसिद्धेर्वैधर्म्म्याद-
प्रतिषेधः ॥ ५ ॥

साध्यातिदेशाच्च दृष्टान्तोपपत्तेः ॥ ६ ॥

प्राप्य साध्यमप्राप्य वा हेतोः प्राप्त्या अ-
विशिष्टत्वादप्राप्त्या असाधकत्वाच्च प्राप्त्या-
प्राप्तिसमौ ॥ ७ ॥

घटादिनिष्पत्तिदर्शनात् पीडने चाभिचा-
राद‌प्रतिषेधः ॥ ८ ॥

दृष्टान्तस्य करणानपदेशात् प्रत्यवस्था-
नाच्च प्रतिदृष्टान्तेन प्रसङ्गप्रतिदृष्टान्तसमौ ९॥

प्रदीपादानप्रसङ्गनिवृत्तिवत्तद्विनिवृत्तिः॥१०॥

प्रतिदृष्टान्तहेतुत्वे च नाहेतुर्दृष्टान्तः ॥ ११॥

प्रागुत्पत्तेः कारणाभावादनुत्पत्तिसमः॥१२॥

तथाभावादुत्पन्नस्यकारणोपपत्तेर्नकारण-
प्रतिषेधः ॥ १३ ॥

सामान्यदृष्टान्तयोरैन्द्रियकत्वे समाने नि-
त्यानित्यसाधर्म्म्यात् संशयसमः ॥ १४ ॥

साधर्म्यात्संशये न संशयो वैधर्म्याद्रुभ-
यथा वा संशयोऽत्यन्तसंशयप्रसङ्गो नित्य-
त्वान्नाभ्युपगमाच्च सामान्यस्याप्रतिषेधः॥१

उभयसाधर्म्यात् प्रक्रियासिद्धेः प्रकरण-
समः ॥ १६ ॥

प्रतिपक्षात् प्रकरणसिद्धेः प्रतिषेधानुपप-
त्तिः प्रतिपक्षोपपत्तेः ॥ १७ ॥

त्रैकाल्यासिद्धेर्हेतोरहेतुसमः ॥ १८ ॥

न हेतुतः साध्यसिद्धेस्त्रैकाल्यासिद्धिः ॥१९॥

प्रतिषेधानुपपत्तेः प्रतिषेद्धव्याप्रतिषेधः।२०॥

अर्थापत्तितः प्रतिपक्षसिद्धेरर्थापत्तिसमः२१॥

अनुक्तस्यार्थापत्तेः पक्षहानेरुपपत्तिरनुक्तत्वादनैकान्तिकत्वाच्चार्थापत्तेः ॥ २२ ॥

एकधर्म्मोपपत्तेरविशेषे सर्वाविशेषप्रसङ्गात् सद्भावोपपत्तेरविशेषसमः ॥ २३ ॥

क्वचिद्धर्म्मानुपपत्तेः क्वचिच्चोपपत्तेः प्रतिषेधाभावः ॥ २४ ॥

उभयकारणोपपत्तेरुपपत्तिसमः ॥ २५ ॥

उपपत्तिकारणाभ्यनुज्ञानादप्रतिषेधः ॥२६॥

निर्दिष्टकारणाभावेऽप्युपलम्भादुपलब्धिसमः ॥ २७ ॥

कारणान्तरादपि तद्धर्म्मोपपत्तेरप्रतिषेधः२८

तदनुपलब्धेरनुपलम्भादभावसिद्धौ तद्विपरीतोपपत्तेरनुपलब्धिसमः ॥ २९ ॥

अनुपलम्भात्मकत्वादनुपलब्धेरहेतुः ॥३०॥

र्देशः प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ३ ॥

प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोधः प्रतिज्ञाविरोधः ॥ ४ ॥

पक्षप्रतिषेधे प्रतिज्ञातार्थापनयनं प्रतिज्ञा-
सन्न्यासः । ५ ॥

अविशेषोक्ते हेतौ प्रतिषिद्धे विशेषमिच्छ-
तोहेत्वन्तरम् ॥ ६ ॥

प्रकृतादर्थादप्रतिसम्बद्धार्थमर्थान्तरम् ॥७॥

वर्णक्रमनिर्देशवन्निरर्थकम् ॥ ८ ॥

परिषत्प्रतिवादिभ्यां त्रिरभिहितमप्यवि-
ज्ञातमविज्ञातार्थम् ॥ ९ ॥

पौर्व्वापर्य्यायोगादप्रतिसम्बद्धार्थमपार्थकम्१०

अवयवविपर्य्यासवचनमप्राप्तकालम् ॥११॥

हीनमन्यतमेनाप्यवयवेन न्यूनम् ॥ १२ ॥

हेतूदाहरणाधिकमधिकम् ॥ १३ ॥

शब्दार्थयोः पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानु-
वादात् ॥ १४ ॥

अनुवादे त्वपुनरुक्तं शब्दाभ्यासादर्थवि-

शेषोपपत्तेः ॥ १५ ॥

अर्थादापन्नस्य स्वशब्देन पुनर्व्वचनम्॥१६॥

विज्ञातस्य परिषदा त्रिरभिहितस्याप्यनुच्चारणमननुभाषणम् ॥ १७ ॥

अविज्ञातञ्चाज्ञानम् ॥ १८ ॥

उत्तरस्याप्रतिपत्तिरप्रतिभा ॥ १९ ॥

कार्य्यव्यासङ्गात् कथाविच्छेदो विक्षेपः॥२०॥

स्वपक्षदोषाभ्युपगमात् परपक्षदोषप्रसङ्गो मतानुज्ञा ॥ २१ ॥

निग्रहस्थानप्राप्तस्यानिग्रहः पर्य्यनुयोज्योपेक्षणम् ॥ २२ ॥

अनिग्रहस्थाने निग्रहस्थानाभियोगो निरनुयोज्यानुयोगः ॥ २३ ॥

सिद्धान्तमभ्युपेत्यानियमात्कथाप्रसङ्गोऽपसिद्धान्तः। २४ ॥

हेत्वाभासाश्च यथोक्ताः ॥ २५। ।

॥ समाप्तञ्चेदं शास्त्रम् ॥

॥ श्री ॥

॥ साङ्ख्यसूत्रम् ॥

श्रीकपिलाचार्य्यविरचितम् ।

पण्डित कृपारामशर्म्मणा

श्रीकाश्यां

भारतजीवन यन्त्रालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

सम्वत् १९४५ ।

यह पुस्तक कचौड़ीगली में मिलेगी ।

प्रथम बार १००० पुस्तक]

[मूल्य ॥)

साङ्ख्यप्रवचनसूत्रम् ।

अथ त्रिविधदुःखात्यन्तनिवृत्तिरत्यन्तपुरुषार्थः ॥ १ ॥ न दृष्टात् तत्सिद्धिर्निवृत्तेऽप्यनुवृत्तिदर्शनात् ॥ २ ॥ प्रात्यहिकक्षुत्प्रतीकारवत् तत्प्रतीकारचेष्टनात् पुरुषार्थत्वम् ॥ ३ ॥ सर्वासम्भवात् सम्भवेऽपि सत्त्वासम्भवाद्धेयः प्रमाणकुशलैः ॥ ४ ॥ उत्कर्षादपि मोक्षस्य सर्वोत्कर्षश्रुतेः ॥ ५ ॥ अविशेषश्चोभयोः ॥ ६ ॥ न स्वभावतो बद्धस्य मोक्षसाधनोपदेशविधिः ॥ ७ ॥ स्वभावस्यानपायित्वादननुष्ठानलक्षणमप्रामाण्यम् ॥ ८ ॥ नाशक्योपदेशविधिरुपदिष्टेऽप्यनुपदेशः ॥ ९ ॥ शुक्लपटवद्बीजवच्चेत् ॥ १० ॥ शक्त्युद्भवानुद्भवाभ्यां नाशक्योपदेशः ॥ ११ ॥ न कालयोगतो व्यापिनो नित्यस्य सर्वसम्बन्धात् ॥ १२ ॥ न देशयोगतोऽप्यस्मात् ॥ १३ ॥ नावस्थातो देहधर्मत्वात् तस्याः ॥ १४ ॥ असङ्गोऽयं पुरुष इति ॥ १५ ॥ न कर्मणाप्यन्यधर्मत्वादतिप्रसक्तेश्च ॥ १६ ॥

विचित्रभोगानुपपत्तिरन्यधर्मत्वे ॥ १७ ॥ प्रकृति-
निबंधनाच्चेन्न तस्या अपि पारतन्त्र्यम् ॥ १८ ॥ न
नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावस्य तद्योगस्तद्योगादृते १९
नाविद्यातोऽप्यवस्तुना बन्धायोगात् ॥ २० ॥
वस्तुत्वे सिद्धान्तहानिः ॥२१॥ विजातीयद्वैताप-
त्तिश्च ॥२२॥ विरुद्धोभयरूपा चेत् ॥२३॥ न तादृक्
पदार्थाप्रतीतेः ॥ २४ ॥ न वयं षट्पदार्थवादिनो
वैशेषिकादिवत् ॥ २५ ॥ अनियतत्वेऽपि नायौ-
क्तिकस्य संग्रहोऽन्यथा बालोन्मत्तादिसमत्वम् २६
नानादिविषयोपरागनिमित्तकोऽप्यस्य ॥२७॥ न
बाह्याभ्यन्तरयोरुपरज्योपरञ्जकभावोऽपि देशव्य-
वधानात् स्रुघ्नस्थपाटलिपुत्रस्थयोरिव ॥ २८ ॥ द्व-
योरेकदेशलब्धोपरागान्न व्यवस्था ॥२९॥ अदृष्टव-
शाच्चेत् ॥३०॥ न द्वयोरेककालायोगादुपकार्य्यो-
पकारकभावः ॥३१॥ पुत्रकर्मवदिति चेत् ॥२२॥
नास्ति हि तत्र स्थिर एकात्मा यो गर्भाधानादि-
नासंस्क्रियते ॥ ३२ ॥ स्थिरकार्य्यासिद्धेः क्षणिक-
त्वम् ॥३४॥ न प्रत्यभिज्ञाबाधात् ॥ ३५ ॥ श्रुति-

न्यायविरोधाच्च ॥३६॥ दृष्टान्तासिद्धेश्च ॥३७॥ युगपज्जायमानयोर्न कार्यकारणभावः ॥ ३८ ॥ पूर्वापाये उत्तरायोगात् ॥३९॥ तद्भावे तदयोगादुभयव्यभिचारादपि न ॥४०॥ पूर्वभावमात्रे न नियमः ॥४१॥ न विज्ञानमात्रं बाह्यप्रतीतेः ॥४२॥ तदभावे तदभावाच्छून्यं तर्हि ॥४३॥ शून्यं तत्त्वं भावो विनश्यति वस्तुधर्मत्वाद्विनाशस्य ॥ ४४ ॥ अपवादमात्रमबुद्धानाम् ॥४५॥ उभयपक्षसमानक्षेमत्वादयमपि ॥४६॥ अपुरुषार्थत्वमुभयथा ॥४७॥ न गतिविशेषात् ॥ ४८ ॥ निष्क्रियस्य तदसम्भवात् ॥ ४९ ॥ मूर्तत्वाद्घटादिवत् समानधर्मापत्तावपसिद्धान्तः ॥५०॥ गतिश्रुतिरप्युपाधियोगादाकाशवत् ॥५१॥ न कर्मणाप्यतद्धर्मत्वात् ५२ अपिसक्तिरन्यधर्मत्वे ॥५३॥ निर्गुणादिश्रुतिविरोधश्चेति ॥५४॥ तद्योगोऽप्यविवेकान्न समानत्वम् ॥५५॥ नियतकारणात् तदुच्छित्तिर्ध्वान्तवत् ॥५६॥ प्रधानाविवेकादन्याविवेकस्य तद्धाने हानम् ॥५७॥ वाङ्मात्रं न तु तत्त्वं चित्तस्थि-

तेः ॥५८॥ युक्तितोऽपि न बाध्यते दिङ्मूढवद-
परोक्षादृते ॥५९॥ अचाक्षुषाणामनुमानेन बोधो
धूमादिभिरिव वह्नेः ॥ ६० ॥
सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः प्रकृतेर्महान्
महतोऽहङ्कारोऽहङ्कारात् पञ्च तन्मात्राण्युभय-
मिन्द्रियं तन्मात्रेभ्यः स्थूलभूतानि पुरुष इति प-
ञ्चविंशतिर्गणः ॥६१॥ स्थूलात् पञ्चतन्मात्रस्य ६२
बाह्याभ्यन्तराभ्यां तैश्चाहङ्कारस्य ॥ ६३ ॥
तेनान्तःकरणस्य ॥ ६४ ॥ ततः प्रकृतेः ॥ ६५ ॥
संहतपरार्थत्वात् पुरुषस्य ॥६६॥ मूले मूलाभा-
वादमूलं मूलम् ॥६७॥ पारम्पर्येऽप्येकत्र परिनि-
ष्ठेति संज्ञामात्रम् ॥६८॥ समानः प्रकृतेर्द्वयोः ६९
अधिकारित्रैविध्यान्न नियमः ॥७०॥ महदाख्य-
माद्यं कार्यं तन्मनः ॥७१॥ चरमोऽहङ्कारः ॥७२॥
तत्कार्यत्वमुत्तरेषाम् ॥७३॥ आद्यहेतुता तद्द्वारा
पारम्पर्येऽप्यणुवत् ॥७४॥ पूर्वभावित्वे द्वयोरेक-
तरस्य हानेऽन्यतरयोगः ॥ ७५ ॥ परिच्छिन्नं न
सर्वोपादानम् ॥ ७६ ॥ तदुत्पत्तिश्रुतेश्च ॥ ७७ ॥

नावस्तुनो वस्तुसिद्धिः ॥७८॥ अबाधाददुष्टकारण जन्यत्वाच्च नावस्तुत्वम् ॥७९॥ भावे तद्योगेन तत्सिद्धिरभावे तदभावात् कुतस्तरांतत्सिद्धिः ८०॥ न कर्मण उपादानत्वायोगात् ॥८१॥ नानुश्रविकादपि तत्सिद्धिः साध्यत्वेनावृत्तियोगादपुरुषार्थत्वम् ॥८२॥ तत्र प्राप्तविवेकस्यानावृत्तिश्रुतिः८३ दुःखाद्दुःखं जलाभिषेकवन्न जाड्यविमोकः ॥८४॥ काम्येऽकाम्येऽपि साध्यत्वाविशेषात् ॥८५॥ निजमुक्तस्य बन्धध्वंसमात्रं परं न समानत्वम् ॥८६॥ द्वयोरेकतरस्य वाप्यसन्निकृष्टार्थपरिच्छित्तिः प्रमा तत्साधकतमं यत् तत् त्रिविधं प्रमाणम् ॥८७॥ तत्सिद्धौ सर्वसिद्धेर्नाधिक्यसिद्धिः ॥८८॥ यत् सम्बद्धं सत् तदाकारोल्लेखि विज्ञानं तत् प्रत्यक्षम्८९ योगिनामबाह्यप्रत्यक्षत्वान्न दोषः ॥९०॥ लीनवस्तुलब्धातिशयसम्बन्धाद्वादोषः ॥९१॥ ईश्वरासिद्धेः ॥ ९२ ॥ मुक्तबद्धयोरन्यतराभावान्न तत्सिद्धिः ॥ ९३ ॥ उभयथाप्यसत्करत्वम् ॥ ९४ ॥ मुक्तात्मनः प्रशंसा उपासासिद्धस्य वा ॥ ९५ ॥

तत्सन्निधानादधिष्ठातृत्वं मणिवत् ॥ ९६ ॥
विशेषकार्येष्वपि जीवानाम् ॥९७॥ सिद्धरूपबो-
द्धृत्वाद्वाक्यार्थोपदेशः ॥९८॥ अन्तःकरणस्य तदु-
ज्ज्वलितत्वाल्लोहवदधिष्ठातृत्वम् ॥९९॥ प्रतिबन्ध-
दृशः प्रतिबद्धज्ञानमनुमानम् ॥१००॥ आप्तोप-
देशः शब्दः ॥१०१॥ उभयसिद्धिः प्रमाणात् त-
दुपदेशः॥१०२॥ सामान्यतो दृष्टादुभयसिद्धिः १०३
चिदवसानो भोगः ॥१०४॥ अकर्तुरपि फलोप-
भोगोऽन्नाद्यवत् ॥१०५॥ अविवेकाद्वा तत्सिद्धेः
कर्तुः फलावगमः १०६ नोभयं च तत्त्वाख्याने १०७
विषयोऽविषयोऽप्यतिदूरादेर्हानोपादानाभ्या मि-
न्द्रियस्य ॥१०८॥ सौक्ष्म्यात् तदनुपलब्धिः ॥१०९॥
कार्यदर्शनात् तदुपलब्धेः ॥११०॥ वादिविप्रति-
पत्तेस्तदसिद्धिरिति चेत् ॥१११॥ तथाप्येकतरदृ-
ष्ट्यैकतरसिद्धेर्नापलापः ॥११२॥ त्रिविधविरो-
धापत्तेश्च ॥११३॥ नासदुत्पादो नृशृङ्गवत् ॥११४॥
उपादाननियमात् ॥११५॥ सर्वत्रसर्वदासर्वासम्भ-
वात् ॥ ११६ ॥ शक्तस्य शक्यकरणात ॥ ११७ ॥

कारणाभावाच्च ॥११८॥ न भावे भावयोगश्चेत् ११९ नाभिव्यक्तिनिबन्धनौ व्यवहाराव्यवहारौ ॥१२०॥ नाशः कारणलयः ॥१२१॥ पारम्पर्यतोऽन्वेषणा बीजाङ्कुरवत् ॥१२२॥ उत्पत्तिवद्वादोषः ॥१२३॥ लिङ्गम् ॥१२४॥ आञ्जस्यादभेदतो वा गुणसामान्यादेस्तत्सिद्धिः प्रधानव्यपदेशाद्वा ॥ १२५ ॥ त्रिगुणाचेतनत्वादि द्वयोः ॥१२६॥ प्रीत्यप्रीतिविषादाद्यैर्गुणानामन्योऽन्यं वैधर्म्यम् ॥ १२७ ॥ लघ्वादिधर्मैः साधर्म्यं वैधर्म्यं च गुणानाम् १२८ उभयान्यत्वात् कार्यत्वं महदादेर्घटादिवत् १२९ परिमाणात् ॥ १३० ॥ समन्वयात् ॥ १३१ ॥ शक्तितश्चेति ॥१३२॥ तद्धाने प्रकृतिः पुरुषो वा १३३॥ तयोरन्यत्वे तुच्छत्वम् । १३४॥ कार्यात् कारणानुमानं तत्साहित्यात् ॥१३५॥ अव्यक्तं त्रिगुणाल्लिङ्गात् ॥१३६॥ तत्कार्यतस्तत्सिद्धेर्नापलापः ॥१३७॥ सामान्येन विवादाभावाद्धर्मवन्न साधनम्॥१३८॥ शरीरादिव्यतिरिक्तः पुमान् १३९ संहतपरार्थत्वात्॥१४०॥त्रिगुणादिविपर्ययात् १४१

अधिष्ठानाच्चेति ॥१४२॥ भोक्तृभावात् ॥१४३॥
कैवल्यार्थं प्रवृत्तेश्च ॥ १४४ ॥ जड़प्रकाशायोगात्
प्रकाशः ॥१४५॥ निर्गुणत्वान्न चिद्धर्मा ॥१४६॥
श्रुत्या सिद्धस्य नापलापस्तत्प्रत्यक्षबाधात् ॥१४७॥
सुषुप्त्याद्यसाक्षित्वम् ॥१४८॥ जन्मादिव्यवस्थातः
पुरुषबहुत्वम् ॥१४९॥ उपाधिभेदेऽप्येकस्य ना-
नायोग आकाशस्येव घटादिभिः ॥ १५० ॥
उपाधिर्भिद्यते न तु तद्वान् ॥१५१॥ एवमेकत्वेन
परिवर्त्तमानस्य न विरुद्धधर्माध्यासः ॥ १५२ ॥
अन्यधर्मत्वेऽपि नारोपात् तत्सिद्धिरेकत्वात्१५३
नाद्वैतश्रुतिविरोधो जातिपरत्वात् ॥ १५४ ॥
विदितबन्धकारणस्य दृष्ट्यातद्रूपम् ॥ १५५ ॥
नान्धादृष्ट्या चक्षुष्मतामनुपलम्भः ॥ १५६ ॥
वामदेवादिर्मुक्तो नाद्वैतम् ॥ १५७ ॥ अनादावद्य
यावदभावाद्भविष्यदप्येवम् ॥१५८॥ इदानीमिव
सर्वत्र नात्यन्तोच्छेदः १५९ व्यावृत्तोभयरूपः१६०
साक्षात्सम्बन्धात् साक्षित्वम् ॥१६१॥ नित्यमुक्त-
त्वम् ॥ १६२ ॥ औदासीन्यं चेति ॥ १६३ ॥

चित्सान्निध्यादिति द्विःपाठोऽध्यायसमाप्तिसूचनार्थः ॥ १६४ ॥

विमुक्तमोक्षार्थं स्वार्थं वा प्रधानस्य ॥१॥ विरक्तस्य तत्सिद्धेः ॥२॥ न श्रवणमात्रात् तत्सिद्धिरनादिवासनाया बलवत्त्वात् ॥३॥ बहुभृत्यवद्वा प्रत्येकम् ।४। प्रकृतिवास्तवे च पुरुषस्याध्याससिद्धिः ५ कार्यतस्तत्सिद्धेः ।६। चेतनोद्देशान्नियमः कण्टकमोक्षवत् ।७। अन्ययोगेऽपि तत्सिद्धिर्नाञ्जस्येनायोदाहवत्।८। रागविरागयोर्योगः सृष्टिः ।९। महदादिक्रमेण पञ्चभूतानाम् ।१०। आत्मार्थत्वात् सृष्टे-र्नैषामात्मार्थ आरम्भः ॥११॥ दिक्कालावाकाशादिभ्यः ॥१२॥ अध्यवसायो बुद्धिः ॥१३॥ तत्कार्यं धर्मादि ॥१४॥ महदुपरागाद्विपरीतम् ॥१५॥ अभिमानोऽहङ्कारः ॥१६॥ एकादशपञ्चतन्मात्रं तत्कार्यम् ॥१७॥ सात्त्विकमेकादशकं प्रवर्तते वैकृतादहङ्कारात् ॥१८॥ कर्मेन्द्रियबुद्धीन्द्रियैरान्तरमेकादशकम् ॥१९॥ आहङ्कारिकत्वश्रुतेर्न भौतिकानि २०

देवतालयश्रुतिर्नारम्भकस्य ॥२१॥ तदुत्पत्तिश्रुतेर्वि-
नाशदर्शनाच्च ॥२२॥ अतीन्द्रियमिन्द्रियं भ्रान्ता-
नामधिष्ठाने ॥२३॥ शक्तिभेदेऽपि भेदसिद्धौ नैक-
त्वम् ॥२४॥ न कल्पनाविरोधः प्रमाणदृष्टस्य ॥२५॥
उभयात्मकं मनः ॥२६॥ गुणपरिणामभेदान्नाना-
त्वमवस्थावत् ॥२७॥ रूपादिरसमलान्त उभयोः २८
द्रष्टृत्वादिरात्मनः करणत्वमिन्द्रियाणाम् ॥ २९ ॥
त्रयाणां स्वालक्षण्यम् ॥३०॥ सामान्यकरणवृत्तिः
प्राणाद्या वायवः पञ्च ॥३१॥ क्रमशोऽक्रमशश्चेन्द्रि-
यवृत्तिः ॥३२॥ वृत्तयः पञ्चतय्यः क्लिष्टाक्लिष्टाः ३३
तन्निवृत्तावुपशान्तोपरागः स्वस्थः ॥३४॥ कुसुमवच्च
मणिः ३५ पुरुषार्थं करणोद्भवोऽप्यदृष्टोल्लासात् ३६
धेनुवद्वत्साय ॥३७॥ करणं त्रयोदशविधमवान्तर-
भेदात् ॥३८॥ इन्द्रियेषु साधकतमत्वगुणयोगात्
कुठारवत् ॥३९॥ द्वयोः प्रधानं मनो लोकवद्भृत्य-
वर्गेषु ॥४०॥ अव्यभिचारात् ॥४१॥ तथाशेषसंस्का-
राधारत्वात् ॥४२॥ स्मृत्यानुमानाच्च ॥४३॥ सम्भवेन्न
स्वतः ॥४४॥ आपेक्षिको गुणप्रधानभावः क्रिया-

विशेषात् ॥४५॥ तत्कर्मार्जितत्वात् तदर्थमभिचेष्टा लोकवत् ॥४६॥ समानकर्मयोगे बुद्धेः प्राधान्यं लोकवल्लोकवत् ॥ ४७ ॥ समाप्तायद्वितीयअध्यायः ॥

अविशेषाद्विशेषारम्भः ॥१॥ तस्माच्छरीरस्य ॥२॥ तद्बीजात् संसृतिः ॥३॥ आविवेकाच्च प्रवर्त्तनमविशेषाणाम् ॥४॥ उपभोगादितरस्य ॥५॥ सम्प्रति परिमुक्तो द्वाभ्याम् ॥६॥ मातापितृजं स्थूलं प्रायश इतरन्न तथा ॥७॥ पूर्वोत्पत्तेस्तत्कार्यत्वं भोगादेकस्य नेतरस्य ॥८॥ सप्तदशैकं लिङ्गम् ॥९॥ व्यक्तिभेदः कर्म विशेषात् ॥१०॥ तदधिष्ठानाश्रये देहे तद्वादात् तद्वादः ॥११॥ न स्वातन्त्र्यात् तदृते छायावच्चित्रवच्च ॥१२॥ मूर्तत्वेऽपि न सङ्घातयोगात् तरणिवत् ॥१३॥ अणुपरिमाणं तत् कृतिश्रुतेः ॥१४॥ तदन्नमयत्वश्रुतेश्च ॥१५॥ पुरुषार्थं संसृतिर्लिङ्गानां सूपकारवद्राज्ञः ॥१६॥ पाञ्चभौतिको देहः ॥१७॥ चातुर्भौतिकमित्येके १८ ऐकभौतिकमित्यपरे १९ न सांसिद्धिकं चैतन्यं प्रत्येकादृष्टेः ॥२०॥ प्रपञ्चम-

रणाद्यभावश्च ॥२१॥ मदशक्तिवच्चेत् प्रत्येकपरिदृष्टे सांहत्ये तदुद्भवः ॥२२॥ ज्ञानान्मुक्तिः ॥२३॥ बन्धो विपर्ययात् ॥२४॥ नियतकारणत्वान्न समुच्चयविकल्पौ ॥२५॥ स्वप्नजागराभ्यामिव मायिकामायिकाभ्यां नोभयोर्मुक्तिः पुरुषस्य ॥२६॥ इतरस्यापि नात्यन्तिकम् ॥२७॥ सङ्कल्पितेऽप्येवम् ॥२८॥ भावनोपचयाच्छुद्धस्य सर्वं प्रकृतिवत् ॥२९॥ रागोपहतिर्ध्यानम् ॥३०॥ वृत्तिनिरोधात् तत्सिद्धिः ॥३१॥ धारणासनस्वकर्मणा तत्सिद्धिः ॥३२॥ निरोधश्छर्दिविधारणाभ्याम् ॥३३॥ स्थिरसुखमासनम् ॥३४॥ स्वकर्म स्वाश्रमविहितकर्मानुष्ठानम् ॥३५॥ वैराग्यादभ्यासाच्च ॥३६॥ विपर्ययभेदाः पञ्च ॥३७॥ अशक्तिरष्टाविंशतिधा तु ॥३८॥ तुष्टिर्नवधा ॥३९॥ सिद्धिरष्टधा ॥४०॥ अवान्तरभेदाः पूर्ववत् ॥४१॥ एवमितरस्याः ॥४२॥ आध्यात्मिकादिभेदान्नवधा तुष्टिः ॥४३॥ ऊहादिभिः सिद्धिः ॥४४॥ नेतरादितरहानेन विना ॥ ४५ ॥ दैवादिप्रभेदा ॥४६॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं तत्कृते सृष्टिराविवेकात् ॥४७॥

ऊर्द्ध्वं सत्त्वविशाला ॥४८॥ तमोविशाला मूलतः४९ मध्ये रजोविशाला ॥५०॥ कर्मवैचित्र्यात् प्रधानचेष्टा गर्भदासवत् ॥५१॥ आवृत्तिस्तत्राप्युत्तरोत्तरयोनियोगाद्धेयः ॥५२॥ समानं जरामरणादिजं दुःखम् ॥५३॥ न कारणलयात् कृतकृत्यता मग्नवदुत्थानात् ॥५४॥ अकार्यत्वेऽपि तद्योगः पारवश्यात् ॥५५॥ स हि सर्ववित् सर्वकर्त्ता ॥५६॥ ईदृशेश्वरसिद्धिः सिद्धा ॥५७॥ प्रधानसृष्टिः परार्थं स्वतोऽप्यभोक्तृत्वादुष्ट्रकुङ्कुमवहनवत् ॥ ५८ ॥ अचेतनत्वेऽपि क्षीरवच्चेष्टितं प्रधानस्य ॥ ५९ ॥ कर्मवद्दृष्टेर्वा कालादेः ॥६०॥ स्वभावाच्चेष्टितमनभिसन्धानाद्भृत्यवत् ॥ ६१ ॥ कर्माकृष्टेर्वानादितः ॥६२॥ विविक्तबोधात् सृष्टिनिवृत्तिः प्रधानस्य सूदवत् पाके ॥६३॥ इतर इतरवत् तद्दोषात् ॥६४॥ द्वयोरेकतरस्य वौदासीन्यमपवर्गः ६५ अन्यसृष्ट्युपरागेऽपि न विरज्यते प्रबुद्धरज्जुतत्त्वस्यैवोरगः ॥ ६६ ॥ कर्मनिमित्तयोगाच्च ॥ ६७ ॥ नैरपेक्ष्येऽपि प्रकृत्युपकारेऽविवेको निमित्तम्६८

नर्तकीवत् प्रवृत्तस्यापि निवृत्तिश्चारितार्थ्यात् ६९ दोषबोधेऽपि नोपसर्पणं प्रधानस्य कुलवधूवत् ७० नैकान्ततो बन्धमोक्षौ पुरुषस्याविवेकादृते ॥७१॥ प्रकृतेराञ्जस्यात् ससङ्गत्वात् पशुवत् ॥ ७२ ॥ रूपैः सप्तभिरात्मानं बध्नाति प्रधानं कोशकारवद्विमोचयत्येकरूपेण ॥ ७३ ॥ निमित्तत्वमविवेकस्य न दृष्टहानिः ॥७४॥ तत्त्वाभ्यासान्नेति नेतीति त्यागाद्विवेकसिद्धिः ॥७५॥ अधिकारिप्रभेदान्न नियमः ॥७६॥ बाधितानुवृत्त्या मध्यविवेकतोऽप्युपभोगः ॥७७॥ जीवन्मुक्तश्च ॥७८॥ उपदेश्योपदेष्टृत्वात् तत्सिद्धिः ॥७९॥ श्रुतिश्च ॥८०॥ इतरथान्धपरम्परा ८१ चक्रभ्रमणवद्धृतशरीरः ८२ संस्कारलेशतस्तत्सिद्धिः ॥८३॥ विवेकान्निःशेषदुःखनिवृत्तौ कृतकृत्यता नेतरान्नेतरात् ॥ ८४ ॥

अयं तृतीयाध्यायोसमाप्तः ॥

राजपुत्रवत् तत्त्वोपदेशात् ॥१॥ पिशाचवदन्यार्थोपदेशेऽपि ॥२॥ आवृत्तिरसकृदुपदेशात् ॥३॥

पितापुत्रवदुभयोर्दृष्टत्वात् ॥४॥ श्येनवत् सुखदुःखी त्यागवियोगाभ्याम् ॥५॥ अहिनिर्ल्वयिनीवत् ॥६॥ छिन्नहस्तवद्वा ॥७॥ असाधनानुचिन्तनं बन्धाय भरतवत् ॥८॥ बहुभिर्योगे विरोधो रागादिभिः कुमारीशङ्खवत् ॥९॥ द्वाभ्यामपि तथैव ॥१०॥ निराशः सुखी पिङ्गलावत् ॥ ११ ॥ अनारम्भेऽपि परगृहे सुखी सर्पवत् ॥१२॥ बहुशास्त्रगुरूपासनेऽपि सारादानं षट्पदवत्॥१३॥ इषुकारवन्नैकचित्तस्य समाधिहानिः ॥ १४ ॥ कृतनियमलङ्घनादानर्थक्यं लोकवत् ॥ १५ ॥ तद्विस्मरणेऽपि भेकीवत्॥१६॥ नोपदेशश्रवणेऽपि कृतकृत्यता परामर्शादृते विरोचनवत् ॥ १७ ॥ दृष्टस्तयोरिन्द्रस्य॥१८॥ प्रणतिब्रह्मचर्योपसर्पणानि कृत्वा सिद्धिर्बहुकालात् तद्वत् ॥१९॥ न कालनियमो वामदेववत्॥२०॥ अध्यस्तरूपोपासनात् पारम्पर्येण यज्ञोपासकानामिव॥२१॥ इतरलाभेऽप्यावृत्तिः पञ्चाग्नियोगतो जन्मश्रुतेः ॥ २२ ॥ विरक्तस्य हेयहानमुपादेयोपादनं हंसक्षीरवत् २३

लब्धातिशययोगाद्वा तद्वत् ॥२४॥ न कामचारित्वं रागोपहते शुकवत् ॥२५॥ गुणयोगाद्बद्धः शुकवत् ॥२६॥ न भोगाद्रागशान्तिर्मुनिवत् ॥२७॥ दोषदर्शनादुभयोः ॥२८॥ न मलिनचेतस्युपदेशबीजप्ररोहोऽजवत् ॥२९॥ नाभासमात्रमपि मलिनदर्पणवत् ॥३०॥ न तज्जस्यापि तद्रूपता पङ्कजवत् ॥३१॥ न भूतियोगेऽपि कृतकृत्यतोपास्यासिद्धिवदुपास्यसिद्धिवत् ॥ ३२ ॥

चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

मङ्गलाचरणं शिष्टाचारात् फलदर्शनात् श्रुतितश्चेति ॥ १ ॥ नेश्वराधिष्ठिते फलनिष्पत्तिः कर्मणा तत्सिद्धेः ॥२॥ स्वोपकारादधिष्ठानं लोकवत् ॥३॥ लौकिकेश्वरवदितरथा ॥४॥ पारिभाषिको वा ॥५॥ न रागादृते तत्सिद्धिः प्रतिनियतकारणत्वात् ॥ ६ ॥ तद्योगेऽपि न नित्यमुक्तः ॥७॥ प्रधानशक्तियोगाच्चेत् सङ्गापत्तिः ॥८॥ सत्तामात्राच्चेत् सर्वैश्वर्यम् ॥९॥ प्रमाणाभावान्न

तत्सिद्धिः ॥१०॥ सम्बन्धाभावान्नानुमानम् ॥११॥ श्रुतिरपि प्रधानकार्यत्वस्य ॥१२॥ नाविद्याशक्ति-योगो निःसङ्गस्य ॥१३॥ तद्योगे तत्सिद्धावन्योऽ-न्याश्रयत्वम् ॥१४॥ न बीजाङ्कुरवत् सादिसंसार-श्रुतेः ॥१५॥ विद्यातोऽन्यत्वे ब्रह्मबाधप्रसङ्गः १६ अबाधे नैष्फल्यम् ॥१७॥ विद्याबाध्यत्वे जगतो-ऽप्येवम् ॥ १८ ॥ तद्रूपत्वे सादित्वम् ॥ १९ ॥ न धर्मापलापः प्रकृतिकार्यवैचित्र्यात् ॥ २० ॥ श्रुतिलिङ्गादिभिस्तत्सिद्धिः ॥२१॥ न नियमः प्र-माणान्तरावकाशात् ॥२२॥ उभयत्राप्येवम् ॥२३॥ अर्थात् सिद्धिश्चेत् समानमुभयोः ॥२४॥ अन्तः-करणधर्मत्वं धर्मादीनाम् ॥२५॥ गुणादीनां च नात्यन्तबाधः ॥ २६ ॥ पञ्चावयवयोगात् सुखसं-वित्तिः ॥२७॥ न सकृद्ग्रहणात् सम्बन्धसिद्धिः २८ नियतधर्मसाहित्यमुभयोरेकतरस्य वा व्याप्तिः २९ न तत्त्वान्तरं वस्तुकल्पनाप्रसक्तेः ॥३०॥ निज-शक्त्युद्भवमित्याचार्याः ॥ ३१ ॥ आधेयशक्तियोग इति पञ्चशिखः ॥ ३२ ॥ न स्वरूपशक्तिर्नियमः

पुनर्वादप्रसक्तेः ॥३३॥ विशेषणानर्थक्यप्रसक्तेः ३४
पल्लवादिष्वनुपपत्तेश्च ॥३५॥ आधेयशक्तिसिद्धौ
निजशक्तियोगः समानन्यायात् ॥३६॥ वाच्य-
वाचकभावः सम्बन्धः शब्दार्थयोः ॥३७॥ त्रिभिः
सम्बन्धसिद्धिः ॥३८॥ न कार्ये नियम उभयथा
दर्शनात् ॥३९॥ लोके व्युत्पन्नस्य वेदार्थप्रतीतिः ४०
न त्रिभिरपौरुषेयत्वाद्वेदस्य तदर्थस्यातीन्द्रिय-
त्वात् ॥ ४१ ॥ न यज्ञादेः स्वरूपतो धर्मत्वं वै-
शिष्ट्यात् ॥ ४२ ॥ निजशक्तिर्व्युत्पत्त्या व्यवच्छि-
द्यते ॥ ४३ ॥ योग्यायोग्येषु प्रतीतिजनकत्वात्
तत्सिद्धिः ॥४४॥ न नित्यत्वं वेदानां कार्यत्व-
श्रुतेः ॥४५॥ न पौरुषेयत्वं तत्कर्तुः पुरुषस्या-
भावात् ॥४६॥ मुक्तामुक्तयोरयोग्यत्वात् ॥४७॥
नापौरुषेयत्वान्नित्यत्वमङ्कुरादिवत् ॥४८॥ तेषा-
मपि तद्योगे दृष्टबाधादिप्रसक्तिः ॥४९॥ यस्मि-
न्नदृष्टेऽपि कृतबुद्धिरुपजायते तत्पौरुषेयम् ॥५०॥
निजशक्त्यभिव्यक्तेः स्वतः प्रामाण्यम् ॥ ५१ ॥
नासतः ख्यानं नृशृङ्गवत् ॥५२॥ न सतो बाध-

दर्शनात् ॥५३॥ नानिर्वचनीयस्य तदभावात् ५४
नान्यथाख्यातिः स्ववचोव्याघातात् ॥५५॥
सदसत्ख्यातिर्बाधाबाधात् ॥५६॥ प्रतीत्यप्रती-
तिभ्यां न स्फोटात्मकः शब्दः ॥५७॥ न शब्द-
नित्यत्वं कार्यताप्रतीतेः ॥५८॥ पूर्वसिद्धसत्त्वस्या-
भिव्यक्तिर्दीपेनेव घटस्य ॥५९॥ सत्कार्यसिद्धान्त-
श्चेत् सिद्धसाधनम् ॥६०॥ नाद्वैतमात्मनो लि-
ङ्गात् तद्भेदप्रतीतेः ॥६१॥ नानात्मनापि प्रत्यक्ष-
बाधात् ॥६२॥ नोभाभ्यां तेनैव ॥६३॥ अन्यप-
रत्वमविवेकानां तत्र ॥६४॥ नात्माविद्या नोभयं
जगदुपादानकारणं निःसङ्गत्वात् ॥६५॥ नैक-
स्यानन्दचिद्रूपत्वे द्वयोर्भेदात् ॥६६॥ दुःखनिवृत्ते-
र्गौणः ॥६७॥ विमुक्तिप्रशंसा मन्दानाम् ॥६८॥
न व्यापकत्वं मनसः करणत्वादिन्द्रियत्वाद्वा ६९
सक्रियत्वाद्गतिश्रुतेः ॥७०॥ न निर्भागत्वं त-
द्योगाद्घटवत् ॥७१॥ प्रकृतिपुरुषयोरन्यत् सर्व-
मनित्यम् ॥७२॥ न भागलाभो भोगिनो निर्भा-
गत्वश्रुतेः ॥७३॥ नानन्दाभिव्यक्तिर्मुक्तिर्निर्धर्म-

त्वात् ॥७४॥ न विशेषगुणोच्छित्तिस्तद्वत् ॥७५॥ न विशेषगतिर्निष्क्रियस्य ॥७६॥ नाकारोपरागोच्छित्तिः क्षणिकत्वादिदोषात् ॥७७॥ न सर्वोच्छित्तिरपुरुषार्थत्वादिदोषात् ॥७८॥ एवं शून्यमपि ॥७९॥ संयोगाश्च वियोगान्ता इति न देशादिलाभोऽपि ॥८०॥ न भागियोगो भागस्य ८१ नाणिमादियोगोऽप्यवश्यं भावित्वात् तदुच्छित्तेरितरयोगवत् ॥८२॥ नेन्द्रादिपदयोगोऽपि तद्वत् ॥८३॥ न भूतप्रकृतित्वमिन्द्रियाणामाहङ्कारिकत्वश्रुतेः ॥८४॥ न षट्पदार्थनियमस्तद्बोधान्मुक्तिः ॥८५॥ षोढ़शादिष्वप्येवम् ॥ ८६ ॥ नाणुनित्यता तत्कार्यत्वश्रुतेः ॥८७॥ न निर्भागत्वं कार्यत्वात् ॥८८॥ न रूपनिबन्धनात् प्रत्यक्षनियमः ॥ ८९ ॥ न परिमाणचातुर्विध्यं द्वाभ्यां तद्योगात् ॥९०॥ अनित्यत्वेऽपि स्थिरतायोगात् प्रत्यभिज्ञानं सामान्यस्य ॥९१॥ न तदपलापस्तस्मात् ॥९२॥ नान्यनिवृत्तिरूपत्वं भावप्रतीतेः ९३ न तत्त्वान्तरं सादृश्यं प्रत्यक्षोपलब्धेः ॥९४॥ निज-

शक्त्यभिव्यक्तिर्वा वैशिष्ट्यात् तदुपलब्धेः ॥९५॥ न संज्ञासंज्ञिसम्बन्धोऽपि ॥९६॥ न सम्बन्धनित्यतोभयानित्यत्वात् ॥९७॥ नातः सम्बन्धो धर्मिग्राहकमानबाधात् ॥९८॥ न समवायोऽस्ति प्रमाणाभावात् ॥९९॥ उभयत्राप्यन्यथासिद्धेर्न प्रत्यक्षमनुमानं वा ॥१००॥ नानुमेयत्वमेव क्रियाया नेदिष्ठस्य तत्तद्वतोरेवापरोक्षप्रतीतेः ॥१०१॥ न पाञ्चभौतिकं शरीरं बहूनामुपादानायोगात् ॥१०२॥ न स्थूलमिति नियम आतिवाहिकस्यापि विद्यमानत्वात् ॥१०३॥ नाप्राप्तप्रकाशकत्वमिन्द्रियाणामप्राप्तेः सर्वप्राप्तेर्वा ॥१०४॥ न तेजोऽपसर्पणात् तैजसं चक्षुर्वृत्तितस्तत्सिद्धेः ॥१०५॥ प्राप्तार्थप्रकाशलिङ्गाद्वृत्तिसिद्धिः ॥१०६॥ भागगुणाभ्यां तत्त्वान्तरं वृत्तिः सम्बन्धार्थं सर्पतीति ॥१०७॥ न द्रव्यनियमस्तद्योगात् ॥१०८॥ न देशभेदेऽप्यन्योपादानतास्मदादिवन्नियमः ॥१०९॥ निमित्तव्यपदेशात् तद्व्यपदेशः ॥११०॥ ऊष्मजाण्डजजरायुजोद्भिज्जसाङ्कल्पिकसांसिद्धिकं चेति न नियमः ॥१११॥

सर्वेषु पृथिव्युपादानमसाधारण्यात् तद्व्यपदेशः पूर्ववत् ॥११२॥ न देहारम्भकस्य प्राणत्वमिन्द्रियशक्तितस्तत्सिद्धेः ॥ ११३ ॥ भोक्तुरधिष्ठानाद्भोगायतननिर्माणमन्यथा पूतिभावप्रसङ्गात् ॥११४॥ भृत्यद्वारा स्वाम्यधिष्ठितिर्नैकान्तात् ॥११५॥ समाधिसुषुप्तिमोक्षेषु ब्रह्मरूपता ॥११६॥ द्वयोः सबीजमन्यत्र तद्धतिः ॥११७॥ द्वयोरिव त्रयस्यापि दृष्टत्वान्न तु द्वौ ॥११८॥ वासनयानर्थख्यापनं दोषयोगेऽपि न निमित्तस्य प्रधानबाधकत्वम्॥११९॥ एकः संस्कारः क्रियानिर्वर्तको न तु प्रतिक्रियं संस्कारभेदा बहुकल्पनाप्रसक्तेः ॥१२०॥ न बाह्यबुद्धिनियमो वृक्षगुल्मलतौषधिवनस्पतितृणवीरुधादीनामपि भोक्तृभोगायतनत्वं पूर्ववत् ॥१२१॥ स्मृतेश्च ॥१२२॥ न देहमात्रतः कर्माधिकारित्वं वैशिष्ट्यश्रुतेः ॥१२३॥ त्रिधा त्रयाणां व्यवस्था कर्मदेहोपभोगदेहोभयदेहाः ॥१२४॥ न किञ्चिदप्यनुशयिनः ॥१२५॥ न बुद्ध्यादिनित्यत्वमाश्रयविशेषेऽपि वह्निवत्॥१२६॥ आश्रयासिद्धेश्च ॥१२७॥ योग-

सिद्धयोऽप्युपधादिसिद्धिवन्नापलपनीया: ॥१२८॥ न भूतचैतन्यं प्रत्येकादृष्टे: सांहत्येऽपि च सांहत्येऽपि च ॥ १२९ ॥

पञ्चमोऽध्यायसमाप्तः ॥

अस्त्यात्मा नास्तित्वसाधनाभावात् ॥१॥ देहादिव्यतिरिक्तोऽसौ वैचित्र्यात् ॥२॥ षष्ठीव्यपदेशादपि ॥३॥ न शिलापुत्रवद्धर्मिग्राहकमानबाधात् ॥४॥ अत्यन्तदु:खनिवृत्त्या कृतकृत्यता ॥५॥ यथा दु:खात् क्लेश: पुरुषस्य न तथा सुखादभिलाष: ॥६॥ कुत्रापि कोऽपि सुखीति ॥७॥ तदपि दु:खशबलमिति दु:खपक्षे नि:क्षिपन्ते विवेचका ८ सुखलाभाभावादपुरुषार्थत्वमिति चेन्न द्वैविध्यात् ॥९॥ निर्गुणत्वमात्मनोऽसङ्गत्वादिश्रुते: ॥१०॥ परधर्मत्वेऽपि तत्सिद्धिरविवेकात्॥११॥ अनादिरविवेकोऽन्यथा दोषद्वयप्रसक्ते: ॥१२॥ न नित्य: स्यादात्मवदन्यथानुच्छित्ति: ॥१३॥ प्रतिनियतकारणनाश्यत्वमस्य ध्वान्तवत् ॥१४॥ अत्रापि प्र-

पूर्ववत् ५७ पारम्पर्येण तत्सिद्धौ विमुक्तिश्रुतिः ५८ गतिश्रुतेश्च व्यापकत्वेऽप्युपाधियोगाद्भोगदेशकाललाभो व्योमवत् ५९ अनधिष्ठितस्य पूतिभावप्रसङ्गान्न तत्सिद्धिः ६० अदृष्टद्वारा चेदसम्बद्धस्य तदसम्भवाज्जलादिवदंकुरे६१ निर्गुणत्वात् तदसम्भवादहङ्कारधर्मा ह्येते ६२ विशिष्टस्य जीवत्वमन्वयव्यतिरेकात् ॥ ६३ ॥

अहङ्कारकर्त्त्रधीना कार्यसिद्धिर्नेश्वराधीना प्रमाणाभावात् ६४ अदृष्टोद्भूतिवत् समानत्वम् ६५ महतोऽन्यत् ६६ कर्मनिमित्तः प्रकृतेः स्वस्वामिभावोऽप्यनादिर्बीजांकुरवत् ६७ अविवेकनिमित्तो वा पञ्चशिखः ६८ लिङ्गशरीरनिमित्तक इति सनन्दनाचार्यः ६९ यद्वा तद्वा तदुच्छित्तिः पुरुषार्थस्तदुच्छित्तिः पुरुषार्थः ७०

इति श्रीकपिलाचार्य्यविरचितं

साङ्ख्यसूत्रम् समाप्तः ॥

॥ पातञ्जलयोगसूत्रम् ॥

श्रीमद्भगवत्पतञ्जलिना निर्मितम् ॥

पण्डित कृपारामस्याज्ञानुसारेण

काश्यां विक्टोरियाख्य मुद्र

ठाकर विष्णुदत्तेन मु:

वैक्रमाब्दे १९४५

मूल्य ५ पैसा ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अथ पातञ्जलयोगसूत्रम् ॥

अथ योगानुशासनम् ॥ १ ॥ योगश्चि
त्तवृत्तिनिरोधः ॥२॥ तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽ
वस्थानम् ॥ ३ ॥ वृत्तिसारूप्यमितरत्र
॥४॥ वृत्तयः पञ्चतय्य. क्लिष्टाक्लिष्टाः ।५।
प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयः ॥६॥
तत्र प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि ॥७॥
विपर्ययो मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम्
॥८॥ शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्यो वि
कल्पः ॥ ९ ॥ अभावप्रत्ययालम्बना वृ
त्तिर्निद्रा ॥ १० ॥ अनुभूतविषयास
प्रमोषः स्मृतिः ॥ अभ्यासवैरा
ग्याभ्यां तन्निरोधः १२ तत्र स्थितौ
यत्नोऽभ्यासः ॥ १३ स तु दीर्घ
न्तर्यसत्कारासेवितो दृढभूमि

दृष्टानुश्रविकविषयावितृष्णस्य वशीकार-
संज्ञावैराग्यम् ॥ १५ ॥ तत्परम्पुरुषख्या-
तेर्गुणवैतृष्ण्यम् ॥ १६ ॥ वितर्कविचा-
रानन्दास्मितारूपानुगमात्सम्प्रज्ञातः ॥
१७ ॥ विरामप्रत्ययाभ्यासपूर्वः संस्का
रशेषोन्यः ॥ १८ ॥ भवप्रत्ययो विदेहप्र
कृतिलयानाम् ॥ १९ ॥ श्रद्धावीर्यस्मृति
समाधिप्रज्ञापूर्वक इतरेषां ॥ २० ॥ तीव्र
संवेगानामासन्नः ॥ २१ ॥ मृदुमध्याधि
मात्रत्वात्ततोपि विशेषः ॥२२॥ ईश्वर-
प्रणिधानाद्वा ॥ २३ ॥ क्लेशकर्मविपाका
शयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः ॥२४॥
तत्र निरतिशयं सर्वज्ञबीजम् ॥२५॥ स
एष पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात् ॥
॥२६॥ तस्य वाचकः प्रणवः ॥ २७ ॥ त
ज्जपस्तदर्थभावनं ॥२८॥ ततः प्रत्यक्
चेतनाऽधिगमोप्यन्तरायाभावश्च २९ व्या
धिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रा-
न्तिदर्शनालब्धभूमिकत्वानवस्थितानि॰

चित्तविक्षेपास्तेऽन्तरायाः ॥ ३० ॥ दुः
खदौर्मनस्याङ्गमेजयत्वश्वासप्रश्वासा वि
क्षेपसहभुवः ॥ ३१ ॥ तत्प्रतिषेधार्थमे-
कतत्त्वाभ्यासः ॥ ३२ ॥ मैत्रीकरुणामु
दितोपेक्षाणां सुखदुःखपुण्यापुण्यविषया
णां भावनातश्चित्तप्रसादनम् ॥ ३३ ॥
प्रच्छर्दनविधारणाभ्यां वा प्राणस्य ॥३४॥
विषयवती वा प्रवृत्तिरुत्पन्ना मनसः स्थि.
तिनिबन्धनी॥३५॥ विशोका वा ज्योति
ष्मती ॥ ३६ ॥ स्वप्ननिद्राज्ञानालंबनं
वा ॥ ३७ ॥ यथाभिमतध्यानाद्वा ॥३९॥
परमाणुपरममहत्त्वान्तोऽस्य वशीकारः॥४०॥
क्षीणवृत्तेरभिजातस्येव मणेर्ग्रहीतृग्रहण
ग्राह्येषु तत्स्थतदञ्जनता समापत्तिः॥४१॥
तत्रशब्दार्थज्ञानविकल्पैः संकीर्णा सवित
र्का समापत्तिः ॥ ४२॥ स्मृतिपरिशुद्धौ
स्वरूपशून्ये वार्थमात्रनिर्भासा निर्वितर्का
॥४२॥ एतयैव सविचारा निर्विचारा च
सूक्ष्मविषया व्याख्याता ॥ ४३ ॥ सूक्ष्म

विषयत्वं चालिङ्गपर्यवसानम् ॥ ४४ ॥ ता एव सबीजः समाधिः ॥ ४५॥ निर्विचारवैशारद्ये अध्यात्मप्रसादः ॥ ४६ ॥ ऋतम्भरा तत्र प्रज्ञा ॥ ४७ ॥ श्रुतानुमानप्रज्ञाभ्यामन्यविषयाविशेषार्थत्वात् ॥ ४८ ॥ तज्जः संस्कारोऽन्यसंस्कारप्रतिबन्धी ॥ ४९॥ तस्यापि निरोधे सर्वनिरोधान्निर्बीजः समाधिः ॥ ५० ॥

इति पातञ्जले सांख्यप्रवचने योगशास्त्रे समाधिपादः प्रथमः ॥ १ ॥

तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि क्रियायोगः [illegible] ॥ क्रियायोगः समाधिभावनाऽर्थः क्लेशतनूकरणार्थश्च ॥ २ ॥ अविद्याऽस्मितारागद्वेषाऽभिनिवेशाः पञ्च क्लेशाः ॥ ३ ॥ अविद्या क्षेत्रमुत्तरेषाम् प्रसुप्ततनुविच्छिन्नोदाराणाम् ॥ ४ ॥ अनित्याशुचिदुःखानात्मसु नित्यशुचिसुखात्मख्यातिरविद्या ॥ ५ ॥ दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मता वाऽस्मिता ॥ ६ ॥ सुखानुशयी

रागः ॥ ७ ॥ दुःखानुशयीद्वेषः ॥८॥ स्व
रसवाही विदुषोपि तथा रूढोभिनिवेशः
॥ ९ ॥ ते प्रतिप्रसवहेयाः सूक्ष्माः॥१०॥
ध्यानहेयास्तद्वृत्तयः ॥ ११ ॥ क्लेश
मूलः कर्माशयो दृष्टादृष्टजन्मवेदनीयः
॥१२ ॥ सतिमूले तद्विपाको जात्यायुर्भो
गाः॥ १३॥ ते ह्लादपरितापफलाः पुण्या
पुण्यहेतुत्वात् ॥ १४ ॥ परिणामतापसं
स्कारदुःखैर्गुणवृत्तिविरोधाच्च दुःखमेव
सर्वं विवेकिनः ॥ १५ ॥ हेयं दुःखमना
गतम् ॥ १६ ॥ द्रष्टृदृश्ययोः संयोगो हे
यहेतुः ॥ १७ ॥ प्रकाशक्रियास्थिति
शीलम्भूतेन्द्रियात्मकं भोगापवर्गार्थं दृ
श्यम् ।१८।विशेषाविशेषलिंगमात्रालि
ङ्गानि गुणपर्वाणि।१९।द्रष्टादृशिमा
त्रः शुद्धोपि प्रत्ययानुपश्यः ॥ २० ॥ त
दर्थएव दृश्यस्यात्मा ॥२१॥ कृतार्थंप्र
ति नष्टमप्यनष्टन्तदन्यसाधारणत्वात्।
॥ २२ ॥ स्वस्वामिशक्त्योः रूपोपलब्धि

हेतुः संयोगः ॥ २३ ॥ तस्य हेतुरविद्या
॥ २४ ॥ तदभावात्संयोगाभावोहानन्त
द्दृशेः कैवल्यम् ॥ २५ ॥ विवेकख्याति
रविप्लवाहानोपायः ॥ २६ ॥ तस्य सप्त-
धाप्रान्तभूमिः प्रज्ञा ॥२७॥ योगाङ्गानु
ष्ठानादशुद्धिक्षये ज्ञानदीप्तिराविवेकख्या
तेः ॥ २८ ॥ यमनियमासनप्राणायाम-
प्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोष्टावङ्गा-
नि ॥ २९ ॥ तत्राहिंसासत्यास्तेयब्रह्म
चर्यापरिग्रहा यमाः ॥ ३० ॥ जातिदेश
कालसमयानवच्छिन्नाः सार्वभौमा महा
व्रतं ३१ शौचसन्तोषतपःस्वा
ध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः ॥३२ ॥
एतेषां यमनियमानां वितर्कबाधने प्रति
पक्षभावनं ३३ वितर्काहिंसादयः कृ-
तकारितानुमोदितालोभक्रोधमोहपूर्वका
मृदुमध्याधिमात्रा दुःखाज्ञानानन्तफला
इति प्रातिपक्षभावनम् ॥३४॥ अहिंसा
प्रतिष्ठायां तत्संनिधौ वैरत्यागः ॥ ३५॥

सत्यप्रतिष्ठायां क्रियाफलाश्रयत्वम् ।३६।
अस्तेयप्रतिष्ठायांसर्वरत्नोपस्थानम् ३७
ब्रह्मचर्यप्रतिष्ठायां वीर्यलाभः ॥३८॥ अ-
परिग्रहस्थैर्ये जन्म कथन्तासम्बोधः ॥३९।
शौचात्स्वाङ्गजुगुप्सापरैरसंसर्गः ॥४०॥
सत्त्वशुद्धिसौमनस्यैकाग्र्येन्द्रियजयात्मद
र्शनयोग्यत्वानि च ॥४१॥ सन्तोषादनुत्तम
सुखलाभः ॥ ४२ ॥ कायेन्द्रियसिद्धिरशु-
द्धिक्षयात्तपसः ॥ ४३ ॥ स्वाध्यायादिष्टदे
वतासम्प्रयोगः ॥ ४४ ॥ समाधिसिद्धि
रीश्वरप्रणिधानात् ॥ ४५ ॥ स्थिर
सुखमासनम् ॥ ४६ प्रयत्नशैथिल्या
नन्तसमापत्तिभ्याम् ॥४७॥ तस्मिन्
सतिश्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदः प्राणा
यामः ॥४८॥ स तु बाह्याभ्यन्तरस्तम्भ
वृत्तिर्देशकालसंख्याभिः परिदृष्टो दीर्घः
सूक्ष्मः ॥ ४९ ॥ बाह्याभ्यन्तरविषया
क्षेपी चतुर्थः ॥ ५० ॥ ततः क्षीयते प्रका
शावरणम् ॥५१॥ धारणासु चयोग्यता

ध्रुवेतद्गतिज्ञानम् ॥ २८॥ नाभिचक्रे का-
यव्यूहज्ञानम् ॥२९॥ कण्ठकूपे क्षुत्पिपा
सानिवृत्तिः ॥ ३० ॥ कूर्मनाड्यां स्थैर्यम्
॥ ३१॥ मूर्द्धज्योतिषि सिद्धदर्शनम् ३२
प्रातिभाद्वा सर्वम् ॥३३ ॥ हृदये चित्तस-
म्वित् ॥ ३४ ॥ सत्वपुरुषयोरत्यन्तासङ्
कीर्णयोः प्रत्ययाविशेषो भोगः परार्थत्वा
त्स्वार्थसंयमात्पुरुषज्ञानम् ॥ ३५ ॥ ततः
प्रातिभश्रावणवेदनादर्शास्वादवार्त्ता जा
यन्ते ॥ ३६॥ ते समाधावुपसर्गाव्युत्था
ने सिद्धयः ॥३७ ॥ बन्धकारणशैथिल्या
त्प्रचारसंवेदनाच्च चित्तस्य परशरीरावेश
३८ ।उदानजयाज्जलपङ्ककण्टकादिष्व
सङ्गउत्क्रान्तिश्च ॥ ३९॥ समानजया
ज्ज्वलनं ।४० । श्रोत्राकाशयोः सम्बं
धसंयमाद्दिव्यं श्रोत्रम् ॥४१ ॥ कायाका
शयोः सम्बन्धसंयमाल्लघुतूलसमापत्ते
श्चाकाशगमनम् ॥ ४२ ॥ बहिरकल्पिता
वृत्तिर्महाविदेहा ततः प्रकाशावरणक्षयः

॥ ४३ ॥ स्थूलस्वरूपसूक्ष्मान्वयार्थवत्त्व संयमाद्भूतजयः ॥ ४४ ॥ ततोऽणिमादिप्रादुर्भावः कायसम्पत्तद्धर्म्मानभिघातश्च ॥ ४५ ॥ रूपलावण्यबलवज्रसंहननत्वानिकायसंपत् ॥ ४६ ॥ ग्रहणस्वरूपास्मितान्वयार्थवत्त्वसंयमादिन्द्रियजयः ॥४७॥ ततो मनोजवित्वं विकरणभावः प्रधानजयश्च ॥४८॥ सत्वपुरुषान्यताख्यातिमात्रस्य सर्वभावाधिष्ठातृत्वं सर्वज्ञातृत्वं च॥४९ तद्वैराग्यादपि दोषबीजक्षये कैवल्यम् ५० । स्थान्युपनिमन्त्रणे सङ्गस्मयाकरणं पुनरनिष्टप्रसङ्गात् ॥५१ क्षणतत्क्रमयोः संयमाद्विवेकजं ज्ञानं ५२ जातिलक्षणदेशैरन्यतानवच्छेदात्तुल्ययोस्ततः प्रतिपत्तिः ॥ ५३ ॥ तारकं सर्वविषयं सर्वथाविषयमक्रमं चेति विवेकजं ज्ञानं ५४ सत्वपुरुषयोः शुद्धिसाम्ये कैवल्यमिति ५५

इति पातञ्जलभाष्यप्रवचने विभूतिपादस्तृतीयः ॥ ३ ॥

तत्र कायेन्द्रियाणामन्यजातीयपरिणतानां

जन्मौषधिमन्त्रतपःसमाधिजाः सिद्धयः
॥ १ ॥ जात्यन्तरपरिणामः प्रकृत्यापूरा
त् ॥ २ ॥ निमित्तमप्रयोजकम्प्रकृतीनां
वरणभेदस्तु ततः क्षेत्रिकवत् ॥ ३ ॥ नि
र्माणचित्तान्यस्मितामात्रात् ॥४॥ प्रवृ-
त्तिभेदे प्रयोजकञ्चित्तमेकमनेकेषाम् ५
तत्र ध्यानजमनाशयम् ॥६॥ कर्माशुक्ला
कृष्णं योगिनस्त्रिविधमितरेषां ॥७॥ त-
तस्तद्विपाकानुगुणानामेवाभिव्यक्तिर्वास
नानाम् ॥ ८ ॥ जातिदेशकालव्यवहिता
नामप्यानन्तर्यं स्मृतिसंस्कारयोरेकरूपत्वा-
त् ९ तासामनादित्वं चाशिषो नित्य
त्वात् १० हेतुफलाश्रयालम्बनैः सङ्-
गृहीतत्वादेषामभावे तदभावः ॥ ११ ॥
अतीतानागतं स्वरूपतोऽस्त्यध्वभेदाद्धर्मा
णां १२ ते व्यक्तसूक्ष्मा गुणात्मानः
॥ १३ ॥ परिणामैकत्वाद्वस्तुतत्त्वम् १४
वस्तुसाम्ये चित्तभेदात्तयोर्विभक्तः पन्थाः
१५॥ न चैकचित्ततन्त्रं वस्तु तदप्रमाणं

कं तदा किं स्यात्॥१६॥ तदुपरागापेक्षि
त्वाच्चित्तस्य वस्तुज्ञाताज्ञातम् ॥ १७ ॥
सदाज्ञाताश्चित्तवृत्तयस्तत्प्रभोः पुरुष
स्यापरिणामित्वात् ॥१८॥ न तत्स्वाभासं
दृश्यत्वात् ॥ १९ ॥ एकसमये चोभयानव
धारणम् ॥२०॥ चित्तान्तरदृश्ये बुद्धेरति
प्रसङ्गः स्मृतिसङ्करश्च ॥२१॥ कथं चि
तेरप्रतिसङ्क्रमायास्तदाकारापत्तौ स्वबु
द्धिसंवेदनम् ॥ २२ ॥ द्रष्टृदृश्योपरक्तं
चित्तं सर्वार्थम् ॥ २३ ॥ तदसंख्येयवास
नाभिश्चित्रमपि परार्थं संहत्यकारित्वात्
॥२४॥ विशेषदर्शिन आत्मभावभावना
निवृत्तिः ॥२५॥ तदा विवेकनिम्नं कैव
ल्यप्राग्भारं चित्तम् २६ तच्छिद्रेषु प्र
त्ययान्तराणि संस्कारेभ्यः ॥२७॥ हान
मेषां क्लेशवदुक्तम् ॥२८॥ प्रसंख्यानेऽ-
प्यकुसीदस्य सर्वथा विवेकख्यातेर्धर्ममे
घः समाधिः॥२९॥ततः क्लेशकर्मनिवृत्तिः
॥३०॥ तदा सर्वावरणमलापेतस्य ज्ञा-

नस्यात् ज्ञेयमल्पम् ॥ ३१ ॥ ततः कृतार्थानां परिणामक्रमसमाप्तिर्गुणानाम् ॥ ३२ ॥ क्षणप्रतियोगीपरिणामापरान्तनिर्ग्राह्यक्रमः ॥ ३३ ॥ पुरुषार्थशून्यानां गुणानां प्रतिप्रसवः कैवल्यं स्वरूपप्रातिष्ठा वा चितिशक्तिरिति ॥ ३४ ॥

इतिश्रीपातञ्जले योगशास्त्रे सांख्यप्रवचने कैवल्यापादश्चतुर्थः सम्पूर्णः ॥

ॐ नमः परमात्मने

मीमांसादर्शनम् ॥

महर्षिजैमिनिप्रणीतं

पण्डित कृपारामशर्म्मणा काश्यां स्वकीयतिमि-
रनाशकयन्त्रालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ॥

यह पुस्तक तिमिरनाशक प्रेस या पण्डित कृपाराम शर्म्मा की
दूकान पर लाइब्रेरी के सामने मिलेगी ॥

सं० १९४६

प्रथमवार १००० जिल्द   मूल्य ॥)

॥ मीमांसादर्शनम् ॥

प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः ।

अथातो धर्मजिज्ञासा ॥१॥ चोदनालक्षणोऽर्थो धर्मः ॥२॥ तस्य निमित्तपरीष्टिः ॥३॥ सत्संप्रयोगे पुरुषस्येन्द्रियाणां बुद्धिजन्म तत् प्रत्यक्षम् अनिमित्तं विद्यमानोपलम्भनत्वात् ॥४॥ औत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन सम्बन्धस्तस्य ज्ञानमुपदेशोऽव्यतिरेकश्चार्थेऽनुपलब्धे तत्प्रमाणं वादरायणस्यानपेक्षत्वात् ॥५॥ कर्मैके तत्र दर्शनात् ॥६॥ अस्थानात् ॥७॥ करोतिशब्दात् ॥८॥ सत्वान्तरे च यौगपद्यात् ॥९॥ प्रकृतिविकृत्योश्च ॥१०॥ वृद्धिश्च कर्तृभूम्नाऽस्य ॥११॥ समन्तु तत्र दर्शनम् ॥१२॥ सतः परम् अदर्शनं विषयानागमात् ॥१३॥ प्र-

योगस्य परम् ॥१४॥ आदि त्यवद्यौगप- द्यम् ॥१५॥ वर्णान्तरमविकारः ॥१६॥ नाद- वृद्धिपरा ॥१७॥ नित्यस्तु स्याद्दर्शनस्य परार्थत्वात् ॥१८॥ सर्वत्र यौगपद्यात् ॥ १९॥ संख्याभावात् ॥२०॥ अनपेक्षत्वात् ॥ २१॥ प्रख्याभावाच्च योगस्य ॥२२॥ लिङ्गद- र्शनाच्च ॥२३॥ उत्पत्तौवाऽवचनाः स्युरर्थ- स्यातन्निमित्तत्वात् ॥२४॥ तद्भूतानां क्रि- यार्थेन समाम्नायोऽर्थस्य तन्निमित्तत्वात् ॥२५॥ लोके सन्नियमात्प्रयोगसन्निकर्षः- स्यात् ॥२६॥ वेदांश्चैके सन्निकर्षं पुरुषा- ख्याः ॥२७॥ अनित्यदर्शनाच्च ॥२८॥ उक्त- न्तु शब्दपू र्वत्वम् ॥२९॥ आख्या प्रवच- नात् ॥३०॥ परन्तु श्रुतिसामान्यमात्रम् ॥ ३१॥ प्रथमाध्यायस्य प्रथमपादः आम्ना- यस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानां त- स्मादनित्यमुच्यते ॥१॥ शास्त्रदृष्ट-विरोधा च्च ॥२॥ तथा फलाभावात् ॥३॥ अन्यानर्थ-

क्यात् ॥४॥ अभागिप्रतिषेधाच्च ॥५॥ अनि-
त्यसंयोगात् ॥६॥ विधिना त्वेकवाक्यत्वा-
त् स्तुत्यर्थेन विधीनां स्युः ॥७॥ तुल्यं च
साम्प्रदायिकम् ॥८॥ अप्राप्ता चानुपपत्तिः
प्रयोगे हि विरोधः स्याच्छब्दार्थ स्त्वप्रयो-
गभूतस्तस्मादुपपद्येत ॥९॥ गुणवादस्तु ॥
१०॥ रूपात्प्रायात् ॥११॥ दूरभूयस्त्वात् ॥
१२॥ अपराधात् कर्त्तुश्च पुत्रदर्शनम् ॥१३॥
आकालिकेप्सा ॥१४॥ विद्याप्रशंसा ॥१५॥
सर्वत्वमाधिकारिकम् ॥१६॥ फलस्य क-
र्मनिष्पत्तेस्तेषां लोकवत्परिमाणतः फल-
विशेषः स्यात् ॥१७॥ अन्त्ययोर्यथोक्तम्
॥१८॥ विधिर्वा स्यादपूर्वत्वाद्वादमात्रं ह्य-
नर्थकम् ॥१९॥ लोकवदिति चेत् ॥२०॥ न
पूर्वत्वात् ॥२१॥ उक्तन्तु वाक्यशेषत्वम्
॥२२॥ विधिश्चानर्थकः क्वचित्, तस्मात्-
स्तुतिः प्रतीयेत, तत्सामान्यादितरेषु तथा-
त्वम् ॥२३॥ प्रकरणे सम्भवन् अपकर्षो

न कल्पेरत, विध्यानर्थक्यं हि तं प्रति ॥२४॥ विधौ च वाक्य भेदः स्यात् ॥२५॥ हेतुर्वा स्यादर्थवत्त्वोपपत्तिभ्याम् ॥२६॥ स्तुतिस्तु शब्दपूर्वत्वात्, अचोदना च तस्य ॥२७॥ व्यर्थैस्तुतिरन्याय्येति चेत् ॥२८॥ अर्थस्तु, विधिशेषत्वात्, यथा लोके ॥२९॥ यदि च हेतुः, अवतिष्ठेत निर्देशात्, सामान्यादिति चेत्, अव्यवस्था विधीनां स्यात् ॥३०॥ तदर्थशा स्त्रात् ॥३१॥ वाक्यनियमात् ॥३२॥ बुद्धशास्त्रात् ॥३३॥ अविद्यमान वचनात् ॥३४॥ अचेतनेर्थ बन्धनात् ॥३५॥ अर्थविप्रतिषेधात् ॥३६॥ स्वाध्यायबद्वचनत् ॥३७॥ अविज्ञेयात् ॥३८॥ अनित्यसंयोगान्मन्त्रानर्थक्यम् ॥३९॥ अविशिष्टस्तु वाक्यार्थः ॥४०॥ गुणार्थेन पुनः श्रुतिः ॥४१॥ परिसंख्या ॥४२॥ अर्थवादो वा ॥४३॥ अविरुद्धं परम् ॥४४॥ संप्रैषे कर्मगर्हानुपालम्भः संस्कारत्वात् ॥४५॥

अभिधानेऽर्थवादः ॥४६॥ गुणादविप्रतिषेधः स्यात् ॥४७॥ विद्यावचनमसंयोगात् ॥४८॥ सतः परमविज्ञानम् ॥४९॥ उक्तश्चानित्यसंयोगः ॥५०॥ लिङ्गोपदेशश्च तदर्थवत् ॥५१॥ ऊहः ॥५२॥ विधिशब्दाश्च ॥५३॥ प्रथमाध्यायस्य द्वितीयपादः

धर्मस्य शब्दमूलत्वात् अशब्दमनपेक्षं स्यात् ॥१॥ अपि वा कर्तृसामान्यात्प्रमाणमनुमानं स्यात् ॥२॥ विरोधे त्वनपेक्ष्यं स्यात्, असति ह्यनुमानम् ॥३॥ हेतु-दर्शनाच्च ॥४॥ शिष्टाकोपेऽविरुद्धमिति ॥५॥ न, शास्त्रपरिमाण त्वात् ॥६॥ अपि वा कारणाग्रहणे प्रयुक्तानि प्रतीयेरन् ॥७॥ तेष्वदर्शनाद्विरोधस्य समाविप्रतिपत्तिः स्यात् ॥८॥ शास्त्रस्था वा तन्निमित्तत्वात् ॥९॥ चोदितन्तु प्रतीयेताविरोधात् प्रमाणेन ॥१०॥ प्रयोगशास्त्रमिति चेत् ॥११॥ न, असन्नियमात् ॥१२॥ अवाक्यशेषाच्च

॥१३॥ सर्वत्र च प्रयोगात् सन्निधान-शा-
स्त्राच्च ॥१४॥ अनुमानव्यवस्थानात्तत्संयु-
क्तं प्रमाणं स्यात् ॥१५॥ अपि वा सर्व-
धर्मः स्यात्, तन्न्यायत्वाद्विधानस्य ॥१६॥
दर्शनाद्विनियोगः स्यात् ॥१७॥ लिङ्गाभा-
वाच्च नित्यस्य ॥१८॥ आख्या हि देश-
संयोगात् ॥१९॥ न स्याद्देशान्तरेष्विति
चेत् ॥२०॥ स्याद्योगाख्या हि मथुरावत्
॥२१॥ कर्मधर्मौ वा प्रवणवत् ॥२२॥ तु-
ल्यन्तु कर्तृधर्मेण ॥२३॥ प्रयोगोत्पत्त्यशा
स्त्रत्वाच्छब्देषु न व्यवस्थास्यात् ॥२४॥
शब्दे प्रयत्ननिष्पत्तेरपराधस्य भागित्वम्
॥२५॥ अन्याय्यश्चानेकशब्दत्वम् ॥२६॥
तत्र तत्त्वमभियोगविशेषात् स्यात् ॥२७॥
तदशक्तिश्चानुरूपत्वात् ॥२८॥ प्रयोगचोद
नाभावादर्थैकत्वमविभागात् ॥२९॥ अद्रव्य
शब्दत्वात् ॥३०॥ अन्यदर्शनाच्च ॥३१॥
आकृतिस्तु क्रियार्थत्वात् ॥३२॥ न क्रि-

या स्यादिति चेदर्थान्तरे विधानं न द्रव्यमिति चेत् ॥३३॥ तदर्थत्वात् प्रयोगस्याविभागः ॥३४॥ प्रथमाध्यायस्य तृतीयपादः उक्तं समाम्नायैदमर्थ्यं तस्मात् सर्वं तदर्थं स्यात् ॥१॥ अपि वा नामधेयंस्यात् यदुत्पत्तावपूर्वमविधायकत्वात् ॥२॥ यस्मिन् गुणोपदेशः प्राधानतोऽभिसम्बन्धः ॥३॥ तत्प्रख्यञ्चान्यशास्त्रम् ॥४॥ तद्व्यपदेशं च ॥५॥ नामधेये गुणश्रुतेः स्याद्विधानम् इति चेत् ॥६॥ तुल्यत्वात् क्रिययोर्न ॥७॥ ऐकशब्द्ये परार्थवत् ॥८॥ तद्गुणास्तु विधीयेरन्नविभागाद्विधानार्थे न चेदन्येन शिष्टाः ॥९॥ बर्हिराज्ययोरसंस्कारे शब्दलाभादतच्छब्दः ॥१०॥ प्रोक्षणीष्वर्थसंयोगात् ॥११॥ तथा निर्मन्थ्ये ॥१२॥ वैश्वदेवे विकल्प इति चेत् ॥१३॥ न वा, प्रकरणात् प्रत्यक्षविधानाच्च नहि प्रकरणं द्रव्यस्य ॥१४॥ मिथश्चानर्थसम्बन्धः ॥१५॥

परार्थत्वात् गुणानाम् ॥१६॥ पूर्वन्तोऽविधानार्थास्तत्सामर्थ्यं समाम्नाये ॥१७॥ गुणस्य तु विधानार्थेतद्गुणाः प्रयोगे स्युरनर्थका न हि तं प्रत्यर्थवत्ताऽस्ति ॥१८॥ तच्छेषोनोपपद्यते ॥१९॥ आभासः अविभागाद्विधानार्थे स्तुत्यर्थेनोपपद्येरन् ॥२०॥ कारणं स्यात् ? इति चेत् ॥२१॥ आनर्थक्यादकारणं कर्तुर्हि कारणानि गुणार्थो हि विधीयते ॥२२॥ तत् सिद्धिः ॥२३॥ जातिः ॥२४॥ सारूप्यात् ॥२५॥ प्रशंसा ॥२६॥ भूमा ॥२७॥ लिङ्गसमवायात् ॥२८॥ सन्दिग्धेषु वाक्य शेषात् ॥२९॥ अर्थाद्वा कल्पनैकदेशत्वात् ॥३०॥ द्वितीय अध्याये ॥१॥ पादः भावार्थाः कर्मशब्दास्तेभ्यः क्रिया प्रतीयेतेषह्यर्थो विधीयते ॥१॥ सर्वेषां भावोऽर्थ इति चेत् ॥२॥ येषामुत्पत्तौ स्वेप्रयोगे रूपोपलब्धिस्तानि नामानि, तस्मात्तेभ्य पराकाङ्क्षा भूतत्वात् स्वप्रयोगे ॥३॥

येषां तूत्पत्तावर्थे स्वे प्रयोगो न विद्यते, तान्याख्यातानि । तस्मात्तेभ्यः प्रतीयेताश्रितत्वात् प्रयोगस्य ॥४॥ चोदना पुनरारम्भः ॥५॥ तानि द्वैधं गुणप्रधानभूतानि ॥६॥ यैर्द्रव्यं न चिकीर्ष्यते, तानि प्रधानभूतानि, द्रव्यस्य गुणभूतत्वात् ॥७॥ यैस्तु द्रव्यं चिकीर्ष्यते गुणस्तत्र प्रतीयेत, तस्य द्रव्यप्रधानत्वात् ॥८॥ धर्ममात्रे तु कर्म स्यादनिर्वृत्तेः प्रयाजवत् ॥९॥ तुल्यश्रुतित्वाद्वा इतरैः सधर्मः स्यात् ॥१०॥ द्रव्योपदेश इति चेत् ॥११॥ न, तदर्थत्वात् लोकवत्तस्य च शेषभूतत्वात् ॥१२॥ स्तुतशस्त्रयोस्तु संस्कारो याज्यावद्देवताभिधानत्वात् ॥१३॥ अर्थेन त्वपकृष्येत देवतानामचोदनार्थस्य गुणभूतत्वात् ॥१४॥ वशावद्वा गुणार्थं स्यात् ॥१५॥ न, श्रुतिसमवायित्वात् ॥१६॥ व्यपदेशभेदाच्च ॥१७॥ गुणश्चानर्थकः स्यात् ॥१८॥ तथा याज्यापु-

॥१३॥ संज्ञोपबन्धात् ॥१४॥ अप्रकृतत्वाच्च ॥१५॥ चोदना वा शब्दार्थस्य प्रयोगभूतत्वात्, तत्सन्निधेर्गुणार्थेन पुनःश्रुतिः ॥१६॥ द्रव्यसंयोगाच्चोदना पशुसोमयोः, प्रकरणे ह्यनर्थको द्रव्यसंयोगो न हि तस्य गुणार्थेन ॥१७॥ अचोदकाश्च संस्काराः ॥१८॥ तद्भेदात्कर्मणोऽभ्यासे द्रव्यपृथक्त्वादनर्थकं हि स्याद्भेदो द्रव्यगुणीभावात् ॥१९॥ संस्कारस्तु न भिद्येत, परार्थत्वात् द्रव्यस्य गुणभूतत्वात् ॥२०॥ पृथक्त्वनिवेशात् संख्यया कर्मभेदः स्यात् ॥२१॥ संज्ञा चोत्पत्तिसंयोगात् ॥२२॥ गुणश्चापूर्वसंयोगे वाक्ययोः समत्वात् ॥२३॥ अगुणे तु कर्मशब्दे गुणस्तत्र प्रतीयेत ॥२४॥ फलश्रुतेस्तु कर्म स्यात्, फलस्य कर्मयोगित्वात् ॥२५॥ अतुल्यत्वात् तु वाक्ययोर्गुणे तस्य प्रतीयेत॥२६॥ समेषु कर्मयुक्तं स्यात् ॥२७॥ सौभरे पुरुषश्रुतेर्निधनं कामसंयोगः ॥२८॥ सर्वस्य उ-

क्तकामत्वात् तस्मिन् कामश्रुतिः स्यात्
निधनार्था पुनःश्रुतिः ॥२१॥ गुणस्तु क्रतुसं-
योगात् कर्मान्तरं प्रयोजयेत्संयोगस्याशे-
षभूत्वात् ॥१॥ एकस्य तु लिङ्गभेदात्प्रयोज-
नार्थमुच्यतैकत्संगुणवाक्यत्वात् ॥२॥ अ-
वेष्टौ यज्ञसंयोगात् क्रतुप्रधानमुच्यते ॥३॥
अधाने सर्वशेषत्वात् ॥४॥ अयनेषु चोद-
नान्तरं संज्ञोपबन्धात् ॥५॥ अगुणाच्च कर्म-
चोदना ॥६॥ समाप्तं च फले वाक्यम् ॥७॥
विकारो वा प्रकरणात् ॥८॥ लिङ्गदर्शनाच्च
॥९॥ गुणात्संज्ञोपबन्धः ॥१०॥ समाप्तिरवि-
शिष्टा ॥११॥ संस्कारस्त्वप्रकरणेऽकर्मशब्द-
त्वात् ॥१२॥ यावदुक्तं वा, कर्मणः श्रुति-
मूलत्वात् ॥१३॥ यजतिस्तु द्रव्यफलभोक्तृ-
संयोगादेतेषां कर्मसम्बन्धात् ॥१४॥ लिङ्ग-
दर्शनाच्च ॥१५॥ विशये प्रायदर्शनात् ॥१६॥
अर्थवादोपपत्तेश्च ॥१७॥ संयुक्तस्त्वर्थश-
ब्देन तदर्थः श्रुतिसंयोगात् ॥१८॥ पात्नी-

वते तु पूर्वत्वादवच्छेदः ॥१९॥ अद्रव्यतात् केवले कर्मशेषः स्यात् ॥२०॥ अग्निस्तु लिङ्गदर्शनात् क्रतुशब्दः प्रतीयेत ॥२१॥ द्रव्यं वा स्यात् चोदनायास्तदर्थत्वात् ॥२२॥ तत्संयोगात् क्रतुस्तदाख्यः स्यात्तेन धर्मविधानानि ॥२३॥ प्रकरणान्तरे प्रयोजनान्यत्वम् ॥२४॥ फलं चाकर्मसन्निधौ ॥२५॥ सन्निधौ त्वविभागात् फलार्थेन पुनःश्रुतिः ॥२६॥ आग्नेयसूक्तहेतुत्वादभ्यासेन प्रतीयेत ॥२७॥ अविभागात्तु कर्मणा द्विरुक्तेर्न विधीयते ॥२८॥ अन्यार्था वा पुनःश्रुतिः ॥२९॥ यावज्जोविकोऽभ्यासः कर्मधर्मः प्रकरणात् ॥१॥ कर्तुर्वा श्रुतिसंयोगात् ॥२॥ लिङ्गदर्शनाच्च, कर्म्मधर्म्मे हि प्रक्रमेण नियम्येत तत्रानर्थकमन्यत् स्यात् ॥३॥ व्यपवर्गञ्च दर्शयति, कालश्चेत्कर्मभेदः स्यात् ॥४॥ अनित्यत्वात् तु नैवं स्यात् ।५॥ विरोधश्चापि पूर्ववत् ॥६॥ कर्तुस्तु धर्मनियमात् का-

लशास्त्रं निमित्तं स्यात् ॥७॥ नाम, रूप धर्मविशेष, पुनरुक्ति, निन्दा, ऽशक्ति, समाप्ति, वचन, प्रायश्चित्तान्यार्थदर्शनात् शाखान्तरेषु कर्मभेदः स्यात् ॥८॥ एकं वा संयोगरूपचोदनाख्याविशेषात् ॥९॥ न नाम्ना स्यादचोदनाभिधानत्वात् ॥१०॥ सर्व्वेषाञ्चैककर्म्यं स्यात् ॥११॥ कृतकं चाभिधानम् ॥१२॥ एकत्वेऽपि परम् ॥१३॥ विद्यायां धर्म्मशास्त्रम् ॥१४॥ आग्नेयवत्पुनर्वचनम् ॥१५॥ अद्विर्वचनं वा श्रुतिसंयोगाविशेषात् ॥१६॥ अर्थासन्निधेश्च ॥१७॥ न चैकं प्रति शिष्यते ॥१८॥ समाप्तिवच्च सम्प्रेक्षा ॥१९॥ एकत्वेऽपि पराणि निन्दाशक्तिसमाप्तिवचनानि ॥२०॥ प्रायश्चित्तं निमित्तेन ॥२१॥ प्रक्रमाद्वा नियोगेन ॥२२॥ समाप्तिः पूर्ववत्वात् यथाज्ञाने प्रतीयेत ॥२३॥ लिङ्गमविशिष्टं सर्वशेषत्वान्नहि तत्र कर्मचोदना तस्मात् द्वादशाहस्याहारव्यपदेशः

स्यात् ॥२४॥ द्रव्ये चाचोदितत्वात् विधीनामव्यवस्था स्यात् निर्देशाद्द्रव्यवतिष्ठेत तस्मात् नित्यानुवादः स्यात् ॥२५॥ विहितप्रतिषेधात्पक्षेऽतिरेकः स्यात् ॥२६॥ सारस्वते विप्रतिषेधात् यदेति स्यात् ॥२७॥ उपहव्येऽप्रतिप्रसवः ॥२८॥ गुणार्था वा पुनःश्रुतिः ॥२९॥ प्रत्ययञ्चापि दर्शयति ॥३०॥ अपि वा क्रमसंयोगाद्विधिपृथक्त्वमेकस्यां व्यवतिष्ठेत ॥३१ विरोधिना त्वसंयोगादैककर्म्ये तत्संयोगाद्विधीनां सर्वकर्मप्रत्ययः स्यात् ॥३२॥ अथातः शेषलक्षणम् ॥१॥ शेषः परार्थत्वात् ॥२॥ द्रव्यगुणसंस्कारेषु बादरिः ॥३॥ कर्माण्यपि जैमिनिः, फलार्थत्वात् ॥४॥ फलं च पुरुषार्थत्वात् ॥५॥ पुरुषश्च कर्मार्थत्वात् ॥६॥ तेषामर्थेन सबन्धः ॥७॥ विहितस्तु सर्वधर्मः स्यात्संयोगतोऽविशेषात् प्रकरणाद्विशेषाच्च ॥८॥ अर्थलोपादकर्म स्यात् ॥९॥ फलन्तु सहचेष्ट-

या शब्दार्थोऽभावादिप्रयोगे स्यात् ॥१०॥
द्रव्यं चोत्पत्तिसंयोगात्तदर्थमेव चोद्येत ॥११॥
अर्थैकत्वे द्रव्यगुणयोरेककर्म्यान्नियमः
स्यात् ॥१२॥ एकत्वयुक्तमेकस्य श्रुतिसंयो-
गात् ॥१३॥ सर्वेषां वा लक्षणत्वादविशि-
ष्टं हि लक्षणम् ॥१४॥ चोदिते तु परार्थत्वा-
द्यथा श्रुति प्रतीयेत ॥१५॥ संस्काराद्वागु-
णानामव्यवस्था स्यात् ॥१६॥ व्यवस्था वा
अर्थस्य श्रुतिसंयोगात्, तस्य शब्दप्रमाण-
त्वात् ॥१७॥ आनर्थक्यात्तदङ्गेषु ॥१८॥ क-
र्तृगुणे तु कर्मासमवायात् वाक्यभेदः स्या-
त् ॥१९॥ साकाङ्क्षन्त्वेकवाक्यं स्यादसमाप्तं
हि पूर्व्वेण ॥२०॥ सन्दिग्धे तु व्यवायाद्वा-
क्यभेदः स्यात् ॥२१॥ गुणानाञ्च परार्थत्वा-
दसम्बन्धः समत्वात्स्यात् ॥२२॥ मिथश्चान
र्थसम्बन्धात् ॥२३॥ आनन्तर्य्यमचोदना२४
वाक्यानाञ्च समाप्तत्वात् ॥२५॥ शेषस्तु गु-
णसंयुक्तः साधारणः प्रतीयेत मिथस्तेषा-

मसम्बन्धात् ॥२६॥ व्यवस्था वा अर्थसं-
योगात् लिङ्गस्यार्थेन सम्बन्धात् लक्षणार्था
गुणश्रुतिः ॥२७॥ अथ तृतीये अध्याये द्वि-
तीयः पादः अर्थाभिधानसामर्थ्यान्मन्त्रेषु
शेषभावः स्यात्तस्मादुत्पत्तिसम्बन्धोऽर्थेन
नित्यसंयोगात् ॥१॥ संस्कारकत्वादचोदिते
न स्यात् ॥२॥ वचनात्त्वयथार्थमैन्द्री स्यात्
॥३॥ गुणाद्वाप्यभिधानं स्यात् सम्बन्धस्या-
शास्त्रहेतुत्वात् ॥४॥ तथाह्वानमपीति चेत्
॥५॥ न कालविधिश्चोदितत्वात् ॥६॥ गु-
णाभावात् ॥७॥ लिङ्गाच्च ॥८॥ विधिको-
पश्चोपदेशे स्यात् ॥९॥ तथोत्थानविसर्जने
॥१०॥ सूक्तवाके च कालविधिः परार्थत्वा-
त् ॥११॥ उपदेशो वा याज्याशब्दो हि ना-
कस्मात् ॥१२॥ स देवतार्थस्तत्संयोगात् १३
प्रतिपत्तिरिति चेत्, स्विष्टकृद्वदुभयसंस्कार
स्यात् ॥१४॥ कृत्स्नोपदेशादुभयत्र सर्ववच
नम् ॥१५॥ यथार्थं वा शेषभूतसंस्कारत् १६

वचनादिति चेत् ॥१७॥ प्रकरणाविभागादुभे प्रति कृत्स्नशब्दः ॥१८॥ लिङ्गक्रमसमाख्यानात्काम्ययुक्तं समाम्नानम् ॥१९॥ अधिकारे च मन्त्रविधिरतदाख्येषु शिष्टत्वात् ॥२०॥ तदाख्यो वा प्रकरणोपपत्तिभ्याम् ॥२१॥ अनर्थकश्चोपदेशः स्यादसम्बन्धात् फलवता नह्युपस्थानं फलवत् ॥२२॥ सर्वेषां चोपदिष्टत्वात् ॥२३॥ लिङ्गसमाख्यानाभ्यां भक्षार्थतानुवाकस्य ॥२४॥ तस्य रूपोपदेशाभ्यामपकर्षोऽर्थस्य चोदितत्वात् ॥२५॥ गुणाभिधानान्मन्द्रादिरेकमन्त्रः स्यात् तयोरेकार्थसंयोगात् ॥२६॥ लिङ्गविशेषनिर्देशात् समानविधानेष्वनैन्द्राणाममन्त्रत्वम् ॥२७॥ यथादेवतं वा तत्प्रकृतित्वं हि दर्शयति ॥२८॥ पुनरभ्युन्नीतेषु सर्वेषामुपलक्षणं द्विशेषत्वात् ॥२९॥ अपनयाद्वा पूर्वस्य अनुपलक्षणम् ॥३०॥ ग्रहणाद्वापनयः स्यात् ॥३१॥ पात्नीवते

तु पूर्व्ववत् ॥३२॥ ग्रहणाद्वापनीतं स्यात्
॥६३॥ त्वाष्टारन्तूपलक्षयेत्पानात् ॥३४॥
अतुल्यात्वात्तु नैवं स्यात् ॥३५॥ त्रिंश-
च्च परार्थत्वात् ॥३६॥ वषट्कारश्च
कर्त्तृवत् ॥३७॥ छन्दःप्रतिषेजस्तु सर्वगा-
मित्वात् ॥३८॥ ऐन्द्राग्ने तु लिङ्गभावात्
स्यात् ॥३९॥ एकस्मिन् वा देवतान्तराद्वि-
भागवत् ॥४०॥ छन्दश्च देवतावत् ॥४१॥
सर्व्वेषु वाऽभावादेकछन्दसः ॥४२॥ सर्व्वेषां
वैकमन्त्र्यमैतिशायनस्य भक्तिपानत्वात्
सवनाधिकारो हि ॥४३॥ श्रुतेर्जाताधिका-
रः स्यात् ॥१॥ वेदो वा प्रायदर्शनात् ॥२॥
लिङ्गाच्च ॥३॥ धर्म्मोपदेशाच्च न हि द्रव्ये
ण सम्बन्धः ॥४॥ त्रयीविद्याख्या च तद्वि-
दि ॥५॥ व्यतिक्रमे यथाश्रुतीति चेत् ॥६॥
न सर्व्वस्मिन्निवेशात् ॥७॥ वेदसंयोगान्न
प्रकरणेन बाध्येत ॥८॥ गुणमुख्यव्यतिक्रमे
तदर्थत्वान्मुख्येन वेदसंयोगः ॥९॥ भूयस्त्वे-

न उभयश्रुति ॥१०॥ असंयुक्तं प्रकरणादि-
तिकर्त्तव्यतार्थित्वात् ॥११॥ क्रमश्च देशसा-
मान्यात् ॥१२॥ आख्या चैवं तदर्थत्वात् ॥१३॥
श्रुति, लिङ्ग, वाक्य, प्रकरण, स्थान, समा-
ख्यानां समवाये पारदौर्बल्यमर्थविप्रकर्षा-
त् ॥१४॥ अलीनो वा प्रकरणाद्गौणः ॥१५॥
असंयोगात्तु मुख्यस्य तस्मादपकृष्येत ॥१६॥
द्वित्वबहुयुक्त वा चोदनात्तस्य ॥१७॥ पक्षे-
णार्थकृतस्येति चेत् ॥१८॥ न प्रकृतेरेकसं-
योगात् ॥१९॥ जाघनी चैकदेशत्वात् ॥२०॥
चोदना वाऽपूर्वत्वात् ॥२१॥ एकदेश इति
चेत् ॥२२॥ न प्रकृतेरशास्त्रनिष्पत्ते ॥२३॥
सन्तदनं प्रकृतौ क्रयणवदनर्थलोपात्
स्यात् ॥२४॥ उत्कर्षो वा, ग्रहणाद्विशेष-
स्य ॥२५॥ कर्त्तो वा विशेषस्य तन्निमि-
त्तत्वात् ॥२६॥ क्रतुतो वार्थवादानुपपत्तेः
स्यात् ॥२७॥ संस्थाश्च कर्तृवद्धारणार्था-
विशेषात् ॥२८॥ उक्थ्यादिषु वार्थस्य

॥२१॥ वेदसंयोगात् ॥२२॥ द्रव्यसंयोगाच्च ॥२३॥ स्याद्वास्य संयोगवत् फलेन सम्बन्धस्तस्मात् कर्मेति शायनः ॥२४॥ शेषोऽप्रकरणेऽविशेषात् सर्वकर्मणाम् ॥२५॥ होमास्तु व्यवतिष्ठेरन्नावनीयसंयोगात् ॥२६॥ शेषश्च समाख्यानात ॥२७॥ दोषात्त्विष्टिर्लौकिके स्याच्छास्त्राद्धि वैदिके न दोषः स्यात् ॥२८॥ अर्थवादो वा अनुपपातात् तस्मादयज्ञे प्रतीयेत ॥२९॥ अचोदितं च कर्मभेदात् ॥३०॥ सा लिङ्गादार्त्विजे स्यात् ॥३१॥ पान, व्यापच्च तद्वत् ॥३२॥ दोषात्तु वैदके स्यादर्थाद्धि लौकिके न दोषः स्यात् ॥३३॥ तत्सर्वत्राविशेषात् ॥३४॥ स्वामिनो वा तदर्थत्वात् ॥३५॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥३६॥ सर्वप्रदानं हविषस्तदर्थत्वात् ॥३७॥ निरवदानात्तु शेषः स्यात् ॥३८॥ उपायो वा तदर्थत्वात् ॥३९॥ कृतत्वात्तु कर्मणः सकृत्स्यात् द्रव्यस्य गुणभूतत्वात् ॥४०॥ शे-

षदर्शनाच्च ॥४१॥ अप्रयोजकत्वादेकस्मात् क्रियेरन् शेषस्य गुणभूतत्वात् ॥४२॥ संस्कृतत्वाच्च ॥४३॥ सर्वेभ्यो वा कारणाविशेषात् संस्कारस्य तदर्थत्वात् ॥४४॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥४५॥ एकस्माच्चेत् यथाकाम्यविशेषात् ॥४६॥ मुख्याद्वा पूर्वकालत्वात् ॥४७॥ भक्षाश्रवणाद्दानशब्दः परिक्रये ॥४८॥ तत्संस्तवाच्च ॥४९॥ भक्षार्थो वा द्रव्ये समत्वात् ॥५०॥ व्यादेशाद्दानसंस्तुतिः ॥५१॥ इति जैमिनीये तृतीयाध्याये चतुर्थः पदः ॥ आज्याच्च सर्वसंयोगात् ॥१॥ कारणाच्च ॥२॥ एकस्मिन् समवत्तशब्दात् ॥३॥ आज्ये च दर्शनात् स्विष्टकृदर्थवादस्य ॥४॥ अशेषत्वात्तु नैवं स्यात्सर्वादानादशेषता ॥५॥ साधारण्यान्न ध्रुवायां स्यात् ॥६॥ अवत्तत्वाच्च जुह्वां, तस्य च होमसंयोगात् ॥७॥ चमसवदिति चेत् ॥८॥ न चोदनाविरोधाद्धविः प्रकल्पनत्वाच्च ॥९॥ उत्पन्नाधि-

कारात्सति सर्ववचनम् ॥१०॥ जातिविशेषात् परम् ॥११॥ अन्त्यमरेकार्थे ॥१२॥ साकं प्रस्थाय्ये स्विष्टकृदिडञ्च तद्वत् ॥१३॥ सौत्रामण्याञ्च ग्रहेषु ॥१४॥ तद्वच्च शेषवचनम् ॥१५॥ द्रव्यैकत्वे कर्म्मभेदात्प्रतिकर्म्म क्रियेरन् ॥१६॥ अविभागाच्च शेषस्य, सर्वान् प्रति अविशिष्टत्वात् ॥१७॥ ऐन्द्रवायवे तु वचनात्प्रतिकर्म्म भक्षः स्यात् ॥१८॥ सोमेऽवचनाद्भक्षो न विद्यते ॥१९॥ स्याद्वा अन्यार्थदर्शनात् ॥२०॥ वचनानि तु अपूर्वत्वात्तस्मात् यथोपदेशं स्युः ॥२१॥ चमसेषु समाख्यानात्संयोगस्य तन्निमित्तत्वात् ॥२२॥ उद्गातृचमसमेकः श्रुतिसंयोगात् ॥२३॥ सर्वे वा सर्वसंयोगात् ॥२४॥ स्तोत्रकारिणां वा तत्संयोगाद्बहुश्रुतेः ॥२५॥ सर्व्वे तु वेदसंयोगात् कारणादेकदेशे स्यात् ॥२६॥ ग्रावस्तुतो भक्षो न विद्यतेऽनाम्नानात् ॥२७॥ हारियोजने वा सर्वसं-

योगात् ॥२८॥ चमसिनां वा सन्निधाना-
त् ॥२९॥ सर्वेषां तु विधित्वात्तदर्था चम-
सिश्रुतिः ॥३०॥ वषट्काराच्च भक्षयेत् ॥३१॥
होमाभिषवाभ्याञ्च ॥३२॥ प्रत्यक्षोपदेशा-
च्चमसानामव्यक्तः शेषे ॥३३॥ स्याद्वाका
रणभावात् अनिर्देशश्चमसानाम् कर्त्तु-
स्तद्वचनत्वात् ॥३४॥ चमसे चान्यदर्शना-
त् ॥३५॥ एकपात्रे क्रमादध्वर्युः पूर्वो भ-
क्षयेत् ॥३६॥ होता वा मन्त्रवर्णात् ॥३७॥
वचनाच्च ॥३८॥ कारणानुपूर्व्याच्च ॥३९॥
वचनादनुज्ञातभक्षणम् ॥४०॥ तदुपहूत उ-
पहूयस्वेत्यनेन अनुज्ञापयेल्लिङ्गात् ॥४१॥
तत्रार्थात्प्रतिवचनम् ॥४२॥ तदेकपात्राणां
समवायात् ॥४३॥ याज्यापनयेनापनीतो
भक्षः प्रवरवत् ॥४४॥ यष्टुर्वा कारणागमा-
त् ॥४५॥ प्रवृत्तत्वात् प्रवरस्यानपायः
॥४६॥ फलचमसो नैमित्तिको भक्षविकारः
श्रुतिसंयोगात् ॥४७॥ इज्याविकारो वा सं-

स्कारस्य तदर्थत्वात् ॥४८॥ होमात् ॥४९॥ चमसैश्च तुल्यकालत्वात् ॥५०॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥५१॥ अनुप्रसर्पिषु सामान्यात् ॥५२॥ ब्राह्मणा वा तुल्यशब्दत्वात् ॥५३॥

इति जैमिनीये तृतीयस्य पञ्चमः पादः

सर्वार्थमप्रकरणात् ॥१॥ प्रकृतौ वाऽद्विरुक्तत्वात् ॥२॥ तद्वर्जन्तु वचनप्राप्ते ॥३॥ दर्शनादिति चेत् ॥४॥ न चोदनैकार्थ्यात् ॥५॥ उत्पत्तिरिति चेत् ॥६॥ न, तुल्यत्वात् ॥७॥ चोदनार्थकात्स्न्यात्तु मुखविप्रतिषेधात् प्रकृत्यर्थः ॥८॥ प्रकरणविशेषात्तु विकृतौ विरोधि स्यात् ॥९॥ नैमित्तिकं तु प्रकृतौ, तद्विकारः संयोगविशेषात् ॥१०॥ इष्ट्यर्थमग्न्याधेयं प्रकरणात् ॥११॥ न वा तासां तदर्थत्वात् ॥१२॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥१३॥ तत्प्रकृत्यर्थं यथान्येऽनारभ्य, वादाः ॥१४॥ सर्वार्थं वा आधानस्य स्वकालत्वात् ॥१५॥ तासामग्निः प्रकृतितः प्रयाजव-

त् स्यात् ॥१६॥ न वा तासां तदर्थत्वा-
त् ॥१७॥ तुल्यः सर्वेषां पशुविधिः प्रकर-
णाविशेषात् ॥१८॥ स्थानाच्च पूर्वस्य ॥१९॥
श्वस्त्वेकेषां तत्र प्राक्श्रुतिर्गुणार्था ॥२०॥
तेनोत्कृष्टस्य कालविधिरिति चेत् ॥२१॥
नैकदेशत्वात् ॥२२॥ अर्थेनेति चेत् ॥२३॥
न श्रुतिविप्रतिषेधात् ॥२४॥ स्थानात्तु पू-
र्वस्य संस्कारस्य तदर्थत्वात् ॥२५॥ लिङ्ग
दर्शनाच्च ॥२६॥ अचोदना गुणार्थेन ॥२७॥
दोहयोः कालभेदादसंयुक्तं शृतं स्यात् ॥२८॥
प्रकरणाविभागाद्वा तत्संयुक्तस्य काल-
शास्त्रम् ॥२९॥ तद्वत्सवनान्तरे ग्रहाम्नान-
म् ॥३०॥ रशना च लिङ्गदर्शनात् ॥३१॥
आराच्छिष्टमसंयुक्तमितरैः सन्निधानात् ॥
३२॥ संयुक्तं वा तदर्थत्वाच्छेषस्य तन्निमि-
त्तत्वात् ॥३३॥ निर्देशाद्व्यवतिष्ठेत ॥३४॥
अग्न्यङ्गमप्रकरणे तद्वत् ॥३५॥ नैमित्तिकम-
तुल्यत्वादसमानविधानं स्यात् ॥३६॥ प्र-

तिनिधिश्च तद्वत् ॥३७॥ तद्वत्प्रयोजनैक
त्वात् ॥३८॥ अशास्त्रलक्षणत्वाच्च ॥३९
नियमार्था गुणश्रुतिः ॥४०॥ संख्यास्तु स
मानविधानाः प्रकरणाविशेषात् । ॥४१॥ व
पदेशश्च तुल्यवत् ॥४२॥ विकारास्तु क
मसंयोगे नित्यस्य समत्वात् ॥४३॥ अ
था द्विरुक्तत्वात् प्रकृतेर्भविष्यन्तीति ॥?४
वचनात्तु समुच्चयः ॥४५॥ प्रतिषेधाच्च
पूर्वलिङ्गानाम् ॥४६॥ गुणाविशेषादेकस
व्यपदेशः ॥४७। इति जैमिनीये तृतीयस्य
ध्यायस्य षष्ठः पादः । प्रकरणाविशेषादसं
क्तं प्रधानस्य ॥१॥ सर्वेषां वा शेषत्वस्या
त्प्रयुक्तत्वात् ॥२॥ आरादपीति चेत् ॥३॥
तद्वाक्यं हि तदर्थत्वात् ॥४॥ लिङ्ग
र्शनाच्च ॥५॥ फलसंयोगात्तु स्वामि
क्तं प्रधानस्य ॥६॥ चिकीर्षया च संयोगा
॥७॥ तथाभिधानेन ॥८॥ तद्युक्ते तु प
लश्रुतिस्तस्मात्स र्वचिकीर्षा स्यात् ॥९

गुणाभिधानात् सर्वार्थमभिधानम् ॥१०॥
दीक्षादक्षिणंन्तु वचनात् प्रधानस्य ॥११॥
निवृत्तिदर्शनाच्च ॥१२॥ तथा यूपस्य
वेदिः ॥१३॥ देशमात्रं वाऽशिष्येणैकवाक्य-
त्वात् ॥१४॥ सामिधेनीस्तदन्वाहुरिति
हविर्द्धानयोर्वचनात् सामिधेनीनाम् ॥१५॥
देमात्रं वा प्रत्यक्षं ह्यर्थकर्म सोमस्य ॥१६॥
समाख्यानं च तद्वत् ॥१७॥ शास्त्रफलं प्र-
योक्तरि तल्लक्षणत्वात् तस्मात् स्वयं प्र-
योगे स्यात् ॥१८॥ उत्सर्गे तु प्रधानत्वात्
शेषकारी प्रधानस्य, तस्मात् अन्यः स्वयं
वा स्यात् ॥१९॥ अन्यो वा स्यात् परिक्र-
याम्नानाद्विप्रतिषेधात्प्रत्य गात्मनि ॥२०॥
तत्रार्थात्कर्तृपरिमाणं स्यादनियमोऽविशे-
षात् ॥२१॥ अपि वा श्रुतिभेदात् प्रति-
नामधेयं स्युः ॥२२॥ एकस्य कर्मभेदादि-
ति चेत् ॥२३॥ नोत्पत्तौ हि ॥२४॥ चमसा-
ध्वर्यवश्च तैर्व्यपदेशात् ॥२५॥ उत्पत्तौ तु

बहुश्रुतेः ॥२६॥ दशत्वं लिङ्गदर्शनात् ॥२७॥ शमिता च शब्दभेदात् ॥२८॥ प्रकरणाद्वोत्पत्त्यसंयोगात् ॥२९॥ उपगाश्च लिङ्गदर्शनात् ॥३०॥ विक्रयी त्वन्यः कर्मणोऽचोदितत्वात् ॥३१॥ कर्म्मकार्य्यात् सर्वेषां ऋत्विक्त्वमविशेषात् ॥३२॥ न वा परिसङ्ख्यानात् ॥३३॥ पक्षेणेति चेत् ॥३४॥ न सर्वेषामनधिकारः ॥३५॥ नियमस्तु दक्षिणाभिः श्रुतिसंयोगात् ॥३६॥ उक्ता च यजमानत्वं तेषां दीक्षाविधानात् ॥३७॥ स्वामिसप्तदशाः कर्मसामान्यात् ॥३८॥ ते सर्व्वार्था: प्रयुक्तत्वादग्नयश्च स्वकालत्वात् ॥३९॥ तत्संयोगात्कर्मणो व्यवस्था स्यात् संयोगस्यार्थवत्त्वात् ॥४०॥ तस्योपदेशसमाख्यानेन निर्द्देशः ॥४१॥ तद्वच्च लिङ्गदर्शनम् ॥४२॥ प्रैषानुवचनं मैत्रावरुणस्योपदेशात् ॥४३॥ पुरोऽनुवाक्याधिकारो वा प्रैषसन्निधानात् ॥४४॥ प्रातरनुवा-

के च होतृदर्शनात् ॥४५॥ चमसांश्चमसाध्वर्यवः समाख्यानात् ॥४६॥ अध्वर्युर्वा तन्न्यायत्वात् ॥४७॥ चमसे चान्यदर्शनात् ॥४८॥ अशक्तौ ते प्रतीयेरन् ॥४९॥ वेदोपदेशात्पूर्ववद्वेदान्यत्वे यथोपदेशं स्युः ॥५०॥ तद्ग्रहणाद्वास्वधर्मः स्यादधिकारसामर्थ्यात् सहाङ्गैरव्यक्तः शेषे ॥५१॥ इति जैमिनीये तृतीये अध्याये अष्टमः पादः। स्वामिकर्म परिक्रयः कर्मणस्तदर्थत्वात् ॥१॥ वचनादितरेषां स्यात् ॥२॥ संस्कारास्तु पुरुषसामर्थ्ये यथावेदं कर्मवद्व्यवतिष्ठेरन् ॥३॥ याजमानास्तु तत्प्रधानत्वात्कर्मवत् ॥४॥ व्यपदेशाच्च ॥५॥ गुणत्वे तस्य निर्देशः ॥६॥ चोदनां प्रति भावाच्च ॥७॥ अतुल्यत्वादसमानविधानाः स्युः ॥८॥ तपश्च फलसिद्धित्वाल्लोकवत् ॥९॥ वाक्यशेषश्च तद्वत् ॥१०॥ वचनादितरेषां स्यात् ॥११॥ गुणत्वाच्च वेदेन न व्यवस्था स्यात् ॥१२॥

शास्त्रस्यानतिशङ्क्यत्वान्नच द्रव्यं विक्रीयते तेनार्थेनाभिसम्बन्धात् क्रियायां पुरुषश्रुतिः ॥३॥ अविशेषात्तु शास्त्रस्य यथाश्रुतिफलानि स्युः ॥४॥ अपि वा कारणाग्रहणे तदर्थमर्थस्यानभिसम्बन्धात् ॥५॥ तथा च लोकभूतेषु ॥६॥ द्रव्याणि त्वविशेषेणानर्थक्यात्तत्प्रदीयेरन् ॥७॥ स्वेनत्वर्थेन सम्बन्धो द्रव्याणां पृथगर्थत्वात्, तस्मात् यथाश्रुति स्युः ॥८॥ चोदन्ते चार्थकर्मसु ॥९॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥१०॥ तत्रैकत्वमयज्ञाङ्गमर्थस्य गुणभूतत्वात् ॥११॥ एकश्रुतित्वाच्च ॥१२॥ प्रतीयते इति चेत् ॥१३॥ नाशब्दं तत्प्रमाणत्वात् पूर्ववत् ॥१४॥ शब्दवत्तूपलभ्यते तदागमे हि तत् दृश्यते तस्य ज्ञानं यथान्येषाम् ॥१५॥ तद्वच्च लिङ्गदर्शनम् ॥१६॥ तथा च लिङ्गम् ॥१७॥ आम्नायिष्वविशेषेण भावोऽर्थः प्रतीयेत ॥१८॥ चोदनायान्त्वनारम्भो विभक्तत्वान्नह्यन्येन

विधीयते ॥१९॥ स्याद्वाद्रव्यचिकीर्षायां भावोऽर्थे च गुणभूतताऽऽश्रयाद्धि गुणीभावः ॥२०॥ अर्थे समवैषम्यतो द्रव्यकर्मणाम् ॥२१॥ एएकनिष्पत्तेः सर्वं समं स्यात् ॥२२॥ संसर्गरसनिष्पत्तेरामिक्षा वा प्रधानं स्यात् ॥२३॥ मुख्यशब्दाभिसंस्तवाच्च ॥२४॥ पदकर्म्माप्रयोजकं नयनस्य परार्थत्वात् ॥२५॥ अर्थाभिधानकर्म च भविष्यता संयोगस्य तन्निमित्तत्वात्तदर्थो हि विधीयते ॥२६॥ पशावनालम्भाल्लोहितशकृतोरकर्मत्वम् ॥२७॥ एकदेशद्रव्यश्चोत्पत्तौ विद्यमानसंयोगात् ॥२८॥ निर्देशात्तस्यान्यदर्थादिति चेत् ॥२९॥ न शेषसन्निधानात् ॥३०॥ कर्मकार्यात् ॥३१॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥३२॥ अभिघारणे विप्रकर्षादनुयाजवत्पात्रभेदः स्यात् ॥३३॥ न वापात्रत्वादपात्रत्वन्त्वेकदेशत्वात् ॥३४॥ हेतुत्वाच्च सहप्रयोगस्य ॥३५॥ अभावदर्शनाच्च ॥३६॥ सति सव्यवचनम् ॥३७॥ न

तस्येति चेत् ॥३८॥ स्यात्तस्य मुख्यत्वात् ॥३९॥ समानयनन्तु मुख्यं स्यात् लिङ्गदर्शनात् ॥४०॥ वचने हि हेत्वसामर्थ्ये ॥४१॥ तत्रोत्पत्तिरविभक्ता स्यात् ॥४२॥ तत्र जौहवमनुयाजप्रतिषेधार्थम् ॥४३॥ औपभृतं तथेति चेत् ॥४४॥ स्यात् जुहूप्रतिषेधान्नित्यानुवादः ॥४५॥ तदष्टसंख्यं श्रवणात् ॥४६॥ अनुग्रहाच्च जौहवस्य ॥४७॥ द्वयोस्तु हेतुसामर्थ्यं श्रवणं च समानयने ॥४८॥ चतुर्थे अध्याये द्वितीयः पादः स्वरुस्त्वनेकनिष्पत्तिः स्वकर्मशब्दत्वात् ॥१॥ जात्यन्तराच्च शङ्कते ॥२॥ तदेकदेशो वा स्वरुत्वस्य तन्निमित्तत्वात् ॥३॥ शकलश्रुतेश्च ॥४॥ प्रतिन्यूपं च दर्शनात् ॥५॥ आदाने करोतिशब्दः ॥६॥ स्वरुस्त्वनेकनिष्पत्तिः स्वकर्मशब्दत्वात् ॥१॥ जात्यन्तराच्च शङ्कते ॥२॥ तदेकदेशी वा स्वरुत्वस्य तन्नित्वात् ॥३॥ शकलश्रुतेश्च

॥४॥ प्रति, यूपं च दर्शनात् ॥५॥ आदाने करोतिशब्दः ॥६॥ शाखायां तत्प्रधानत्वात् ॥७॥ शाखायां तत्प्रधात्वादुपवेषेण विभागः स्याद्वैषम्यं तत् ॥८॥ श्रुत्यपायाच्च ॥९॥ हरणे तु जुहोतिर्योगसामान्यात् द्रव्याणां चार्थशेषत्वात् ॥ १० ॥ प्रतिपत्तिर्वा शब्दस्य तत्प्रधानत्वात् ॥११॥ अर्थेऽपीति चेत् ॥१२॥ न, तस्यानधिकारादर्थस्य च कृतत्वात् ॥१३॥ उत्पत्त्यसंयोगात् प्रणीतानामाज्यवद्विभागः स्यात् ॥१४॥ संयवनार्थानां वा प्रतिपत्तिरितरासां तत्प्रधानत्वात् ॥१५॥ प्रासनवन्मैत्रावरुणाय दण्डप्रदानं कृतार्थत्वात् ॥१६॥ अर्थकर्म वा कर्तृसंयोगात् स्रग्वत् ॥१७॥ कर्मयुक्ते च दर्शनात् ॥१८॥ उत्पत्तौ येन संयुक्तं तदर्थं तत् श्रुतिहेतुत्वात्तस्यार्थान्तरगमने शेषत्वात् प्रतिपत्तिः स्यात् ॥१९॥ सौमिके च कृतार्थत्वात् ॥२०॥ अर्थकर्म

वाऽभिधानसंयोगात् ॥२१॥ प्रतिपत्तिर्वा तन्यायत्वाद्देशार्थावभृथश्रुतिः ॥२२॥ कर्तृदेशकालानामचोदनं प्रयोगे नित्यसमवाया-त् ॥२३॥ नियमार्था वा श्रुतिः ॥२४॥ तथा-द्रव्येषु गुणश्रुतिरुत्पत्तिसंयोगात् ॥२५॥ संस्कारे च तत्प्रधानत्वात् ॥२६॥ यजति-चोदना द्रव्यदेवताक्रियं समुदाये कृतार्थ-त्वात् ॥२७॥ तदुक्ते श्रवणाज्जुहोतिरासे-चनाधिकः स्यात् ॥२८॥ विधेः कर्मापवर्गि-त्वादर्थान्तरे विधिप्रदेशः स्यात् ॥२९॥ अ-पि वोत्पत्तिसंयोगादर्थसम्बन्धोऽविशिष्टा-नां प्रयोगैकत्वहेतुः स्यात् ॥३०॥ इति श्री-शवरस्वामिनः कृतौ मीमांसाभाष्ये चतुर्थ स्याध्यायस्य द्वितीयः पादः । द्रव्यसंस्कार-कर्मसु परार्थत्वात् फलश्रुतिरर्थवादः स्या-त् ॥१॥ उत्पत्तेश्चातत्प्रधानत्वात् ॥२॥ फल-न्तु तत्प्रधानायाम् ॥३॥ नैमित्तिके विकार त्वात् क्रतुप्रधानमन्यत् स्यात् ॥४॥ एकस्य

तूभयत्वे संयोगपृथक्त्वम् ॥५॥ शेष इति चेत् ॥६॥ नार्थपृथक्त्वात् ॥७॥ द्रव्याणान्तु क्रियार्थानां संस्कारः क्रतुधर्म्मः स्यात् ॥८॥ चोदनायां फलाश्रुतेः कर्म्ममात्रं विधीयेत नह्यशब्दं प्रतीयते ॥१०॥ अपि वाऽऽम्नानसामर्थ्याच्चोदनार्थेन गम्येतार्थानां ह्यर्थवत्त्वेन वचनानि प्रतीयन्तेऽर्थतो ह्यसमर्थानामानन्तर्य्येऽप्यसम्बन्धः तस्माच्छ्रुत्येकदेशः सः ॥११॥ वाक्यार्थश्च गुणार्थवत् ॥१२॥ तत्सर्व्वार्थमनादेशात् ॥१३॥ एकं वा चोदनैकत्वात् ॥१४॥ सस्वर्गः स्यात्, सर्व्वान् प्रत्यविशिष्टत्वात् ॥१५॥ प्रत्ययाच्च ॥१६॥ क्रतौ फलार्थवादमङ्गवत्कार्ष्णाजिनिः ॥१७ फलमात्रेयो निर्देशादश्रुतौ ह्यनुमानं स्यात् ॥१८॥ अङ्गेषु स्तुतिः परार्थत्वात् ॥१९॥ काम्ये कर्म्मणि नित्यः स्वर्गो यथा यज्ञाङ्गे क्रत्वर्थः ॥२०॥ वीते च कारणे नियमात् ॥२१॥ कामो वा तत्संयोगेन चोद्यते ॥२२॥

अङ्गं गुणत्वात् ॥२३॥ वीते च नियमस्त-
दर्थम् ॥२४॥ सार्व्वकाम्यमङ्गकामैः प्रकर-
णात् ॥२५॥ फलोपदेशो वा प्रधानशब्दसं-
प्रयोगात् ॥२६॥ तत्र सर्व्वैऽविशेषात् ॥२७॥
योगसिद्धिर्वार्थस्योत्पत्त्यसंयोगित्वात् ॥२८
तत्र सर्व्वैऽविशेषात् ॥२७॥ योगसिद्धिर्वा-
र्थस्योत्पत्त्यसंयोगित्वात् ॥२८॥ समवाये
चोदनासंयोगस्यार्थवत्वात् ॥२९॥ काल-
श्रुतौ काल इति चेत् ॥३०॥ नासमवाया-
त्प्रयोजनेन स्यात् ॥३१॥ उभयार्थमिति
चेत् ॥३२॥ न शब्दैकत्वात् ॥३३॥ प्रकर-
णादिति चेत् ॥३४॥ नोत्पत्तिसंयोगात् ॥
३५॥ अनुत्पत्तौ तु कालः स्यात्प्रयोजनेन
सम्बन्धात् ॥३६॥ उत्पत्तिकालविषये कालः
स्याद्वाक्यस्य तत्प्रधानत्वात् ॥३७॥ फल-
संयोगस्त्वचोदिते न स्यादशेषभूतत्वात्३८
अङ्गानान्तूपघातसंयोगो निमित्तार्थः ॥३९॥
(अङ्गानान्तूपघातसंयोगो निमित्तार्थः)॥३९॥

प्रधानेनाभिसंयोगादङ्गानां मुख्यकालत्वम् ॥४०॥ अपवृत्ते तु चोदना तत्सामान्यात् स्वकाले स्यात् ॥४१॥ चतुर्थस्याध्यायस्य-तृतीयः पादः । प्रकरणशब्दसामान्याच्चोदनानामनङ्गत्वम् ॥१॥ अपि वाङ्गमनिज्याः स्युस्ततो विशिष्टत्वात् ॥२॥ मध्यस्थं यस्य तन्मध्ये ॥३॥ सर्व्वासां वा समत्वाच्चोदनातः स्यान्नहि तस्य प्रकरणं देशार्थमुच्यते मध्ये ॥४॥ प्रकरणाविभागे च विप्रतिषिद्धं ह्युभयम् ॥५॥ अपि वा कालमात्रं स्याददर्शनाद्विशेषस्य ॥६॥ फलवद्वोक्तहेतुत्वादितरस्य प्रधानं स्यात् ॥७॥ दधिग्रहो नैमित्तिकः श्रुतिसंयोगात् ॥८॥ नित्यश्च ज्येष्ठशब्दात् ॥९॥ सार्वरूप्याच्च ॥१०॥ नित्यो वा स्यादर्थवादस्तयोः कर्म्मण्यसम्बन्धाद्भङ्गित्वाच्चान्तरायस्य ॥११॥ वैश्वानरश्च नित्यः स्यान्नित्यैः समानसङ्ख्यात्वात ॥१२॥ पक्षे वोत्पन्नसंयोगात् ॥१३॥ षट्चि-

त्वात् स्वेन त्वर्थेन सम्बन्धः, तस्मात्स्वश-
ब्दमुच्यत ॥६॥ तथा चान्यार्थदर्शनम् ॥७॥
प्रवृत्त्या तुल्यकालानां गुणानां तदुपक्रमात्
॥८॥ सर्व्वमिति चेत् ॥९॥ नाकृतत्वात्॥१०॥
क्रत्वन्तरवदिति चेत् ॥११॥ नासमवायात्
॥१२॥ स्थानाच्चोत्पत्तिसंयोगात् ॥१३॥ मु-
ख्यक्रमेण वाङ्गानां तदर्थत्वात् ॥१४॥ प्रकृ-
तौ तु स्वशब्दत्वात् यथाक्रमंप्रतीयेत ॥१५॥
मन्त्रतस्तु विरोधे स्यात् प्रयोगरूपसाम-
र्थ्यात् तस्मात् उत्पत्तिदेशः सः ॥१६॥ तद्व-
चनाद्विकृतौ यथाप्रधानं स्यात् ॥१७॥ वि-
प्रतिपत्तौ वा प्रकृत्यन्वयाद्यथाप्रकृति ॥१८
विकृतिः प्रकृतिधर्मत्वात्तत्कालाः स्याद्य-
थाशिष्टम् ॥१९॥ अपि वा क्रमकालसंयुक्ता
सद्यः क्रियेत तत्र विधेरनुमानात् प्रकृति-
धर्मलोपः स्यात् ॥२०॥ कालोत्कर्ष इति
चेत् ॥२१॥ न तत्सम्बन्धात् ॥२२॥ अङ्गा-
नां मुख्यकालत्वाद्य थोक्तमुत्कर्षे स्यात्

॥२३॥ तदादि वाभिसम्बन्धात्तदन्तमपकर्षे स्यात् ॥२४॥ प्रवृत्त्या कृतकालानाम्॥२५ शब्दविप्रतिषेधाच्च ॥२६॥ असंयोगात्तु वैकृतं तदेव प्रतिकृष्येत ॥२७॥ प्रसङ्गिकं च नोत्कर्षेदसंयोगात् ॥२८॥ तथाऽपूर्वम् ॥२९ सान्तपनीया तूत्कर्षेदग्निहोत्रं सवनवद्वैगुण्यात् ॥३०॥ अव्यवायाच्च ॥३१॥ असम्बधात्तु नोत्कर्षेत् ॥३२॥ प्रापणाच्च निमित्तस्य ॥३३॥ सम्बधात् सवनोत्कर्षः ॥३४ षोडशी चोकथ्यसंयोगात् ॥३५॥ अथ पञ्चमे अध्याये द्वितीयः पादः । सन्निपाते प्रधानानामेकैकस्य गुणानां सर्व्वकर्म स्यात् ॥१॥ सर्वेषां वैकजातीयं कृतानुपूर्व्वत्वात् ॥२॥ कारणादभ्यावृत्तिः ॥३॥ मुष्टिकपालावदानाञ्जनाभ्यञ्जनवपनपावनेषुचैकेन॥४ सर्व्वाणि त्वेककार्य्यत्वादेषां तद्गुणत्वात्॥५ संयुक्ते तु प्रक्रमात्तदङ्गं स्यादितरस्य तदर्थ्यत्वात्॥६॥ वचनात्तु परिव्याणान्तमञ्ज-

नादि स्यात् ॥७॥ कारणाद्धानवसर्गः स्यात् यथा पात्रवृद्धिः ॥८॥ न वा शब्दकृतत्वान्न्यायमात्रमितरदर्थात्पात्रविवृद्धिः ॥९॥ पशुगणे तस्य तस्यापवर्जयेत्पश्वेकत्वात् ॥१०॥ दैवतैर्वैककर्म्यात् ॥११॥ मन्त्रस्य चार्थवत्त्वात् ॥१२॥ नानाबीजेष्वेकमुलूखलं विभवात् ॥१३॥ विवृद्धिर्वा नियमानुपूर्वस्य तदर्थत्वात् ॥१४॥ एकं वा तण्डुलभावाद्धन्तेस्तदर्थत्वात् ॥१५॥ विकारे त्वनुयाजानां पात्रभेदोऽर्थभेदात् स्यात् ॥१६॥ प्रकृतेः पूर्वोक्तत्वादपूर्वमन्ते स्यान्न ह्यचोदितस्य शेषाम्नानम् ॥१७॥ मुख्यानन्तर्य्यमात्रेयस्तेन तुल्यश्रुतित्वादशब्दत्वात् प्राकृतानाम् व्यवायः स्यात् ॥१८॥ अन्ते तु वादरायणस्तेषां प्रधानशब्दत्वात् ॥१९॥ तथा चान्यार्थदर्शनम् ॥२०॥ कृतदेशात्तु पूर्वेषां स देशः स्यात्तेन प्रत्यक्षसंयोगात् न्यायमात्रमितरत् ॥२१॥ प्रकृताच्च पुरस्ता-

द्यात् ॥२२॥ सन्निपाश्चेत् यथोक्तमन्ते स्यात् ॥२३॥ अथ पञ्चमे अध्याये तृतीयः पाद
विवृद्धिः कर्म्मभेदात्पृषदाज्यवत्तस्य तस्योपदिश्येत ॥१॥ अपि वा सर्व्वसङ्ख्यत्वाद्विकारः प्रतीयेत ॥२॥ स्वस्थानात्तु विवर्धयेरन् कृतानुपूर्व्यत्वात् ॥३॥ समिध्यमानवतीं समिद्धवतीं चान्तरेण धाय्याः स्युर्द्यावापृथिव्योरन्तराले समर्हणात् ॥४॥ तच्छन्दो वा ॥५॥ उष्णिक्ककुभोरन्ते दर्शनात् ॥६॥ स्तोमविवृद्धौ वहिष्पवमाने पुरस्तात्पर्य्यासादागन्तवः स्युस्तथाहि दृष्टं द्वादशाहे ॥७॥ पर्य्यास इति चान्ताख्या ॥८॥ अन्ते वा तदुक्तम् ॥९॥ वचनात्तु द्वादशाहे ॥१०॥ अतद्विकारश्च ॥११॥ तद्विकारेऽप्यपूर्व्वत्वात् ॥१२॥ अन्ते तूत्तरयोर्दध्यात् ॥१३॥ अपि वा गायत्री-वृहत्यनुष्टुप्सु वचनात् ॥१४॥ ग्रहेष्टकमौपानुवाक्यं सवनचितिशेषः स्यात् ॥१५॥ क्रत्व-

ग्निशेषो वा चोदितत्वादचोदनानुपूर्व्वस्य ॥१६॥ अन्ते स्युरव्यवायात् ॥१७॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥१८॥ मध्यमायान्तु वचनात् ब्राह्मणवत्यः ॥१९॥ प्राग्लोकम्पृणायास्तस्याः सम्पूरणार्थत्वात् ॥२०॥ संस्कृते कर्म्म संस्काराणान्तदर्थत्वात् ॥२१॥ अनन्तरं व्रतं तद्भूतत्वात् ॥२२॥ पूर्व्वं च लिङ्गदर्शनात ॥२३॥ अर्थवादो वा अर्थस्य विद्यमानत्वात् ॥२४॥ न्यायविप्रतिषेधाच्च ॥२५॥ सञ्चिते त्वग्निचिद्युक्तं प्रापणान्निमित्तस्य ॥२६॥ क्रत्वन्ते वा प्रयोगवचनाभावात् ॥२७॥ अग्नेः कर्मत्वनिर्द्देशात् ॥२८॥ परेणावेदनाद्दीक्षितः स्यात्सर्व्वैर्दीक्षाभिसम्बन्धात् ॥२९॥ इष्ट्यन्ते वा तदर्थाह्यविशेषार्थसम्बन्धात् ॥३०॥ समाख्यानं च तद्वत् ॥३१॥ अङ्गवत् क्रतूनामानुपूर्व्यम् ॥३२॥ न वासम्बन्धात् ॥३३॥ काम्यत्वाच्च ॥३४॥ अनर्थक्यान्नेति चेत् ॥३५॥ स्याद्विद्यार्थत्वाद्यथा परेषु स-

वैस्वारात् ॥३६॥ य एतेनेत्यग्निष्टोमः प्र-
करणात् ॥३७॥ लिङ्गाच्च ॥३८॥ अथान्येने-
ति संस्थानाम् सन्निधानात् ॥३९॥ तत्प्रकृ-
तेर्वापत्तिविहारौ हि न तुल्येषूपपद्येते ॥४०॥
प्रशंसा वा विहरणाभावात् ॥४१॥ विधिप्र-
त्ययाद्वा नह्यकस्मात्प्रशंसा स्यात् ॥४२॥
एकस्तोमे वा क्रतुसंयोगात् ॥४३॥ सर्वेषां
वा चोदनाविशेषात् प्रशंसा स्तोमानाम्४४
क्रमको योऽर्थशब्दाभ्यां श्रुतिविशेषादर्थ-
परत्वाच्च ॥१॥ अवदानाभिघारणासादने-
ष्वानुपूर्व्यं प्रवृत्त्या स्यात् ॥२॥ यथाप्रदानं
वा तदर्थत्वात् ॥३॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥४॥ व-
चनादिष्टिपूर्वत्वम् ॥५॥ सोमश्चैकेषाम-
ग्न्याधेयस्यर्तुनक्षत्रातिक्रमवचनात् तद-
न्तेनानर्थकं हि स्यात् ॥६॥ तदर्थवचनाच्च
नाविशेषात्तदर्थत्वम् ॥७॥ अयक्ष्यमाणस्य
च पवमानहविषां कालनिर्देशात् आनन्त-
र्याद्विशङ्का स्यात् ॥८॥ इष्टिरयक्ष्यमाणस्य,

तदर्थ्यं सोमपूर्व्वत्वम् ॥९॥ उत्कर्षात् ब्राह्मणस्य सोमः स्यात् ॥१०॥ पौर्णमासी वा श्रुतिसंयोगात् ॥११॥ सर्वस्य वैककर्म्यात् ॥१२॥ स्याद्वा विधिस्तदर्थेन ॥१३॥ प्रकरणात्तु कालः स्यात् ॥१४॥ स्वकाले स्याद-विप्रतिषेधात् ॥१५॥ अपनयो वाधानस्य सर्वकालत्वात् ॥१६॥ पौर्णमास्यूर्द्धं सोमात् ब्राह्मणस्य वचनात् ॥१६॥ एवं शब्दसामर्थ्यात् प्राक्कृतस्त्वविधानात् ॥१८॥ पुरोडाशस्त्वनिर्देशे तद्युक्ते देवताभावात् ॥१९ आज्यमपीति चेत् ॥२०॥ न मिश्रदेवतत्वा दैन्द्राग्नवत् ॥२१॥ विकृतेः प्रकृतिकालत्वात्सद्यस्कालोत्तरा विकृतिः तयोः प्रत्यक्षशिष्टत्वात् ॥२२॥ द्वैयहकाल्ये तु यथान्ययम् ॥२३॥ वचनाद्वैककाल्यं स्यात् ॥२४॥ सान्नाय्याग्निषोमीयविकारा ऊर्द्धं सोमात् प्रकृतिवत् ॥२५॥ तथा सोमविकारा दर्शपूर्णमासाभ्याम् ॥२६॥ अथ षष्ठे अध्याये प्र-

थमः पादः । द्रव्याणां कर्म्मसंयोगे गुण त्वेनाभिसम्बन्धः ॥१॥ असाधकं तु तादर्थ्यात् ॥२॥ प्रत्यर्थं चाभिसंयोगात् कर्म्मतो ह्यभिसम्बन्धः तस्मात् कर्मोपदेशः स्यात् ॥३॥ फलार्थत्वात् कर्म्मणः शास्त्रं सर्वाधिकारं स्यात् ॥४॥ कर्तुर्वा श्रुतिसंयोगाद्विधिः कार्त्स्न्येन गम्यते ॥५॥ लिङ्गविशेषनिर्द्देशात् पुंयुक्तमैतिशायनः ॥६॥ तदुक्तित्वाच्च दोषश्रुतिरविज्ञाते ॥७॥ जातिं तुवादरायणोऽविशेषात्, तस्मात् स्त्र्यपि प्रतीयेत जात्यर्थस्याविशिष्टत्वात् ॥८॥ चोदितत्वात् यथाश्रुति ॥९॥ द्रव्यवत्त्वात्तु-पुंसां स्यात्, द्रव्यसंयुक्तं, क्रयविक्रयाभ्याम् अद्रव्यत्वं स्त्रीणां द्रव्यैः समानयोगित्वात् ॥१०॥ तथा च अन्यार्थदर्शनम् ॥११॥ तदार्थ्यात्कर्मतादर्थ्यम् ॥१२॥ फलोत्साहाविशेषात्तु ॥१३॥ अर्थेन च समवेतत्वात्॥१४ क्रयस्य धर्तमात्रत्वत् ॥१५॥ स्वत्तामपि द-

र्शयति ॥१६॥ स्वतोस्तु बचनादैककर्म्यं स्यात् ॥१७॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥१८॥ क्रीतत्वा त्तु भक्त्या स्वामित्वमुच्यते ॥१९॥ फलार्थि त्वात्तु स्वामित्वेनाभिसम्बन्धः ॥२०॥ फल-वत्तां च दर्शयति ॥२१॥ द्व्याधानं च द्विय-ज्ञवत् ॥२२॥ गुणस्य तु विधानत्वात् पत्न्या द्वितीयशब्दः स्यात् ॥२३॥ तस्या यावदुक्त-माशीर्ब्रह्मचर्य्यमतुल्यत्वात् ॥२४॥ चातुर्व-र्ण्यमविशेषात् ॥२५॥ निर्द्देशाद्वा त्रयाणां स्यादग्न्याधेये ह्यसम्बन्धः क्रतुषुब्राह्मण श्रुतिरित्यात्रेयः ॥२६॥ निमित्तार्थेन बाद-रिः तस्मात् सर्व्वाधिकार स्यात् ॥२७॥ अ-पि वान्यार्थदर्शनात् यथाश्रुति प्रतीयेत॥२८ निर्द्देशात्तु पक्षे स्यात् ॥२९॥ वैगुण्यान्नेति चेत् ॥३०॥ न काम्यत्वात् ॥३१॥ संस्कारे च तत्प्रधानत्वात् ॥३२॥ अपि वा वेदनि र्द्देशादपशूद्राणां प्रतीयेत ॥३३॥ गुणार्थि-त्वान्नेति चेत् ॥३४॥ सस्कारस्य तदर्थत्वा

त् विद्यायां पुरुषश्रुतिः ॥३५॥ विद्वानिर्द्दे शान्नेति चेत् ॥३६॥ अवैद्यत्वादभावः कर्म णि स्यात् ॥३७॥ तचान्यार्थदर्शनम् ॥३८॥ त्रयाणां द्रव्यसम्पन्नः कर्मणो द्रव्यसिद्धि-त्वात् ॥३९॥ अनित्यत्वात्तु नैवं स्यादर्थाद्धि द्रव्यसंयोगः ॥४०॥ अङ्गहीनश्च तद्धर्मा ॥४१ उत्पत्तौ नित्यसंयोगात् ॥४२॥ अत्रयार्षेय-स्य हानं स्यात् ॥४३॥ वचनाद्रथकारस्या-धानेऽस्य सर्व्वशेषत्वात् ॥४४॥ न्याय्यो वा कर्म्मसंयोगात् शूद्रस्य प्रतिषिद्धत्वात् ॥४५ अकर्म्मत्वात्तु नैवं स्यात् ॥४६॥ आनर्थ-क्यं च संयोगात् ॥४७॥ गुणार्थेनेति चेत् ॥४८॥ उक्तमनिमित्तत्वम् ॥४९॥ सौधन्व-नास्तु हीनत्वात् मन्त्रवर्णात्प्रतीयेरन् ॥५० स्थापतिर्निषादः स्यात् शब्दसामर्थ्यात् ॥५१ लिङ्गदर्शनाच्च ॥५२॥ अथ षष्ठे अध्याये द्वि-तीयः पादः पुरुषार्थैकसिद्धित्वात् तस्य त-स्य तस्याधिकारः स्यात् ॥१॥ अपि चो-

प्रवृत्तिः स्तात् तथाभूतोपदेशात् ॥१॥ अ-पि वाप्येकदेशे स्यात् प्रधाने ह्यर्थनिर्वृ-त्तिर्गुणमात्रमितरत्तदर्थत्वात् ॥२॥ तदक-र्म्मणि च दोषस्तस्मात् ततो विशेषः स्यात् प्रधानेनाभिसम्बन्धात् ॥३॥ कर्म्माभेदं तु जैमिनिः प्रयोगवचनैकत्वात् सर्वेषामुपदेशः स्यादिति ॥४॥ अर्थस्य व्यपवर्गित्वादेक-स्यापि प्रयोगे स्यात् यथा क्रत्वन्तरेषु ५ विध्यपराधे च दर्शनात् समाप्तेः ॥६॥ प्रयश्चित्तविधानाच्च ॥७॥ काम्येषु चैवम-र्थित्वात् ॥८॥ असंयोगात्तु नैवं स्यात् वि-धेः शब्दप्रमाणत्वात् ॥९॥ अकर्म्मणि-च्चाप्रत्यवायात् ॥१०॥ क्रियाणामाश्रितत्वा त् द्रव्यान्तरे विभागः स्यात् ॥११॥ अपि वाव्यतिरेकाद्रूपशब्दाविभागाच्च गोत्ववदे क कर्म्यं स्यान्नामधेयं च सत्ववत् ॥१२॥ श्रुतिप्रमाणत्वाच्छिष्टाभावे नागमोऽन्य-स्याशिष्टत्वात् ॥१३॥ क्वचिद्विधानाच्च॥१४॥

आगमो वा चोदनार्थाविशेषात् ॥१५॥ नियमार्थः क्वचिद्विधिः ॥१६॥ तन्नित्यंतच्चिकीर्षा हि ॥१७॥ न देवताग्निशब्दक्रियमन्यार्थसंयोगात् ॥१८॥ देवतायां च तदर्थत्वात् ॥१९॥ प्रतिषिद्धं चाविशेषेण हि तच्छ्रुतिः ॥२०॥ तथा स्वामिनः फलसमवायात् फलस्य कर्मयोगित्वात् ॥२१॥ बहूनां तु प्रवृत्तान्यमागमयेद्वैगुण्यात् ॥२२॥ सः स्वामी स्यात् तत्संयोगात् ॥२३॥ कर्मकरो वा भृतत्वात् ॥२४॥ तस्मिंश्च फलदर्शनात् ॥२५॥ सतद्धर्मा स्यात् कर्मसंयोगात् ॥२६॥ सामान्यं तच्चिकीर्षा हि ॥२७॥ निर्देशात्तु विकल्पे यत्प्रवृत्तम् ॥२८॥ अशब्दमितिचेत् ॥२९॥ नानङ्गत्वात् ॥३०॥ वचनाच्चान्याय्यमभावे तत्सामान्येन प्रतिनिधिरभावादितरस्य॥३१॥ न प्रतिनिधौ समत्वात् ॥३२॥ स्यात् श्रुतिलक्षणे नियतत्वात् ॥३३॥ न, तदीप्सा हि ॥३४॥ मुख्याधिगमे मुख्यमागमो हि त-

दभावात् ॥३५॥ प्रवृत्त्यपीति चेत् ॥३६॥ नानर्थकत्वात् ॥३७॥ द्रव्यसंस्कारविरोधे द्रव्यं तदर्थत्वात् ॥३८॥ अर्थद्रव्यविरोधेऽर्थो द्रव्याभावे तदुत्पत्तेर्द्रव्याणामर्थशेषत्वात् ॥३९॥ विधिरप्येकदेशे स्यात् ॥४०॥ अपि वाऽर्थस्य शक्यत्वात् एकदेशेन निर्वर्त्तार्थानामविभक्तत्वाद् गुणमात्रमितरत्तदर्थत्वात् ॥४१॥ शेषत् द्रवदाननाशे स्यात्तदर्थत्वात् ॥१॥ अपि वा शेषभाजां स्याद्विशिष्टकारणत्वात् ॥२॥ निर्देशाच्छेषभक्षोऽन्यैः प्रधानवत् ॥४॥ सर्वैर्वा समवायात् स्यात् ॥५॥ निर्द्देशस्य गुणार्थत्वम् ॥६॥ प्रधाने श्रुतिलक्षणम् ॥७॥ अर्थवादिति चेत् ॥८॥ न चोदनाविरोधात् ॥९॥ अर्थसमवायात्प्रायश्चित्तमेकदेशेऽपि ॥१०॥ न त्वशेषे वैगुण्यात्तदर्थं हि ॥११॥ स्याद्वा प्राप्तनिमित्तत्वादतद्धर्मो नित्यसंयोगान्न हि तस्य गुणार्थेनानित्यत्वात्॥१२॥ गुणानाञ्च परार्थ त्वा-

द्वचनात् व्यपाश्रयः स्यात् ॥१३॥ भेदार्थमि-
ति चेत् ॥१४॥ शेषभूतत्वात् ॥१५॥ अनर्थ-
कश्च सर्व्वनाशे स्यात् ॥१६॥ क्षामे तु सर्व-
दाहे स्यादेकदेशस्यावर्जनीयत्वात् ॥१७॥
दर्शनाद्वैकदेशे स्यात् ॥१८॥ अन्येन वैत-
च्छास्त्राद्धि कारणप्राप्तिः ॥१९॥ तद्धविः
शब्दान्नेति चेत् ॥२०॥ स्यादन्यायत्वादि-
ज्यागामी हविःशब्दः तल्लिङ्ग संयोगात्
॥२१॥ यथाश्रुतीति चेत् ॥२२॥ न तल्लक्षण-
त्वादुपपातो हि कारणम् ॥२३॥ होमाभि-
षवभक्षणं च तद्वत् ॥२४॥ उभाभ्यां वा न हि
तयोर्धर्मशास्त्रम् ॥२५॥ पुनराधेयमोदनव-
त् ॥२६॥ द्रव्योत्पत्तेर्वोभयोः स्यात् ॥२७॥
पञ्चशरावस्तु द्रव्यश्रुतेः प्रतिनिधिः स्यात्
॥२८॥ चोदना वा द्रव्यदेवताविधिरवाच्ये
हि ॥२९॥ स प्रत्यामनेत् स्थानात् ॥३०॥ अ
ङ्गविधिर्वा निमित्तसंयोगात् ॥३१॥ विश्वजि
त्प्रवृत्ते भावः कर्म्मणि स्यात् ॥३२॥ निष्क्र-

र्थवादाच्च ॥३३॥ वत्ससंयोगे व्रतचोदना स्यात् ॥३४॥ कालो वा उत्पन्नसंयोगात् यथोक्तस्य ॥३५॥ अर्थापरिमाणाच्च ॥३६॥ वत्सस्तु श्रुतिसंयोगात्तदङ्गं स्यात् ॥३७॥ कालस्तु स्यादचोदना ॥३८॥ अनर्थकश्च कर्म्म संयोगे ॥३९॥ अवचनाच्च स्वशब्दस्य ॥४०॥ कालश्चेत्सन्नयत्पक्षे तल्लिङ्गसंयोगात् ॥४१॥ कालार्थत्वादुभयोः प्रतीयेत ॥४२॥ प्रस्तरे शाखाश्रयणवत् ॥४३॥ कालविधिर्वोभयोर्विद्यमानत्वात् ॥४४॥ अतत्संस्कारार्थत्वाच्च ॥४५॥ तस्माच्च विप्रयोगे स्यात् ॥४६॥ उपवेषश्च पक्षे स्यात् ॥४७॥ षष्ठे अध्याये पञ्चमः पादः । अभ्युदये कालापराधादिज्याचोदना स्यात् यथा पञ्चशरावे ॥१॥ अपनयो वा विद्यमानत्वात् ॥२॥ तद्रूपत्वाच्च शब्दानाम् ॥३॥ आतञ्चनाभ्यासस्य दर्शनात् ॥४॥ अपूर्व्वत्वाद्विधानं स्यात् ॥५॥ पयोदोषात्पञ्चशरावेऽदुष्टं हीतरत् ॥६॥

सान्नाय्येऽपि तथेति चेत् ॥७॥ न तस्यादु-
ष्टत्वादविशिष्टं हि कारणम् ॥८॥ लक्षणार्था
शृतश्रुतिः ॥९॥ उपांशुयाजेऽवचनात् यथाप्र-
कृति ॥१०॥ अपनयो वा प्रवृत्त्या यथेतरे-
षाम् ॥११॥ निरुप्ते स्यात्तत्संयोगात् ॥१२॥
प्रवृत्ते वा प्रापणान्निमित्तस्य ॥१३॥ लक्ष-
णमात्रमितरत् ॥१४॥ तथा चान्यार्थदर्शन-
म् ॥१५॥ अनिरुप्तेऽभ्युदिते प्राकृतीभ्यो
निर्वपेदित्याश्मरथ्यस्तण्डुलभूतेष्वपनया-
त् ॥१६॥ व्यूढभागास्त्वित्यालेखनस्तत्का-
रित्वाद्देवतापनयस्य ॥१७॥ विनिरुप्ते न
मुष्टीनामपनयस्तद्गुणत्वात् ॥१८॥ अप्राकृ-
तेन हि संयोगः तत्स्थानीयत्वात् ॥१९॥
अभावाच्चेतरस्य स्यात् ॥२०॥ सान्नाय्यसंयो-
गान्नासन्नयतः स्यात् ॥२१॥ औषधसंयो-
गाद्वोभयोः ॥२२॥ वैगुण्यान्नेति चेत् ॥२३॥
नातत्संस्कारत्वात् ॥२४॥ साभ्युत्थाने वि-
श्वजित्क्रीते विभागसंयोगात् ॥२५॥ प्रवृत्ते

वा प्रापणान्निमित्तस्य॥२६॥ आदेशार्थेतरा श्रुतिः ॥२७॥ दीक्षापरिमाणे यथाकाम्य विशेषात् ॥२८॥ द्वादशाहस्तु लिङ्गात् स्यात् ॥२९॥ पौर्णमास्यामनियमोऽविशेषात् ॥३०॥ आनन्तर्य्यात् तु चैत्री स्यात्॥३१॥माघी वैकाष्ठकाश्रुतेः॥३२॥ अन्या अपीति चेत् ॥३३॥ न भक्तित्वादेषा हि लोके ॥३४॥ दीक्षापराधे चानुग्रहात् ॥३५॥ उत्थाने चानुप्ररोहात् ॥३६॥ अस्यां च सर्वलिंगानि॥३७॥ दीक्षाकालस्य शिष्टत्वादतिक्रमे नियतानामनुत्कर्षः प्राप्तकालत्वात् ॥३८॥ उत्कर्षोवा दीक्षितत्वादविशिष्टं हि कारणम् ॥३९॥ तत्र प्रतिहोमो न विद्यते, यथा पूर्वेषाम् ॥४०॥ कालप्राधान्याच्च ॥४१॥ प्रतिषेधाच्चोर्द्धमवभृथादिष्टेः ॥४२॥ प्रतिहोमश्चेत् सायमग्निहोत्रप्रभृतीनि हूयेरन् ॥४३॥ प्रातस्तु षोडशिनि ॥४४॥ प्रायश्चित्तमधिकारे सर्वत्र दोषसामान्यात् ॥४५॥ प्रकरणे वा शब्दहेतु

त्वात् ॥४६॥ अतद्विकारश्च ॥४७॥ व्यापन्न स्याप्सु गतौ यदभोज्यमार्य्याणां तत् प्रतीयेत ॥४८॥ विभागश्रुतेः प्रायश्चित्तं यौगपद्ये न विद्यते ॥४९॥ स्याद्वा प्राप्तनिमित्तत्वात्कालमात्रमेकम् ॥५०॥ तत्र विप्रतिषेधाद्विकल्पः स्यात् ॥५१॥ प्रयोगान्तरे वोभयानुग्रहः स्यात् ॥५२॥ न चैकसंयोगात ॥५३॥ पौर्वापर्ये पूर्वदौर्बल्यं प्रकृतिवत् ५४ यद्युद्गाता जघन्यः स्यात् पुर्नयज्ञे सर्ववेदसन्दद्यात् यथेतरस्मिन् ॥५५॥ अहर्गणे यस्मिन्नपच्छेदस्तदावर्त्तेतकर्म्म पृथक्त्वात ५६ सन्निपातेऽवैगुण्यात् प्रकृतिवत्तुल्यकल्पा यजेरन् ॥१॥ वचनाद्वा शिरोवत् स्यात् ॥२॥ न वाऽनारभ्य-वादत्वात् ॥३॥ स्याद्वा यज्ञार्थत्वादौदुम्बरीवत् ॥४॥ न, तत्प्रधानत्वात् ॥५॥ औदुम्बर्य्याः परार्थत्वात्कपालवत् ॥६॥ अन्येनापीति चेत् ॥७॥ नैकत्वात्तस्य चानधिकारात् शब्दस्य चाविभक्तत्वात् ॥८॥

सन्निपातात्तु निमित्तविघातः स्याद्बृहद्रथन्तरवद्विभक्तशिष्टत्वात् वसिष्ठनिर्वर्त्ये ॥९॥ अपि वा कृत्स्नसंयोगादविघातः प्रतीयेत स्वामित्वेनाभिसंबंधात् ॥ १० ॥ साम्नोः कर्मवृद्ध्यैकदेशेन संयोगे गुणत्वेनाभिसंबंधः तस्मात्तत्र विघातः स्यात् ॥११॥ वचनात्तु द्विसंयोगस्तस्मादेकस्य पाणित्वम् ॥१२॥ अर्थाभावात्तु नैवं स्यात् ॥१३॥ अर्थानाञ्च विभक्तत्वात् न तच्छ्रुतेन संबंधः ॥१४॥ पाणेः प्रत्यंगभावादसंबंधः प्रतीयेत ॥१५॥ सत्राणि सर्ववर्णानामविशेषात् ॥१६॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥१७॥ ब्राह्मणानां वेतरयोरार्त्विज्याभावात् ॥१८॥ वचनादिति चेत् ॥१९॥ न स्वामित्वं हि विधीयते ॥२०॥ गार्हपते वा स्यातामविप्रतिषेधात् ॥२१॥ न वा कल्पविरोधात् ॥२२॥ स्वामित्वादितरेषामहीने लिंगदर्शनम् ॥२३॥ वासिष्ठानाम् वा ब्रह्मत्वानियमात् ॥२४॥ सर्वेषां वा प्रतिप्रसवात्

॥२५॥ विश्वामित्रस्य होत्रनियमात् भृगुशु नकवसिष्ठानाम् अनधिकारः ॥२६॥ विहारस्य प्रभुत्वादनग्नीनामपि स्यात् ॥२७॥ सारस्वते च दर्शनात् ॥२८॥ प्रायश्चित्त विधानाच्च ॥२९॥ साग्नीनां वेष्टिपूर्वत्वात् ३० स्वार्थेन च प्रयुक्तत्वात् ॥३१॥ सन्निवापंच दर्शयति ॥३२॥ जुह्वादीनामप्रयुक्तत्वात्सं देहे यथाकामी प्रतीयेत ॥३३॥ अपि वान्यानि पात्राणि साधारणानि कुर्वीरन् विप्रतिषेधाच्छास्त्रकृतत्वात् ॥३४॥ प्रायश्चित्तमापदि स्यात् ॥३५॥ पुरुषकल्पेन वा विकृतौ कर्तृनियमः स्याद्यज्ञस्य तद्गुणत्वादभावादितरान् प्रत्येकस्मिन्नधिकारः स्यात् ॥३६॥ लिङ्गाच्चेज्याविशेषवत् ॥३७॥ न वा संयोगपृथक्त्वाद्गुणस्येज्याप्रधानत्वादसंयुक्ता हि चोदना ॥३८॥ इज्यायां तद्गुणत्वाद्विशेषेण नियम्येत ॥३९॥ षष्ठे अध्याये सप्तमः पादः । स्वदाने सर्वमविशेषात् ॥१॥ यस्य

स्यादिति लावुकायनः ॥३७॥ संवत्सरोवि
चालित्वात् ॥३८॥ सा प्रकृतिः स्यादधिका
रात् ॥३९॥ अहानि वाभिसंख्यत्वात् ॥४०॥
षष्ठे अध्याये अष्टमः पादः । इष्टिपूर्व्व
त्वादक्रतुशेषो होमः संस्कृतेष्वग्निषु स्या-
दपूर्व्वोऽप्याधानस्य सर्व्वशेषत्वात् ॥१॥ इ-
ष्टित्वेन तु संस्तवश्चतुर्होतृनसंस्कृतेषु द-
र्शयति ॥२॥ उपदेशस्त्वपूर्वत्वात् ॥३॥ स-
सर्वेषामविशेषात् ॥४॥ अपि वा क्रत्वभावा
दनाहिताग्नेरशेषभूतनिर्द्देशः ॥५॥ जपो वा
नग्निसंयोगात् ॥६॥ इष्टित्वेन तु संस्तुते
होमः स्यादनारभ्याग्निसंयोगादितरेषाम-
वाच्यत्वात् ॥७॥ उभयोः पितृयज्ञवत् ८
निर्द्देशो वानाहिताग्नेरनारभ्याग्निसंयोगा
त् ॥९॥ पितृयज्ञे संयुक्तस्य पुनर्वचनम्१०
उपनयन्नादधीत होमसंयोगात् ॥११॥ स्थ
पतीष्टिवल्लौकिके वा विद्याकर्मानुपूर्व्व
त्वात् ॥१२॥ आधानञ्च भार्य्यासंयुक्तम् १३

अकर्म चोद्‌माधानात्तत्समवायो हि कर्म-
भिः ॥१४॥ स्याद्वदिति चेत् ॥१५॥ न श्रु-
तिविप्रतिषेधात् ॥१६॥ सर्वार्थत्वाच्च पुत्रा
र्थो न प्रयोजयेत् ॥१७॥ सोमपानात्तु प्रा
पणं द्वितीयस्य तस्मादुपयच्छेत् ॥१८॥ पि-
तृयज्ञे तु दर्शनात्प्रागाधानात्प्रतीयेत ॥१९॥
स्थपतीष्टिः प्रयाजवदग्न्याधेयं प्रयोजये
त्तादर्थ्याच्चापवृज्येत ॥२०॥ अपि वा लौकि
केऽग्नौ स्यादाधानस्यासर्वशेषत्वात् ॥२१॥
अवकीर्णि-पशुश्च तद्वदाधानस्याप्राप्तका-
लत्वात् ॥२२॥ उदगयनपूर्वपक्षाहः पुण्या
हेषु दैवानि स्मृतिरूपान्यार्थदर्शनात् ॥२३॥
अहनि च कर्म साकल्यम् ॥२४॥ इतरेषु तु-
पित्र्याणि ॥२५॥ याच्ञाक्रयणमविद्यमाने
लोकवत् ॥२६॥ नियतं वार्थवत्वात् स्या-
त् ॥२७॥ तथा भक्षप्रैषाच्छादनसंज्ञप्तहो
मद्वेषम् ॥२८॥ अनर्थकं त्वनित्यं स्यात्
॥२९॥ पशुचोदनायामनियमोऽविशेषात्

॥३०॥ छागो वा मन्त्रवर्णात् ॥३१॥ न, चोदनाविरोधात् ॥३२॥ आर्षं यत्वदिति चेत् ॥३३॥ न, तत्र ह्यचोदितत्वात् ॥३३॥ नियमो वैकार्थ्यं ह्यर्थभेदाद्भेदः पृथक्त्वेना-भिधानात् ॥३५॥ अनियमो वार्थान्तरत्वा दन्यत्वं व्यतिरेकशब्दभेदाभ्याम् ॥३६॥ रूपाल्लिङ्गाच्च ॥३७॥ छागे न कर्म्माख्या रू-पलिङ्गाभ्याम् ॥३८॥ रूपान्यत्वान्न जाति शब्दः स्यात् ॥३९॥ विकारो नोत्पत्तिक त्वात् ॥४०॥ स नैमित्तिकः पशो गुणस्या चोदितत्वात् ॥४१॥ जातेर्वा तत्प्रायवच नार्थवत्त्वाभ्याम्॥४२॥समाप्तश्च पूर्वः पटजः॥

॥ मीमांसा-दर्शनस्य उत्तरषट्के ॥

अथ सप्तमाध्यायस्य प्रथमः पादः

---**---

श्रुतिप्रमाणत्वाच्छेषाणां मुख्यभेदे यथाधिकारंभावः स्यात् ॥ १ ॥ उत्पत्त्यर्थाविभागाद्वा सत्ववदैकधर्म्यं स्यात् ॥ २ ॥ चोदनाशेषभावाद्वा तद्भेदाद्व्यवतिष्ठेरन् उत्पत्तेर्गुणभूतत्वात् ॥ ३ ॥ सत्वेलक्षणसंयोगात्सार्वत्रिकं प्रतीयेत ॥ ४ ॥ अविभागात्तु नैवं स्यात् ॥ ५ ॥ द्व्यर्थत्वं च विप्रतिषिद्धम् ॥ ६ ॥ उत्पत्तौ विध्यभावाद्वा चोदनायां प्रवृत्तिः स्यात्ततश्च कर्मभेदः स्यात् ॥ ७ ॥ यदि वाप्यभिधानवत्सामान्यात्सर्वधर्मः स्यात् ॥ ८ ॥ अर्थस्य त्वविभक्तत्वात्तथा स्यादभिधा-

नैषपूर्ववत्त्वात्प्रयोगस्यकर्मणः शब्दभाव्यत्वा-
द्विभागाच्छेषाणामप्रवृत्तिः स्यात् ॥ ९ ॥
स्मृतिरिति चेत् ॥ १० ॥ न, पूर्ववत्त्वात्
॥ ११ ॥ अर्थस्य शब्दभाव्यत्वात्प्रकरणनिब-
न्धनाच्छब्दादेवान्यत्रभावः स्यात् ॥ १२ ॥
समाने पूर्ववत्त्वादुत्पन्नाधिकारः स्यात् ॥
॥ १३ ॥ श्येनस्येतिचेत् ॥ १४ ॥ नासन्नि-
धानात् ॥ १५ ॥ अपि वा यद्यपूर्वत्वादि-
तरदधिकार्थेज्योतिष्टोमिका द्विधेस्तद्वाचकं-
समानं स्यात् ॥ १६ ॥ पञ्चसञ्चरेष्वर्थवादाति-
देशः सन्निधानात् ॥ १७ ॥ सर्व्वस्य वैकश-
ब्द्यात् ॥ १८ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ १९ ॥ वि-
हिताम्नानान्नेति चेत् ॥ २० ॥ नेतरार्थत्वा-
त् ॥ २१ ॥ एककपालैन्द्राग्नौ च तद्वत् ॥२२॥
एककपालानां वैश्वदेविकः प्रकृतिराग्रयणे
सर्वहोमापरिवृत्तिदर्शनादवभृथे च सकृद्-
द्यवदानस्य वचनात् ॥ २३ ॥

———

अथ सप्तमाध्यायस्य द्वितीयः पादः

साम्नोऽभिधानशब्देनप्रवृत्तिः स्यादयथाशिष्टम् ॥ १ ॥ शब्दैस्त्वर्थविधित्वादर्थान्तरेऽप्रवृत्तिः स्यात् पृथग्भावात् क्रियाया ह्यभिसम्बन्धः ॥ २ ॥ स्वार्थे वा स्यात्प्रयोजनं क्रियाया स्तदङ्गभावेनोपदिश्येरन् ॥ ३ ॥ शब्दमात्रमितिचेत् ॥ ४ ॥ नौत्पत्तिकत्वात् ॥ ५ ॥ शास्त्रञ्चैवमनर्थकं स्यात् ॥ ६ ॥ स्वरस्येति चेत् ॥ ७ ॥ नार्थाभावाच्छ्रुतेरसम्बन्धः ॥ ८ ॥ स्वरस्तूत्पत्तिषु स्यान्मात्रावर्णाविभक्तत्वात् ॥ ९ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ १० ॥ अश्रुतेस्तु विकारस्योत्तरासु, यथाश्रुति ॥ ११ ॥ शब्दानाञ्चासामञ्जस्यम् ॥ १२ ॥ अपि तु कर्मशब्दः स्याद्भावोऽर्थः प्रसिद्धग्रहणत्वाद्विकारो ह्यविशिष्टोऽन्यैः ॥ १३ ॥ अद्रव्यञ्चापि दृश्यते ॥ १४ ॥ तस्य च क्रिया ग्रहणार्था, ना-

नार्थेषु विरूपित्वाद्यों ह्यासामलौकिको विधानात् ॥ १५ ॥ तस्मिन् संज्ञाविशेषाः स्युर्विकार पृथक्त्वात् ॥ १६ ॥ योनिशस्याश्च तुल्यवदितराभिर्विधीयन्ते ॥ १७ ॥ अयोनौ चापि दृश्यते अतथायोनि ॥ १८ ॥ ऐकार्थ्ये नास्ति वैरूप्यमितिचेत् ॥ १९ ॥ स्यादर्थान्तरेष्वनिष्पत्तेर्यथा पाके ॥ २० ॥ शब्दानाञ्च सामञ्जस्यम् ॥ २१ ॥

अथ सप्तमाध्यायस्य तृतीयः पादः

उक्तं क्रियाभिधानंतच्छुतावन्यत्रविधिप्रदेशःस्यात् ॥१॥ अपूर्वं वापि भागित्वात् ॥२॥ नाम्नस्त्वौत्पत्तिकत्वात्॥३॥ प्रत्यक्षाद्गुणसंयोगात् क्रियाभिधानंस्यात्तदभावेऽप्रसिद्धंस्यात्॥४॥ अपि वा सत्रकर्मणि गुणार्थैषा श्रुतिः स्यात् ॥ ५ ॥ विश्वजिति सर्वपृष्ठे तत्पूर्वकत्वात् ज्यौतिष्टोमिकानि पृष्ठानि अस्ति च पृष्ठशब्दः ॥ ६ ॥ षडहाद्वा तत्र हि चोदनाः ॥ ७॥ लिङ्गाच्च ॥ ८ ॥ उत्पन्ना-

धिकारो ज्योतिष्टोमः॥ ९ ॥ द्वयोर्विधिरिति चेत् ॥ १० ॥ न व्यर्थत्वात्सर्वशब्दस्य॥११॥ तथावभृथः सोमात् ॥ १२ ॥ प्रकृतेरिति चेत् ॥ १३ ॥ न भक्तित्वात् ॥ १४ ॥ लिङ्ग-दर्शनाच्च ॥ १५ ॥ द्रव्यादेशे तद्द्रव्यःश्रुति संयोगात्पुरोडाशस्त्वनादेशे तत्प्रकृतित्वात् ॥ १६ ॥ गुणविधिस्तु न गृह्णीयात्समत्वा-त् ॥ १७ ॥ निर्मन्थ्यादिषु चैवम् ॥ १८ ॥ प्रणयनन्तु सौमिकमवाच्यं हीतरत् ॥ १९ ॥ उत्तरवेदिप्रतिषेधश्च तद्वत् ॥ २० ॥ प्राकृतं वाऽनाम्नत्वात् ॥ २१ ॥ परिसङ्ख्यार्थं श्रवणं गुणार्थमर्थवादो वा ॥ २२ ॥ प्रथमोत्तमयोः प्रणयनमुत्तरवेदिविप्रतिषेधात् ॥२३॥ मध्य मयोर्वा गत्यर्थवादात् ॥२४॥ औत्तरवेदिको नारभ्यवादप्रतिषेधः ॥ २५ ॥ स्वरसामैकक-पालामिक्षञ्च लिङ्गदर्शनात् ॥ २६ ॥ चोदना-सामान्याद्वा ॥ २७ ॥ कर्मजे कर्म यूपवत् ॥ २८ ॥ रूपं वाऽशेषभूतत्वात् ॥ २९ ॥ विशये

लौकिकः स्यात् सर्वार्थत्वात् ॥ ३० ॥ न वैदिकमर्थनिर्देशात् ॥ ३१ ॥ तथोत्पत्तिरितरेषां समत्वात् ॥ ३२ ॥ संस्कृतं स्यात् तच्छब्दत्वात् ॥ ३३ ॥ भक्त्या वाऽयज्ञशेषत्वाद्गुणानामभिधानत्वात् ॥३४॥ कर्मणः पृष्ठशब्दः स्यात् तथाभूतोपदेशात् ॥ ३५ ॥ अभिधानोपदेशाद्वा विप्रतिषेधाद्द्रव्येषु पृष्ठशब्दः स्यात् ॥ ३६ ॥

अथ सप्तमाध्यायस्य चतुर्थः पादः

इतिकर्त्तव्यताविधेर्यजतेःपूर्ववत्त्वम् ॥१॥ स लौकिकःस्याद्दृष्टप्रवृत्तित्वात्॥२॥ वचनात्तु ततोऽन्यत्वम्॥३॥लिङ्गेनवानियम्येत लिङ्गस्य तद्गुणत्वात् ॥ ४ ॥ अपि वाऽन्यायपूर्वत्वाद्यत्र नित्यानुवादवचनानिस्युः ॥ ५ ॥ मिथो विप्रतिषेधात्तु गुणानां यथार्थकल्पना स्यात् ॥ ६ ॥ भागित्वात्तु नियम्येत गुणाना मभिधानत्वा त्सम्बन्धादभिधानवत् यथा धेनुः किशोरेण ॥ ७ ॥ उत्पत्तीनांसमत्वाद्वा

यथाधिकारं भावः स्यात् ॥ ८ ॥ उत्पत्ति-
शेषवचनं च विप्रतिषिद्धमेकस्मिन् ॥ ९ ॥
विधयत्नो वा प्रतिवच्चोदनायां प्रवर्त्तेत त-
था हि लिङ्गदर्शनम् ॥ १० ॥ लिङ्गहेतुत्वाद-
लिङ्गे लौकिकं स्यात् ॥ ११ ॥ लिङ्गस्य
पूर्ववच्चोदनाशब्दसामान्यादेकेनापि नि-
रूप्येत यथा स्थालीपुलाकेन ॥१२॥ द्वादशा-
हिकमहर्गणे तत्प्रकृतित्वा दैकाहिकमधि-
कागमात्तदाख्यं स्यादेकाहवत् ॥ १३ ॥
लिङ्गाच्च ॥ १४ ॥ न वा कृत्वभिधानाद-
धिकानामशब्दत्वम् ॥ १५ ॥ लिङ्गं सङ्घा-
तधर्मः स्यात्तदर्थापत्तेर्द्रव्यवत् ॥ १६ ॥
न वार्थधर्मत्वात् सङ्घातस्य गुणत्वात् ॥१७॥
अर्थापत्तेर्द्रव्येषु धर्मलाभः स्यात् ॥ १८ ॥
प्रवृत्त्या नियतस्य लिङ्गदर्शनम् ॥ १९ ॥
विहारदर्शनं विशिष्टस्यानारभ्यवादानां प्र-
कृत्यर्थत्वात् ॥ २० ॥

अथ अष्टमाध्यायस्य प्रथमः पादः ।

अथ विशेषलक्षणम् । १ । यस्य लिङ्ग मर्थसंयोगादभिधानवत् ॥ २ । प्रवृत्तित्वादिष्टेः सोमे प्रवृत्तिः स्यात् ॥ ३ । लिङ्गदर्शनाच्च ॥ ४ ॥ कृत्स्नविधानाद्वाऽपूर्वत्वम् ॥ ५ ॥ स्रुगभिघारणाभावस्य च नित्यानुवादात् ६ । विधिरिति चेत् ॥ ७ ॥ न वाक्यशेषत्वात् ॥ ८ ॥ शङ्कते चानुपोषणात् ॥ ९ ॥ दर्शनमैष्टिकानांस्यात् ॥ १० ॥ इष्टिषु दर्शपूर्णमासयोः प्रवृत्तिः स्यात् ॥११॥ पशौ च लिङ्गदर्शनात् ॥ १२ ॥ दैक्षस्य चेतरेषु ॥ १३ ॥ ऐकादशिनेषु सौत्यस्य द्वैरशन्यस्य दर्शनात् ॥ १४ ॥ ततप्रवृत्तिर्गणेषु स्यात् प्रतिपशु यूपदर्शनात् ॥ १५ ॥ अव्यक्तासु तु सोमस्य ॥ १६ ॥ गणेषु द्वादशाहस्य ॥ १७ ॥ गवयस्य च तदादिषु ॥ १८ ॥ निकायिनाञ्च पूर्वस्योत्तरेषु प्रवृत्तिः स्यात् १९ कर्मणस्त्वप्रवृत्तित्वात् फल-नियम-कर्तृ -स

मुदार्थस्यानन्वयस्तद्वन्धनत्वात् ॥ २० ॥
प्रवृत्तौ चापि तादर्थ्यात् ॥ २१ ॥ अश्रुति-
त्वाच्च ॥ २२ ॥ गुणकामेष्वाश्रितत्वात् प्र-
वृत्तिः स्यात् । २३ ॥ निवृत्तिर्वा कर्मभेदात्
॥ २४ ॥ अपिवाऽतद्विकारत्वात् क्रत्वर्थत्वा-
त्प्रवृत्तिः स्यात् ॥ २५ ॥ एककर्मणि विक-
ल्पोऽविभागो हि चोदनैकत्वात् ॥ २६ ॥
लिंगसाधारण्याद्विकल्पः स्यात् ॥ २७ ॥
ऐकार्थ्याद्वा नियम्येत पूर्ववत्त्व.त् विकारो
हि ॥ २८ ॥ अश्रुतित्वान्नेति चेत् ॥ २९ ॥
स्यात् लिंगभावात् ॥ ३० ॥ तथा चान्यार्थ-
दर्शनम् ॥ ३१ ॥ विप्रतिपत्तौ हविषा निय-
म्येतकर्मणस्तदुपाख्यत्वात् ॥ ३२ ॥ तेन च
कर्मसंयोगात् ॥ ३३ ॥ गुणत्वेन देवताश्रुतिः
॥ ३४॥ हिरण्यमाज्यधर्म तेजस्त्वात् ॥३५॥
धर्मानुग्रहाच्च ॥ ३६ ॥ औषधं वा विश-
दत्वात् ॥ ३७ ॥ चरुशब्दाच्च ॥ ३८ ॥
तस्मिंश्च श्रपणश्रुते ॥ ३९ ॥ मधूदकेद्रव्य-

सामान्यात्पयोविकारः स्यात् ४० आज्यं वा वर्णसामान्यात् ॥ ४१ ॥ धर्मानुग्रहाच्च ॥४२॥ पूर्वस्य चाविशिष्टत्वात् ॥ ४३ ॥

अथाष्टमाध्यायस्य द्वितीयः पादः

वाजिनेसोमपूर्वत्वं सौत्रामण्याञ्च ग्रहेषु ताच्छब्द्यात् ॥ १ ॥ अनुवषट्काराच्च ॥२॥ समुपहूय भक्षणाच्च ॥ ३ ॥ क्रयण-श्रयण-पुरोरुगुपयाम-ग्रहणासादनवासोपनहनञ्चतद्वत् ॥ ४ ॥ हविषा वा नियम्येत तद्विकारत्वात् ॥ ५ ॥ प्रशंसा सोमशब्दः ॥ ६ ॥ वचनानीतराणि ॥ ७ ॥ व्यपदेशश्च तद्वत् ॥८॥ पशुपुरोडाशस्य च लिंगदर्शनम् ॥९॥ पशुः पुरोडाशविकारः स्याद्देवतासामान्यात् १० प्रोक्षणाच्च ॥ ११ ॥ पर्य्यग्निकरणाच्च ॥ १२ ॥ सान्नाय्यं वा तत्प्रभवत्वात् ॥ १३ ॥ तस्य च पात्रदर्शनात् ॥ १४ ॥ दध्नः स्यान्मूर्त्तिसामान्यात् ॥ १५ ॥ पयो वा कालसामान्यात् ॥ १६ ॥ पश्वानन्तर्य्यात् ॥ १७ ॥ द्रवत्वं

च्चाविशिष्टम् ॥ १८ ॥ आमिक्षोभयभाव्य त्वादुभयविकारः स्यात् १९ एकं वा चोदनैकत्वात् ।२०। दधिसङ्घातसामान्यात् ।२१। पयो वा तत्प्रधानत्वाल्लोकवत् दध्नस्तदर्थत्वात् ॥ २२ ॥ धर्म्मानुग्रहाच्च ॥ २३ ॥ सत्रमहीनश्चद्वादशाहस्तस्योभयथा प्रवृत्तिरैककर्म्यात् । २४ । अपि वायजतिश्रुतेरहीनभूतप्रवृत्तिः स्यात्प्रकृत्या तुल्यशब्दत्वात् ॥ २५ ॥ द्विरात्रादीनामैकादशरात्रादहीनत्वं यजतिचोदनात् ॥ २६ ॥ त्रयोदशरात्रादिषु सत्रभूतस्तेष्वासनोपायिचोदनात् । २७ । लिंगाच्च । २८ । अन्यतरतोऽतिरात्रत्वातपंचदशरात्रस्याहीनत्वं कुण्डपायिनामयनस्य च तद्भूतेष्वहीनत्वस्यदर्शनात् ॥ २९ ॥ अहीनवचनाच्च ।३०। सत्रे वोपायिचोदनात् ।३१। सत्रलिङ्गञ्चदर्शयति ।३२।

अथाष्टमाध्यायस्य तृतीयः पादः ।

हविर्गणेपरमुत्तरस्यदेशसामान्यात् । १ ।

देवतया वा नियम्येत शब्दवत्त्वादितरस्या श्रुतित्वात् २ गणचोदनायां यस्य लिङ्गं तदावृत्तिः प्रतीयेताग्नेयवत् ३ नानाहानि वा सङ्घातत्वात् प्रवृत्तिलिङ्गेन चोदनात् ४ तथा चान्यार्थदर्शनम् ५ कालाभ्यासेऽपि वादरिः कर्मभेदात् ६ तदावृत्तिं तु जैमिनिरहनामप्रत्यक्षसङ्ख्यत्वात् ७ संस्थागणेषु तदभ्यासः प्रतीयेत कृतलक्षणग्रहणात् ८ अधिकाराद्वा प्रकृतिस्तद्विशिष्टा स्यादभिधानस्य तन्निमित्तत्वात् ९ गणादुपचयस्तत्प्रकृतित्वात् १० एकाहाद्वा तेषां समत्वात् स्यात् ११ गायत्रीषु प्राकृतीनामवच्छेदः प्रकृत्यधिकारात् सङ्ख्यात्वादग्निष्टोमवदव्यतिरेकात्तदाख्यत्वम् १२ तन्नित्यवच्च पृथक्सतीषु तद्वचनम् १३ न विंशतौ दशेति चेत् १४ ऐकसङ्ख्यमेव स्यात् १५ गुणाद्वा द्रव्यशब्दः स्यादसर्वविषयत्वात् १६

गोत्ववच्च समन्वयः १७ सङ्ख्यायाश्च शाब्दवत्त्वात् ।१८। इतरस्याश्रुतित्वाच्च ।१९। द्रव्यान्तरे निवेशादुक्थ्यलोपैर्विशिष्टं स्यात् ।२०। अशास्त्रलक्षणत्वाच्च ।२१। उत्पत्तिनामधेयत्वात् भक्त्या पृथक्सतीषु स्यात् ।२२। वचनमिति चेत् ।२३। यावदुक्तम् ।२४। अपूर्वे च विकल्पः स्याद्यदि सङ्ख्याविधानम् ।२५। ऋग्गुणत्वान्नेति चेत् ।२६। तथा पूर्ववति स्यात् ।२७। गुणावेशश्च सर्वत्र ।२८। निष्पन्नग्रहणात् नेति चेत् ।२९। तथेहापि स्यात् ।३०। यदि वाग्विषये नियमः प्रकृत्युपबन्धाच्छरेष्वपि प्रसिद्धः स्यात् ।३। दृष्टः प्रयोग इति चेत् ।३२। तथा शरेष्वपि ।३३। भक्तेति चेत् ।३४। तथेतरस्मिन् ।३५। अर्थस्य चासमाप्तत्वात् न तासामेकदेशे स्यात् ।३६।

अष्टमाध्यायस्य चतुर्थः पादः

दार्विहोमो यज्ञाभिधानं होमसंयोगात् ।१। स लौकिकानांसनात् कर्त्तुस्तदाख्यत्वात् ।२। सर्वेषां वा दर्शनाद्वास्तुहोमे । ३ । जुहोति चोदनानांवातत्संयोगात् ।४। द्रव्योपदेशाद्वा गुणाभिधानं स्यात् । ५ । न लौकिकाना माचार ग्रहणत्वाच्छब्दवतांचान्यार्थविधानात् ॥ ६ ॥ दर्शनाच्चान्यपात्रस्य ॥ ७ ॥ तथाग्निहविषोः ॥ ८ ॥ उक्तश्चार्थसम्बन्धः ॥ ९ ॥ तस्मिन् सोमः प्रवर्त्तताव्यक्तत्वात् ॥ १० ॥ न वा स्वाहाकारेण संयोगाद्वषट्कारस्य च निर्देशात्तन्त्रे तेन विप्रतिषेधात् ॥ ११ ॥ शब्दान्तरत्वात् ॥ १२ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ १३ ॥ उत्तरार्थस्तु स्वाहाकारो यथा साप्तदश्यं तत्राविप्रतिषिद्धा पुनः प्रवृत्तिर्लिङ्गदर्शनात्पशुवत् ॥ १४ ॥ अनुत्तरार्थो वाऽर्थवत्त्वादानर्थक्याद्धि प्राकृतस्योपरोधः स्यात् ॥ १५ ॥ न प्रकृतावपी-

ति चेत् ॥ १६ ॥ उक्तं समवाये पारदौर्बल्यम् ॥ १७ ॥ तच्चोदना वेष्टेः प्रवृत्तित्वा द्विधिः स्यात् ॥ १८ ॥ शब्दसामर्थ्याच्च ॥ १९ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ २० ॥ तत्राभावस्य हेतुत्वात्, गुणार्थे स्याददर्शनम् ॥ २१ ॥ विधिरिति चेत् ॥ २२ ॥ न वाक्यशेषत्वात् गुणार्थे च समाधानं नानात्वेनोपपद्यते ॥ २३ ॥ येषां वाऽपरयोर्होमस्तेषां स्यादविरोधात् ॥ २४ ॥ तत्रौषधानि चोद्यन्ते, तानि स्थानेन गम्येरन् ॥ २५ ॥ लिङ्गाद्वा शेषहोमयोः ॥ २६ ॥ प्रतिपत्ती तु ते भवतस्तस्मादतद्विकारत्वम् ॥ २७ ॥ सन्निपाते विरोधिनामप्रवृत्तिः प्रतीयेत विधरुत्पत्तिव्यवस्थानादर्थस्यापरिणेयत्वात् वचनादतिदेशः स्यात् ॥ २८ ॥

नवमाध्यायस्य प्रथमः पादः ।

यज्ञकर्म प्रधानं तद्धि चोदनाभूतं तस्य

द्रव्येषु संस्कारस्तत्प्रयुक्तस्तदर्थत्वात् ॥ १ ॥
संस्कारे युज्यमानानां तादर्थ्यात्तत्प्रयुक्तं
स्यात् ॥ २ ॥ तेन त्वर्थेन यज्ञस्य संयोगा-
त् धर्मसम्बन्धस्तस्माद्यज्ञप्रयुक्तं स्यात्सं-
स्कारस्य तदर्थत्वात् ॥ ३ ॥ फलदेव-
तायोश्च ॥ ४ ॥ न, चोदनातो हि ता-
द्गुण्यम् ॥ ५ ॥ देवता वा प्रयोजयेदति
थिवद्भोजनस्य तदर्थत्वात् ॥ ६ ॥ आर्थप-
त्याच्च ॥ ७ ॥ ततश्च तेन सम्बन्धः ॥ ८ ॥
अपि वा शब्दपूर्वत्वाद्यज्ञकर्म प्रधानं स्या
द्गुणत्वे देवताश्रुतिः ॥ ९ ॥ अतिथौ तत्प्र
धानत्वमभावः कर्मणि स्यात्तस्य प्रीतिप्र-
धानत्वात् ॥ १० ॥ द्रव्यसङ्ख्याहेतुसमुदायं
वाश्रुतिसंयोगात् ॥ ११ ॥ अर्थकारिते च द्रव्येण
न व्यवस्था स्यात् ॥ १२ ॥ अर्थो वा स्यात्प्र
योजनमितरेषामचोदनात्तस्य च गुणभूतत्वात्
॥ १३ ॥ अपूर्वत्वाद्व्यवस्था स्यात् ॥ १४ ॥
तत्प्रयुक्तत्वे च धर्मस्य सर्वविषयत्वम् ॥ १५ ॥

तदयुक्तस्येति चेत् ॥१६॥ नाश्रुतित्वात् ।१७।
अधिकारादिति चेत् । १८ । तुल्येषु नाधि
कारः स्यादचोदितश्च सम्बन्धः पृथक्सतां
यज्ञार्थे नाभिसम्बन्धस्तस्माद्यज्ञप्रयोजनम्
। १९ । देशवद्वमुपांशुत्वं तेषां स्यात् श्रुति
निर्द्देशात्तस्य च तत्र भावात् । २० । यज्ञ-
स्य वा तत्संयोगात् । २१ । अनुवादश्च
तदर्थवत् । २२ । प्रणीतादि तथेति चेत् ।
२३ । न यज्ञस्याश्रुतित्वात् । २४ । तद्देशा
नां वा सङ्घातस्याचोदितत्वात् । २५ । अ
ग्निधर्मः प्रतीष्टकं सङ्घातात्पौर्णमासीवत्
। २६ । अग्नेर्वा स्यात् द्रव्यैकत्वादितरा
सां तदर्थत्वात् । २७ । चोदनासमुदायात्तु
पौर्णमास्यां तथा स्यात् । २८ । पत्नीसंया
जान्तत्वं सर्वेषामविशेषात् । २९ । लि
ङ्गाद्वा प्रागुत्तमात् । ३० । अनुवादो वा
दीक्षा यथा नक्तंसंस्थापनस्य । ३१ ।
स्याद्वाऽनारभ्य-विधानादन्ते लिङ्गविरो-

धात् ॥ ३२ ॥ अभ्यासः सामिधेनीनां
प्राथम्यात् स्थानधर्मः स्यात् । ३३ । इ-
ष्ट्यावृत्तौ प्रयाजवदावर्त्तेतारम्भणीया ॥
। ३४ । सकृद्वाऽऽरम्भसंयोगात् एकः पुनरा
रम्भो यावज्जीवप्रयोगात् । ३५ । अर्था-
भिधानसंयोगान्मन्त्रेषु शेषभावः स्यात्तत्रा
चोदितमप्राप्तञ्चोदिताभिधानात् । ३६ । त-
तश्चावचनं तेषामितरार्थं प्रयुज्यते । ३७ ।
गुणशब्दस्तथेति चेत् । ३८ । न सम-
वायात् । ३९ । चोदिते तु परार्थत्वाद्विधि
वदविकारः स्यात् । ४० । विकारस्तत्प्रधा
ने स्यात् । ४१ । असंयोगात्तदर्थेषु तद्विशि
ष्टं प्रतीयेत ॥ ४२ ॥ कर्माभावादेवमिति चे
त् । ४३ । न परार्थत्वात् । ४४ ।
लिङ्गविशेषनिर्देशात् समानविधानेष्वप्रा-
प्ता सारस्वती स्त्रीत्वात् । ४५ । पश्व-
भिधानाद्वा तद्धि चोदनाभूतं पुंविषयं पुनः
पशुत्वम् । ४६ । विशेषो वा तदर्थनिर्देशा-

त् । ४७ । पशुत्वं चैकशब्द्यात् । ४८ । यथोक्तं वा सन्निधानात् । ४९ । आम्नातादन्यदधिकारे वचनाद्विकारः स्यात् । ५० । द्वैधं वा तुल्यहेतुत्वात्सामान्याद्विकल्पः स्यात् । ५१ । उपदेशाच्च साम्नः । ५२ । नियमो वा श्रुतिविशेषादितरत्साम्पदश्यवत् । ५३ । अप्रगाणाच्छब्दान्यत्वे तथा भूतोपदेशः स्यात् ॥ ५४ ॥ यत्स्थाने वा तद्गीतिः स्यात् पदान्यत्वप्रधानत्वात् ॥ ५५ ॥ गानसंयोगाच्च ॥ ५६ ॥ वचनमिति चेत् ॥ ५७ ॥ न तत्प्रधानत्वात् ॥ ५८ ॥

नवमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ।

सामानि मन्त्रमेके स्मृत्युपदेशाभ्याम् ॥ १ तदुक्तदोषम् ॥ २ ॥ कर्म वा विधिलक्षणम् ॥ ३ ॥ तद्गुणद्रव्यं वचनात् पाकयज्ञवत् ॥ ४ ॥ तत्राविप्रतिषिद्धो द्रव्यान्तरे व्यतिरेकः प्रदेशश्च ॥ ५ ॥ शब्दार्थत्वात्तु नैवं स्यात्

॥६॥ परार्थत्वाच्च शब्दानाम् ॥ ७ ॥ असम्बन्धश्च कर्मणा शब्दयोः पृथगर्थत्वात् ॥८॥ संस्कारश्चाप्रकरणेऽग्निवत्स्यात् प्रयुक्तत्वात् ॥ ९ ॥ अकार्य्यत्वाच्च शब्दानाम प्रयोगः प्रतीयेत ॥ १० ॥ अश्रितत्वाच्च ॥ ११ ॥ प्रयुज्यत इति चेत् ॥ १२ ॥ ग्रहणार्थम् प्रयुज्येत ॥ १३ ॥ तृचे स्यात् श्रुतिनिर्देशात् ॥१४॥ शब्दार्थत्वाद्विकारस्य ॥१५॥ दर्शयति च ॥ १६ ॥ वाक्यानां तु विभक्तत्वात् प्रतिशब्दं समाप्तिः स्यात् संस्कारस्य तदर्थत्वात् ॥ १७ ॥ तथा चान्यार्थदर्शनम् ॥ १८ ॥ अनवानोपदेशश्च तद्वत् ॥ १९ ॥ अभ्यासेनेतरा श्रुतिः ॥ २० ॥ तदभ्यासः समासु स्यात् ॥२१॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ २२ ॥ नैमित्तिकं तूत्तरात्वमानन्तर्यात्प्रतीयेत ॥ २३ ॥ ऐकार्थ्याच्च तदभ्यासः ॥ २४ ॥ प्रागाथिकन्तु ॥२५॥ स्वे च ॥२६॥ प्रगाथे च ॥ २७ ॥ लिङ्गदर्शनाव्यतिरेकाच्च ॥ २८ ॥

अर्थैकत्वात् विकल्पः स्यात् ॥२९॥ अर्थैकत्वाद्विकल्पः स्यादृक्सामयोस्तदर्थत्वात्॥३०॥वचनाद्विनियोगः स्यात्॥३१॥सामप्रदेशे विकारस्तदपेक्षः स्याच्छास्त्रकृतत्वात्॥३२॥ वर्णे तु बादरिर्यथाद्रव्यं द्रव्यव्यतिरेकात् ॥ ३३ ॥ स्तोभस्यैके द्रव्यान्तरे निवृत्तिमृग्वत् ॥ ३४ ॥ सर्वातिदेशात्तु सामान्याल्लोकवद्विकारः स्यात् ॥ ३५ ॥ अन्वयञ्चापि दर्शयति ॥ ३६ ॥ निवृत्तिर्वाऽर्थलोपात् ॥ ३७ ॥ अन्वयो वार्थवादः स्यात् ॥ ३८ ॥ अधिकञ्च विवर्णञ्च जैमिनिः स्तोभशब्दत्वात् ॥ ३९ ॥ धर्मस्यार्थकृतत्वाद् द्रव्यगुणविकारव्यतिक्रमप्रतिषेधे चोदनानुबन्धः समवायात् ॥ ४० ॥ तदुत्पत्तेस्तुनिवृत्तिस्तत्कृतत्वात्स्यात् ॥ ४१ ॥ आवेश्येरन्वार्थवत्त्वात्संस्कारस्य तदर्थत्वात् ॥ ४२ ॥ आख्या चैवं तदावेशात् विकृतौ स्यादपूर्वत्वात् ॥ ४३ ॥ परार्थेनत्वर्थसामान्यं संस्कारस्य

तदर्थं स्यात् ।४४। क्रियेरन् वार्थनिर्वृत्तेः ॥४५। एकार्थत्वादविभागः स्यात् ॥ ४६ ॥ निर्देशाद्वा व्यवतिष्ठेरन् ॥ ४७ ॥ अप्राकृते तद्विकाराद्विरोधादव्यवतिष्ठेरन् ॥ ४८ ॥ उभयसाम्नि चैवमेकार्थ्यात् ॥ ४९ ॥ स्वार्थत्वाद्वा व्यवस्था स्यात् प्रकृतिवत् ॥ ५० ॥ पार्वणहोमयोस्त्वप्रवृत्तिः समुदायार्थसंयोगात्तदभीज्या हि ॥ ५१ ॥ कालस्येति चेत् ॥ ५२ ॥ नाप्रकरणत्वात् ॥ ५३ ॥ मन्त्रवर्णाच्च ॥ ५४ ॥ तदभावेऽग्निवदिति चेत् ।५५। नाधिकारिकत्वात् ।५६। उभयोरविशेषात् ।५७। यदभीज्या वा तद्विषयौ । ५८ । प्रयाजेऽपीति चेत् ।५९। नाचोदितत्वात् ।६०।

नवमाध्याये तृतीयः पादः ।

प्रकृतौ यथोत्पत्तिवचनमर्थानां तथोत्तरस्यान्ततौ तत्प्रकृतित्वादर्थे चाकार्य्यत्वात् । १ । लिङ्गदर्शनाच्च । २ । जातिनैमित्तिकं

यथास्थानम् । ३ । अविकारमेके नार्षत्वात् । ४ । लिङ्गदर्शनाच्च । ५ । विकारो वा तदुक्तहेतुः । ६ । लिङ्गं मन्त्रचिकीर्षार्थम् । ७ । नियमो वोभयभागित्वात् । ८ । लौकिके दोषसंयोगादपवृक्ते हि चोद्यते निमित्तेन प्रकृतौ स्यादभागित्वात् । ९ । अन्यायस्त्वविकारेणादृष्टप्रतिघातित्वादविशेषाच्च तेनास्य । १० । विकारो वातदर्थत्वात् ।११। अपितन्यायसम्बन्धात् प्रकृतिवत् परेष्वपियथार्थं स्यात् । १२ । यथार्थंनत्वन्यायस्याचोदितत्वात् । १३ । छन्दसि तु यथादृष्टम् । १४ । विप्रतिपत्तौ विकल्पः स्यात् समत्वाद्गुणेत्वन्याय कल्पनैकदेशत्वात् ॥ १५ ॥ प्रकरणविशेषाच्च । १६ । अर्थाभावात्तु नैवं स्यात् गुणमात्रमितरत् । १७ । द्यावोस्तथेति चेत् । १८ । नोत्पत्तिशब्दत्वात् । १९ । अपूर्वे त्त्व विकारो प्रदेशात् प्रतीयेत ।२०। विकृतौ

षापि तद्वचनात् ।२१। अध्रिगुः सवनीयेषु तद्वत्समानविधानाश्चेत् ॥ २२ ॥ प्रतिनिधौ चाविकारात् ।२३। अनाम्नानादशब्दत्वमभावाच्चेतरस्य स्यात् । २४ । तादर्थ्याद्वा तदाख्यं स्यात् संस्कारैरविशिष्टत्वात् । २५। उक्तश्चृतत्त्वमस्य । २६ । संसर्गिषु चार्थस्यास्थितपरिमाणत्वात् । २७। लिङ्गदर्शनाच्च । २८ । एकधेत्येकसंयोगादभ्यासेनाभिधानं स्यात् । २९। अविकारो वा बहूनामेककर्मवत् ।३०। सकृत्त्वं तैकध्यं स्यादेकत्वाख्वचोऽनभिप्रेतं तत्प्रकृतित्वात् परेष्वभ्यासेनविवृद्धावभिधानं स्यात् । ३१। मेधपतित्वं स्वामिदेवतस्य समवायात्सर्वत्र च प्रयुक्तत्वात्तस्य चान्यायनिगदत्वात् सर्वत्रैवा विकारः स्यात् ॥ ३२ ॥ अपि वा द्विसमवायोऽर्थान्यत्वे यथासंख्यं प्रयोगः स्यात् ।३३। स्वामिनो वैकशब्द्यादुत्कर्षो देवतायां स्यात् पत्नीं द्वितीयशब्-

गः स्यात् । ३४। देवतातु तदाशीष्ट्वात्सम्प्राप्त-
त्वात्स्वामिन्यनर्थिका स्यात् । ३५। उत्स-
र्गाच्च भक्त्यातस्मिन् पतित्वं स्यात् ॥ ३६ ॥
उत्कर्षेतैकसंयुक्तो द्विदेवते सम्भवात् ।३७।
एकस्तु समवायात्तस्य तल्लक्षणत्वात् । ३८ ।
संसर्गित्वाच्च तस्मात्तेन विकल्पः स्यात्
। ३९ । एकत्वेपिगुणानपायात् । ४० । नि-
यमो बहुदेवते विकारः स्यात् ॥ ४१ ॥ वि-
कल्पी वा प्रकृतिवत् ॥ ४२ ॥ अर्थान्तरे
विकारः स्याद्देवतापृथक्त्वादेकाभिसमवाया
त् स्यात् ॥ ४३ ॥

नवमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ।

षड्विंशतिरभ्यासेन पशुगणे तत्प्रकृति-
त्वाद्गुणस्य प्रविभक्तत्वादविकारे हि तासा
मकारत्स्नेनाभिसम्बन्धो विकाराच्च समासः
स्यादसंयोगाच्च सर्वाभिः ॥ १ ॥ अभ्यासेऽ-
पि तथेति चेत् ॥ २ ॥ नगुणादर्थकृतत्वाच्च
॥ ३ ॥ समासेऽपि तथेति चेत् ॥ ४॥ नास-

द्भवात् ॥ ५ ॥ स्वामिस्य वचनं प्रकृतौ लथेह स्यात् ॥६॥ वङ्क्रीणान्तु प्रधानत्वा त् समासेनाभिधानं स्यात् प्राधान्यमधिगो स्तदर्थत्वात् ॥ ७ ॥ तासाञ्च कृतप्रवचनात् ॥ ८ ॥ अपित्वसन्निपातित्वात् पत्नीवदा- म्नातेनाभिधानंस्यात् ॥ ९ ॥ विकारस्तु प्र- देशत्वाद्यजमानवत् ॥ १० ॥ अपूर्वत्वात्त- था पत्नयाम् ॥ ११ ॥ आम्नातस्त्वविकारात् सङ्ख्यासु सर्वगामित्वात् ॥ १२ ॥ सङ्ख्यात्वे- वं प्रधानं स्याद्वङ्क्रयः पुनः प्रधानम् ॥१३॥ अनाम्नातवचनमवचनेन हि वङ्क्रीणां स्या न्निर्देशः ॥ १४ ॥ अभ्यासो वाऽविकारात् ॥ १५ ॥ पशुस्त्वेवं प्रधानं स्यादभ्यासस्य त- न्निमित्तत्वात् तस्मात्समासशब्दः स्यात् ॥ १६ ॥ अश्वस्य चतुस्त्रिंशत्तस्य वचनाद्वै शेषिकम् ॥ १७ ॥ तत् प्रतिषिध्य प्रकृति- र्नियुज्यते सा चतुस्त्रिंशद्वाच्यत्वात् ॥१८॥ सर्वा स्यादाम्नातत्वादविकल्पश्च न्या-

धरः ॥ १९ ॥ तस्यान्तु वचनादैरवत् पदवि
कारः स्यात् ॥ २० ॥ सर्वप्रतिषेधो वाऽसं-
योगात् पदेन स्यात् ॥ २१ ॥ वनिष्ठुसन्नि-
धानादुरूकेण वपाभिधानम् ॥ २२ ॥ प्रश-
साऽस्याभिधानम् ॥ २३ ॥ बाहुप्रशंसा वा
॥ २४ ॥ श्येन-शला-कश्यप-कवष-स्रेकप-
र्णेष्वाकृतिवचनं प्रसिद्ध-सन्निधानात् ।२५।
कार्त्स्न्यं वा स्यात्तथाभावात् ॥ २६ ॥ अ-
ध्रिगोश्चतदर्थत्वात् ॥ २७ ॥ प्रासङ्गिके
प्रायश्चित्तं न विद्यते परार्थत्वात्तदर्थे हि
विधीयते ॥ २८ ॥ धारणे च परार्थत्वात्
॥ २९ ॥ क्रियार्थत्वादितरेषु कर्म स्यात् ॥
३० ॥ न तूत्पन्ने यस्य चोदनाऽप्राप्तकाल-
त्वात् ॥ ३१ ॥ प्रदानदर्शनं श्रपणे तद्धर्मभो-
जनार्थत्वात् संसर्गाच्च मधूदकवत् ॥ ३२ ॥
संस्कारप्रतिषेधश्च तद्वत् ॥ ३३ ॥ तत्प्रति
षेधे च तथाभूतस्य वर्जनात् ॥ ३४ ॥ अध
र्मत्वमप्रदानात् प्रणीतार्थे विधानादतुल्य-

त्वाद्संसर्गः ॥ ३५ ॥ परो नित्यानुवादः स्यात् ॥ ३६ ॥ विहितप्रतिषेधो वा ॥ ३७ ॥ वर्जने गुणभावित्वात्तदुक्तप्रतिषेधात् स्यात् कारणात् केवलाशनम् ॥ ३८ ॥ व्रतधर्मात्त्वलेपवत् ॥ ३९ ॥ रसप्रतिषेधो वा पुरुषधर्मत्वात् ॥ ४० ॥ अभ्युदये दोहापनयः स्वधर्मा स्यात् प्रवृत्तत्वात् ॥ ४१ ॥ शृतोपदेशाच्च ॥ ४२ ॥ अपनयो वार्थान्तरे विधानाच्चरुपयोवत् ॥ ४३ ॥ लक्षणार्था शृतश्रुतिः ॥ ४४ ॥ श्रयणानान्त्वपूर्वत्वात् प्रदानार्थं विधानं स्यात् ॥ ४५ ॥ गुणो वा श्रयणार्थत्वात् ॥ ४६ ॥ अनिर्देशाच्च ॥ ४७ ॥ श्रुतेश्च तत्प्रधानत्वात् ॥ ४८ ॥ अर्थवादश्च तदर्थवत् ॥ ४९ ॥ संस्कारं प्रति भावाच्च तस्मादथ प्रधानं स्यात् ॥ ५० ॥ पर्य्यग्निकृतानामुत्सर्गे तादर्थ्यमुपधानवत् ॥ ५१ ॥ शेषप्रतिषेधो वाऽर्थाभावादिडान्तवत् ॥ ५२ ॥ पूर्ववत्त्वाच्च शब्दस्य संस्थापयतीति चाप्र-

वृत्ते नोपपद्यते ॥ ५३ ॥ प्रवृत्तेर्यज्ञहेतुत्वा-
त्प्रतिषेधे संस्काराणामकर्म स्यात् तत्का-
रितत्वाद् यथा प्रयाजप्रतिषेधे ग्रहणमा-
ज्यस्य ॥ ५४ ॥ क्रिया वा स्यादर्थच्छेदाद-
कर्म सर्वहानं स्यात् ॥ ५५ ॥ आज्यसंस्था-
प्रतिनिधिः स्यात् द्रव्योत्सर्गात् ॥ ५६ ॥
समाप्तिवर्चनात् ॥ ५७ ॥ चोदना वा कर्मो-
त्सर्गादन्यैः स्यादविशिष्टत्वात् ॥ ५८ ॥
अनित्यत्वात्तु धर्मस्यतः प्रसिद्धां तेन दर्शय-
ति ॥ ५९ ॥ संस्थातद्देवतत्वात् स्यात ॥

१० अध्याये १ पादः

विधेः प्रकरणान्तरेऽतिदेशात् सर्वकर्म स्या
त् । १ । अपि वाभिधानसंस्कारद्रव्यमर्थे
क्रियेत तादर्थ्यात् । २ । तेषामप्रत्यक्षवि-
शिष्टत्वात् । ३ । इष्टिरारम्भसंयोगादङ्गभू-
तान्निवर्त्तेतारम्भस्य प्रधानसंयोगात् । ४ ।
प्रधानाच्चान्यसंयुक्तात्सर्वारम्भान्निवर्त्ते-
तानङ्गत्वात् । ५ । तस्यां तु स्यात् प्रया-

जवत् । ६ । नवाङ्गभूतत्वात् । ७ । एकवाक्यत्वाच्च । ८ । कर्म च द्रव्यसंयोगार्थमर्थाभावान्निवर्त्तेत तादर्थ्यं श्रुतिसंयोगात् । ९ । स्थाणौ तु देशमात्रत्वादनिवृत्तिः प्रतीयेत । १० । अपि वा शेषभूतत्वात् तत्संस्कारः प्रतीयेत । ११ । समाख्यानञ्च तद्वत् । १२ । मन्त्रवर्णश्च तद्वत् । १३ । प्रयाजे च तन्न्यायत्वात् । १४ । लिङ्गदर्शनाच्च । १५ । तथाज्यभागाग्निरपीति चेत् । १६ । व्यपदेशाद्देवतान्तरम् । १७ । समत्वाच्च । १८ । पशावपीति चेत् । १९ । न तद्भूतवचनात् । २० । लिङ्गदर्शनाच्च ॥ २१ ॥ गुणो वा स्यात् कपालवत् गुणभूतविकाराच्च ॥ २२ ॥ अपिवाशेषभूतत्वात् संस्कारः प्रतीयेत स्वाहाकारवदङ्गानामर्थसंयोगात् । २३ । व्युद्धवचनञ्च विप्रतिपत्तौ तदर्थत्वात् । २४ । गुणोपीति चेत् । २५ । नासंहानात् कपालवत् । २६ ।

ग्रहाणां च सम्प्रतिपत्तौ तद्वचनं तदर्थत्वा-
त् । २७ । ग्रहाभावे च तद्वचनम् । २८ ।
देवतायाश्च हेतुत्वं प्रसिद्धं तेन दर्शय-
ति । २९ । अविरुद्धोपपत्तिरर्थापत्तेः शृतव-
त् गुणभूतविकारः स्यात् । ३० । स द्व्यर्थः
स्यादुभयोः श्रुतिभूतत्वाद्विप्रतिपत्तौ ता-
दर्थ्याद्विकारत्वमुक्तं तस्यार्थं वाक्त्वम्
। ३१ । विप्रतिपत्तौ तासामाख्याविकारः
स्यात् । ३२ । अभ्यासो वा प्रयाजवदेक-
देशोऽन्यदेवत्यः । ३३ । चरुर्हविर्विकारः
स्यादिज्यासंयोगात् । ३४ । प्रसिद्धग्रहण-
त्वाच्च ॥ ३५ ॥ ओदनो वान्नसंयोगा-
त् । ३६ । न द्व्यर्थत्वात् ॥ ३७ ॥ कपाल
विकारो वा विशयेऽर्थोपपत्तिभ्याम् । ३८ ।
गुणमुख्यविशेषाच्च । ३९ । तच्छ्रुतौ चा-
न्यहविष्ट्वात् ॥ ४० ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ।
। ४१ । ओदनो वा प्रयुक्तत्वात् । ४२ ।
अपूर्वव्यपदेशाच्च । ४३ । तथा च लिङ्गं

दर्शनम् । ४४ । खलेपाले प्रकृत्या स्याद-
न्यस्य चाश्रुतित्वात् । ४५ । एकस्मिन् वा
विप्रतिषेधात् । ४६ । न वार्थान्तरसंयोगा-
गादपूपे पाकसंयुक्तं धारणार्थं चरौ भव-
ति तत्रार्थात् पात्रलाभः स्यादनियमोऽवि-
शेषात् । ४७ । चरौ वा लिङ्गदर्शनात् ।
४८ । तस्मिन् पेषणमनर्थलोपात्स्यात् ।४९।
अक्रिया वा अपूपहेतुत्वात् । ५० । पिण्डा
र्थत्वाच्च संयवनम् । ५१ । संवपनञ्च ताद-
र्थ्यात् । ५२ । सन्तापनमधः श्रपणात् ।५३।
उपधानञ्च तादर्थ्यात् । ५४ । पृथुश्लक्ष्णे वा
नपूपत्वात् । ५५ । अभ्यूहश्चोपरिपाकार्थ
त्वात् । ५६ । तथाभिज्वलनम् । ५७ । व्यूद्ध
स्यासादनञ्च प्रकृतावश्रुतित्वात् । ५८ ।

१० अध्याये २ पादः ।

कृष्णलेष्वर्थलोपादपाकः स्यात् । १ । स्याद्वा
प्रत्यक्षशिष्टत्वात् प्रदानवत् ।२। उपस्तरणा
भिघारणयोरमृतार्थत्वादकर्म स्यात् ॥ ३ ॥

क्रियेत वार्थवादस्त्वात्तयोः संसर्गहेतुत्वात् । ४ । अकर्म वा चतुर्भिराप्तिवचनात् सह पूर्णं पुनश्चतुरवत्तम् । ५ । क्रिया वा मुख्यावदानपरिमाणात् सामान्यात् तद्गुणत्वम् । ६ । तेषां चैकावदानत्वात् । ७ । आप्तिः संख्यासमानत्वात् । ८ । ततोऽस्त्वाप्तिवचनं व्यर्थम् । ९ । विकल्पस्त्वेकावदानत्वात् । १० । सर्वविकारे त्वभ्यासानर्थक्यं हविषो हीतरस्य स्यादपि वा स्विष्टकृतः स्यादितरस्यान्यायत्वात् ॥ ११ ॥ अकर्म वा संसर्गार्थनिवृत्तित्वात् तस्मादाप्तिसमर्थत्वम् ॥ १२ ॥ भक्षाणान्तुप्रीत्यर्थत्वादकर्म स्यात् । १३ । स्याद्वानिर्दानदर्शनात् । १४ । वचनं वाज्यभक्षस्यप्रकृतौ स्यादभागित्वात् । १५ । वचनं वा हिरण्यस्य प्रदानवदाज्यस्य गुणभूतत्वात् । १६ । एकधोपहारे सहत्वं ब्रह्मभक्षाणां प्रकृतौ विहृतत्वात् । १ [illegible] सर्वत्वं

स्युर्वा अर्थवादत्वात् ॥ ५२ ॥ नेष्टुर्वाभिधा नात् तदभावादितरस्मिन् ॥ ५३ ॥ स्युर्वा होतृकामाः ॥ ५४ ॥ न तदाशीष्ट्वात् ॥ ५५ ॥ सर्वस्वारस्य दिष्टगतौ समापनं न विद्यते कर्मणो जीवसंयोगात् ॥ ५६ ॥ स्याद्वोभयोः प्रत्यक्षशिष्टत्वात् ॥ ५७ ॥ गते कर्मास्थि-यज्ञवत् ॥ ५८ ॥ जीवत्यवचनमायुराशि षस्तदर्थत्वात् ॥ ५९ ॥ वचनं वा भागित्वा त् प्राक् यथोक्तात् ॥ ६० ॥ क्रिया स्याद्धर्म मात्राणाम् ॥ ६१ ॥ गुणलोपे च मुख्यस्य ६२ मुष्टिलोपात्तु संख्यालोपस्तद्गुणत्वात्स्या-त् ॥ ६३ ॥ न निर्वापशेषत्वात् । ३४ । सं-ख्या तु चोदनां प्रति सामान्यात् तद्विकारः संयोगाच्च परं मुष्टेः ॥ ६५ ॥ न चोदनाभि-सम्बन्धात् प्रकृतौ संस्कारयोगात् ॥ ६६ ॥ औत्पत्तिके तु द्रव्यतो विकारः स्यादका-र्यत्वात् ॥ ६७ ॥ नैमित्तिके तु कार्य्यत्वात् प्रकृतेः स्यात् तदापत्तेः ॥ ६८ ॥ विप्र-

लिंगे तद्वचनात् प्राकृतगुणलोपः स्याद् ते न च कर्मसंयोगात् ॥ ६९ ॥ परेषां प्रतिषेधः स्यात् ॥ ७० ॥ प्रतिषेधाच्च ॥ ७१ ॥ अर्थाभावे संस्कारत्वं स्यात् ॥ ७२ ॥ अर्थेन च विपर्य्यासे तादर्थ्यात् तत्त्वमेव स्यात् ॥ ७३ ॥

मीमांसा-दर्शने

---o---

१० अध्याये २ पादः ।

विकृतौ शब्दवत्त्वात् प्रधानस्य गुणानामधिकोत्पत्तिः सन्निधानात् ॥ १ ॥ प्रकृतिवत् तस्य चानुपरोधः ॥ २ ॥ चोदनाप्रभुत्वाच्च ॥ ३ ॥ प्रधानं त्वङ्गसंयुक्तं तथाभूतमपूर्वं स्यात् तस्य विध्युपलक्षणात् सर्वो हि पूर्ववान् विधिरविशेषात् प्रवर्त्तितः ॥ ४ ॥ न चाङ्गविधिरनङ्गे स्यात् ॥ ५ ॥ कर्मणश्चैकशब्द्यात् सन्निधाने विधेराख्यासंयोगो गुणेन तद्विकारः स्यात् शब्दस्य विधिगामित्वात् गुणस्य चोपदेश्यत्वात् ॥ ६ ॥ अ

कार्य्यत्वाच्च नाम्नः ॥ ७ ॥ तुल्या च प्रभुता गुणे ॥ ८ ॥ सर्व्वमेवं प्रधानानामिति चेत् ॥ ९ ॥ तथाभूतेन संयोगादयथार्थविधयःस्युः ॥ १० ॥ विधित्वं चाविशिष्टमेवं प्राकृतानां वैकृतैः कर्मणा योगात्तस्मात् सर्वं प्रधानार्थम् ॥ ११ ॥ समत्वाच्च तदुत्पत्तेः संस्कारैरधिकारः स्यात् ॥ १२ ॥ हिरण्यगर्भः पूर्वस्य मन्त्रलिङ्गात् ॥१३॥ प्रकृत्यनुपरोधाच्च ॥१४॥ उत्तरस्य व मन्त्रार्थित्वात् ॥ १५ ॥ विध्यनिर्देशात् तच्छ्रुतौ विकारः स्यात् गुणानामुपदेश्यत्वात् ॥ १६ ॥ पूर्वस्मिंश्चामन्त्रत्वदर्शनात् ॥ १७ ॥ संस्कारे तुक्रियान्तरं तस्य विधायकत्वात् ॥ १८ ॥ प्रकृत्यनुपरोधाच्च ॥ १९ ॥ विधेस्तु तत्र भावात् सन्देहे यस्य शब्दस्तदर्थःस्यात् ॥ २० ॥ संस्कारसामर्थ्याद्गुणसंयोगाच्च ॥ २१॥ विप्रतिषेधात् क्रियाप्रकरणे स्यात् ॥ २२ ॥ षड्भिर्दीक्षयतीति तासां मन्त्रविकारः श्रुतिसंयोगा

त् ॥ २३ ॥ अभ्यासात्तु प्रधानस्य ॥ २४ ॥ आवृत्त्या मन्त्रकर्म स्यात् ॥ २५ ॥ अपि वा प्रसिम्मन्त्रत्वात् प्राकृतानामहानिः स्यादन्या यश्च कृतेऽभ्यासः ॥ २६ ॥ पौर्वापर्य्यञ्चाभ्यासे नोपपद्यते नैमित्तिकत्वात् ॥ २७ ॥ तत्पृथक्त्वञ्च दर्शयति ॥ २८ ॥ न चाविशेषाद्व्यपदेशः स्यात् । २९ । अग्न्याधेयस्य नैमित्तिके गुणविकारे दक्षिणादानमधिकं स्याद्वाक्यसंयोगात् । ३० । शिष्टत्वाच्चेतरासां यथ स्थानम् । ३१ । विकारस्त्वप्रकरणे हि काम्यानि । ३२ । शङ्कते च निवृत्तेरुभयत्वं हि श्रूयते । ३३ । वासो वत्सञ्च सामान्यात् । ३४ । अर्थापत्तेस्तद्धर्मा स्यान्निमित्ताख्याभिसंयोगात् । ३५ । दाने पाकोऽर्थलक्षणः । ३६ । पाकस्य चान्नकारितत्वात् । ३७ । तथाभिघारणस्य । ३८ । द्रव्यविधिसन्निधौ सङ्ख्या तेषां गुणत्वात् स्यात् । ३९ । समत्वात् तु गुणाना

मेकस्य श्रुतिसंयोगात् ॥ ४० ॥ यस्य वा सन्निधाने स्याद् वाक्यतो ह्यभिसम्बन्धः। ४१। असंयुक्ता तु तुल्यवदितराभिर्विधीयन्ते तस्मात् सर्वाधिकारः स्यात्। ४२। असंयोगाद्विधिश्रुतावेकजाताधिकारः स्यात् श्रुत्याकोपात्क्रतोः। ४३। शब्दार्थश्चापि लोकवत्। ४४। सा पशूनामुत्पत्तितो विभागात्। ४५। अनियमोऽविशेषात्। ४६। भागित्वाद्वा गवांस्यात्। ४७। प्रत्ययात्। ४८। लिङ्गदर्शनाच्च। ४९। तत्र दानं विभागेन प्रदानानां पृथक्त्वात् ॥ ५० ॥ परिक्रयाच्च लोकवत्। ५१। विभागश्चापि दर्शयति। ५२। समं स्यादश्रुतित्वात्। ५३। अपि वा कर्मवैषम्यात्। ५४। अतुल्याः स्युः परिक्रये विषमाख्या विधिश्रुतौ परिक्रयात् न कर्मण्युपपद्यते दर्शनाद्विशेषस्य तथाभ्युदये। ५५। तस्य धेनुरिति गवां, प्रकृतौ विभक्तचोदितत्वात् सामान्यात्

तद्विकारः स्यात् यथेष्टिगुणशब्देन । ५६ । सर्वस्य वा क्रतुसंयोगादेकत्वं दक्षिणार्थस्य गुणानां कार्य्यैकत्वादर्थे विकृतौ श्रुतिभूतं स्यात् तस्मात् समवायाद्धि कर्मभिः । ५७ । चोदनानामनाश्रयाल्लिङ्गेन नियमः स्यात् । ५८ । एका पञ्चेति धेनुवत् । ५९ । त्रिव-त्सश्च ॥ ६० ॥ तथा च लिङ्गदर्शनम् ।६१। एके तु श्रुतिभूतत्वात् सङ्ख्यया गवां लि-ङ्गविशेषेण । ६२ । आकाशौ तथेति चेत् । ६३ । अपि त्ववयवार्थत्वात् विभक्तप्रकृ-तित्वात् गुणेदन्ताविकारः स्यात् । ६४ । धेनुवच्चाश्वदक्षिणा, स ब्रह्मण इति पुरु-षापनयो यथा हिरण्यस्य । ६५ । एके तु कर्तृसंयोगात् स्रग्वत्तस्य लिङ्गविशेषेण । ६६ । अपि वा तदधिकाराद्धिरण्यवद्विका-रः स्यात् । ६७ । तथा च सोमचमसः । ६८ । सर्वविकारो वा क्रत्वर्थे प्रतिषेधात् पशूनाम् ॥ ६९ ॥ ब्रह्मदानेऽविशिष्टमिति

चेत् ॥ ७० ॥ उत्सर्गस्य क्रत्वर्थत्वात् प्रतिषिद्धस्यकर्म स्यात् न च गौणः प्रयोजनमर्थः स दक्षिणानांस्यात् ॥ ७१ ॥ यदितुब्रह्मणस्तदूनं तद्विकारः स्यात् ॥ ७२ ॥ सर्वं वापुरुपापनयात्तासां क्रतुप्रधानत्वात् ॥ ७३ ॥ यजुर्युक्ते त्वध्वर्य्योर्दक्षिणा विकारः स्यात् ॥ ७४ ॥ अपि वाश्रुतिभूतत्वात् सर्वासां तस्य भागोनियम्यते ॥ ७५

मीमांसा-दर्शने

१० अध्याये ४ पादः ।

प्रकृतिलिङ्गसंयोगात् कर्मसंस्कारं विकृतावधिकं स्यात् ॥ १ ॥ चोदनालिङ्गसंयोगे तद्विकारः प्रतीयेत प्रकृतिसन्निधानात् ॥ २ सर्वत्र तुग्रहाम्नानमधिकं स्यात् प्रकृतिवत् ॥ ३ ॥ अधिकैश्चैकवाक्यत्वात् ॥ ४ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ ५ ॥ प्राजापत्येषु चाम्नानात् ॥ ६ ॥ आमने लिङ्गादर्शनात् ॥७॥ उपगेषु शरवत् स्यात् प्रकृतिलिङ्गसंयोगात्॥८॥

आनर्थक्यात् त्वधिकं स्यात् ॥ ९ ॥ सं-
स्कारे चान्यसंयोगात् ॥ १० ॥ प्रयाजवदि
ति चेत् ॥ ११ ॥ नार्थान्यत्वात् ॥ १२ ॥ आ
च्छादने त्वैकार्थ्यात् प्राकृतस्य विकारः स्या
त् ॥१३॥ अधिकं वान्यार्थत्वात् ॥ १४ ॥
समुच्चयञ्च दर्शयति ॥ १५ ॥ सामस्वर्थान्त-
रश्रुतेरविकारः प्रतीयेत ॥ १६ ॥ अर्थे त्व-
श्रूयमाणे शेषत्वात् प्राकृतस्य विकारः स्या
त् ॥ १७ ॥ सर्वेषामविशेषात् ॥ १८ ॥ एक
स्य वा श्रुतिसामर्थ्यात् प्रकृतेश्चाविकारा
त् ॥ १९ ॥ स्तोमविवृद्धौ त्वधिकं स्यादवि
वृद्धौ द्रव्यविकारः स्यादितरस्याश्रुतित्वा
च्च ॥ २० ॥ पवमाने स्यातां तस्मिन्नावापो
द्वापदर्शनात् ॥ २१ ॥ वचनानि त्वपूर्वत्वा
त् ॥ २२ ॥ विधिशब्दस्य मन्त्रत्वे भावः
स्यात्तेन चोदना ॥ २३ ॥ शेषाणां चोदनैक
त्वात्तस्मात्सर्वत्र श्रूयते ॥ २४ ॥ तथोत्तर
स्यान्ततौ तत्प्रकृतित्वात् । २५ । प्राकृत-

स्य गुणश्रुतौ सगुणेनाभिधानं स्यात् । २६ । अविकारो वा अर्थशब्दानपायात्स्यात् द्रव्यवत् । २७ । तथारम्भासमवायाद्वा चोदितेनाभिधानं स्यादर्थस्य श्रुतिसमवायित्वादवचने च गुणशास्त्रमनर्थकं स्यात् । २८ । द्रव्येष्वारम्भगामित्वादर्थे विकारः सामर्थ्यात् । २९ । बुधन्वान् पवमानवद्विशेषनिर्देशात् ॥ ३० ॥ मन्त्रविशेषनिर्देशात् न देवताविकारः स्यात् । ३१ । विधिनिगमभेदात् प्रकृतौ तत्प्रकृतित्वाद्विकृतावपि भेदः स्यात् । ३२ । यथोक्तं वा विप्रतिपत्तेर्न चोदना । ३३ । स्विष्टकृद्देवतान्यात्वे तच्छब्दत्वान्निवर्त्तेत । ३४ । संयोगो वा अर्थापत्तेरभिधानस्य कर्मजत्वात् । ३५ । सगुणस्य गुणलोपे निगमेषु यावदुक्तं स्यात् ॥ ३६ ॥ सर्वस्य वैकर्म्यात् । ३७ । स्विष्टकृद्भावापिकोऽनुयाजे स्यात् प्रयोजनवदङ्गानामर्थसंयोगात् । ३८ । अ

त्वाहेति च शस्त्रवत् कर्म स्यात् चोदनान्त रात् । ३९ । संस्कारो वा चोदितस्य शब्दव चनार्थत्वात् । ४० । स्याद्गुणार्थत्वात् ।४१। कर्तोस्थान्तु वचनाद्विकारः स्यात् ।४२। पृष्ठार्थेऽन्यद्रथन्तरात् तद्योनिपूर्वकत्वात् ऋचा मप्रविभक्तत्वात् । ४३ । स्वयोनौ सर्वा ख्यत्वात् । ४४ यूपवदिति चेत् । ४५ । न कर्मसंयोगात् । ४६ । कार्य्यत्वादुत्तरयोर्यथा प्रकृति । ४७ । समानदेवते वा तृचस्याविभा गात् । ४८ । ग्रहाणां देवतान्यत्वे स्तुतश स्त्रयोः कर्मत्वादविकारः स्यात् । ४९ । उभय पानात्पृषदाज्ये दध्नः स्यादुपलक्षणं निगमे षु पातव्यस्योपलक्षणात् । ५० । न वा परा र्थत्वाद्यज्ञपतिवत् । ५१ । स्याद्वा आवाहन स्य तादर्थ्यात् । ५२ । न वा संस्कारशब्द त्वात् । ५३ । स्याद्वा द्रव्याभिधानात् ।५४। दध्नस्तु गुणभूतत्वादाज्यपा निगमाः स्युर्गु णत्वं श्रुतेराज्यप्रधानत्वात् । ५५ । दधि वा

स्यात् प्रधानमाज्ये प्रथमान्त्यसंयोगात् ५६
अपि वाज्यप्रधानत्वाद्गुणार्थे व्यपदेशे भ-
क्त्यासंस्कारशब्दः स्यात् । ५७ । अपि वा
स्याविकारत्वात् तेन स्यादुपलक्षणम् । ५८।
नवा स्यात् गुणशास्त्रत्वात् । ५९ ।

मीमांसा-दर्शने

१० अध्याये ५ पादः ।

आनुपूर्व्यवतामेकदेशग्रहणेष्वागमवदन्त्य
लोपः स्यात् । १ । लिङ्गदर्शनाच्च ।२। वि
कल्पो वा समत्वात् । ३ । क्रमादुपजनो
ऽन्ते स्यात् ४ लिङ्गमविशिष्टं सङ्ख्याया हि
तत् वचनम् । ५। आदितो वा प्रवृत्तिः स्या
दारम्भस्य तदादित्वात् वचनादन्त्यविधिः
स्यात् । ६ । एकत्रिके तृचादिषु माध्यन्दिने
च्छन्दसां श्रुतिभूतत्वात् ।७। आदितो वा
तन्न्यायत्वादितरस्यानुमानिक त्वात् । ८ ।
यथानिवेशञ्च प्रकृतिवत् सङ्ख्यामात्रविकार
त्वात् । ९ । त्रिकस्तृचे धुर्ये स्यात् १० ।

एकस्यां वा स्तोमस्यावृत्तिधर्मत्वात् । ११। चोदनासु त्वपूर्वत्वाल्लिङ्गेन धर्मनियमः स्यात् । १२ । प्राप्तिस्तु रात्रिशब्दसम्बन्धात् । १३ । अपूर्वासु तु सङ्ख्यासु विकल्पः स्यात् सर्वासामर्थवत्त्वात् । १४ । स्तोमविवृद्धौ प्राकृतानामभ्यासेन सङ्ख्यापूरणमविकारात् सङ्ख्यायां गुणशब्दत्वादन्यस्य चाश्रुतित्वात् । १५ । आगमेन वाऽभ्यासस्याश्रुतित्वात् । १६ । सङ्ख्यायाश्च पृथक्त्वनिवेशात् । १७ । पराक्शब्दत्वात् । १८ । उक्ताविकाराच्च । १९ । अश्रुतित्वान्नेति चेत् ॥ २० ॥ स्यादर्थचोदितानां परिमाणशास्त्रम् । २१ । आवापवचनं चाभ्यासे नोपपद्यते । २२ । साम्नां चोत्पत्तिसामर्थ्यात् । २३ । धूर्ष्वपीति चेत् । २४ । नावृत्तिधर्मत्वात् । २५ । वहिष्पवमाने तु ऋगागमः सामैकत्वात् । २६ । अभ्यासेन तु सङ्ख्यापूरणं सामिधेनी-

भ्यासप्रकृतित्वात् । २७ । अविशेषात् नेति चेत् । २८ । स्यात् तद्धर्मत्वात् प्रकृतिवदभ्यस्येत आसङ्ख्यापूरणात् । २९ । यावदुक्तं वाकृतपरिमाणत्वात् । ३० । अधिकानाञ्च दर्शनात् । ३१ । कर्मस्वपीति चेत् । ३२ । न चोदितत्वात् । ३३ । षोडशिनो वैकृतत्वं तत्र कृत्स्नविधानात् । ३४ । प्रकृतौ-चाभावदर्शनात् । ३५ । अयज्ञवचनाच्च । ३६ । प्रकृतौ वा शिष्टत्वात् । ३७ । प्रवृत्तिदर्शनाच्च । ३८ । आम्नातं परिसङ्ख्यार्थम् । ३९ । उक्तमभावदर्शनम् । ४० । गुणादयज्ञत्वम् । ४१ । तस्याग्रयणाद्ग्रहणम् । ४२ । उक्थ्याच्च वचनात् । ४३ । तृतीयसवने वचनात् स्यात् । ४४ । अनभ्यासे पराक्शब्दस्य तादर्थ्यात् । ४५ । उक्थ्यविच्छेदवचनत्वात् । ४६ । आग्रयणाद्वा पराक्शब्दस्य देशवाचित्वात् पुनराधेयवत् । ४७ । विच्छेदः स्तोमसामान्यात् । ४८ । उक्थ्याग्निष्टोमसंयो

विरोधित्वाच्च लोकवत् ॥ ६६ ॥ ऋतोश्च तद्गुणत्वात् ॥ ६७ ॥ विरोधिनाञ्च तत् श्रुतावशब्दत्वात् विकल्पः स्यात् ॥ ६८ ॥ पृषदाज्ये समुच्चयात् ग्रहणस्य गुणार्थत्वम् ॥ ६९ ॥ यद्यपि चतुरवत्तीति तु नियमे नोपपद्यते ॥ ७० ॥ क्रत्वन्तरे वा तन्न्यायत्वात् कर्मभेदात् ॥ ७१ ॥ यथाश्रुतीति चेत् ॥ ७२ ॥ न चोदनैकत्वात् ॥ ७३ ॥

मीमांसा-दर्शने

दशमे अध्याये अष्टमः पादः ।

प्रतिषेधः प्रदेशेऽनारभ्य-विधाने च प्राप्तप्रतिषिद्धत्वात् विकल्पः स्यात् ॥ १ ॥ अर्थप्राप्तवदिति चेत् ॥ २ ॥ न, तुल्यहेतुत्वादुभयं शब्दलक्षणम् ॥ ३ ॥ अपि तु वाक्यशेषः स्यादन्याय्यत्वाद्विकल्पस्य विधीनामेकदेशः स्यात् ॥ ४ ॥ अपूर्वे चार्थवादः स्यात् ॥ ५ ॥ शिष्ट्वा तु प्रतिषेधः

स्यात् । ६ । न चेदन्यं प्रकल्पयेत् प्रक्लृप्तावर्थवादः स्यादानर्थक्यात् परसामर्थ्याच्च । ७ । पूर्वैश्च तुल्यकालत्वात् । ८ । उपवादश्च तद्वत् । ९ । प्रतिषेधादकर्मेति चेत् ॥ १० ॥ न शब्दपूर्वत्वात् । ११ ॥ दीक्षितस्य दानहोमपाकप्रतिषेधोऽविशेषात् सर्वदानहोमपाकप्रतिषेधः स्यात् । १२ । अक्रतुयुक्तानां वा धर्मः स्यात् क्रतोः प्रत्यक्ष शिष्टत्वात् । १३ । तस्य वाप्यानुमानिकमविशेषात् । १४ । अपि तु वाक्यशेषत्वादितरपर्य्युदासः स्यात् प्रतिषेधे विकल्पः स्यात् । १५ । अविशेषेण यत् शास्त्रमन्याय्यत्वात् विकल्पस्य तत् सन्दिग्धमारादविशेषशिष्टं स्यात् । १६ । अप्रकरणे तु यच्छास्त्रं विशेषे श्रूयमाणमविकृतमाज्यभागवत् प्राकृतप्रतिषेधार्थम् । १७ । विकारे तु तदर्थं स्यात् ॥ १८ ॥ वाक्यशेषो वा क्रतुना ग्रहणात् स्यादनारभ्यविधान

स्य ॥ १९ ॥ मन्त्रेष्ववाक्यशेषत्वं गुणोपदेशा
त्स्यात् ॥ २० ॥ अनाम्नाते च दर्शनात् ॥
२१ ॥ प्रतिषेधाच्च ॥ २२ ॥ अग्न्यतिग्राह्य-
स्य विकृतावुपदेशादप्रवृत्तिः स्यात् ॥ २३ ॥
मासि-ग्रहणञ्च तद्वत् ॥ २४ ॥ ग्रहणं वा
तुल्यत्वात् ॥ २५ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ २६ ॥
ग्रहणं समानविधानं स्यात् ॥ २७ ॥ मा-
सि-ग्रहणमभ्यासप्रतिषेधार्थं ॥ २८ ॥ उ-
त्पत्तितादर्थ्याच्चतुरवत्तं प्रधानस्य होमसं
योगात् अधिकमाज्यमतुल्यत्वाल्लोकवदुत्प
त्तेर्गुणभूतत्वात् ॥ २९ ॥ तत्संस्कारश्रुतेश्च
॥ ३० ॥ ताभ्यां वा सह स्विष्टकृतः सकृत्त्वे
द्विरभिघारणेन तदाप्तिवचनात् ॥ ३१ ॥
तुल्यत्वाच्चाभिघाय सर्वेषु भक्त्यानुक्रमणा
त् ॥ ३२ ॥ सामदक्ष्यवन्नियम्येत ॥ ३३ ॥
हविषो वा गुणभूतत्वात्तथाभूतविवक्षा
स्यात् ॥ ३४ ॥ पुरोडाशाभ्यामित्यधिकृता
नां पुरोडाशयोरुपदेशस्तत्श्रुतित्वाद्वैश्यस्तो

मवत् । ३५ । नत्वनित्याधिकारोऽस्ति विधौ नित्येन सम्बन्धस्तस्मादवाक्यशेषत्वम् । ३६ । सति च नैकदेशेन कर्त्तुः प्रधानभूतत्वात् । ३७ । कृत्स्नत्वात्तु तथा स्तोमे । ३८ । कर्त्तुः स्यादिति चेत् । ३९ । न गुणार्थत्वात् प्राप्ते च नोपदेशार्थः ॥ ४० ॥ कर्मणोस्तु प्रकरणे तन्न्यायत्वात् गुणानां लिङ्गेन कालशास्त्रं स्यात् । ४१ । यदि तु सान्नाय्यं सोमयाजिनो न ताभ्यां समवायोऽस्ति विभक्तकालत्वात् । ४२ । अपि वा विहितत्वात् गुणार्थायां पुनःश्रुतौ सन्देहे श्रुतिर्द्विदेवतार्था स्यात् यथानभिप्रेतः तयाग्नेयो दर्शनादेकदेवते । ४३ । विधिं तु वादरायणः । ४४ । प्रतिषिद्धविज्ञानाद्वा । ४५ । तथा चान्यार्थदर्शनम् । ४६ । उपांशुयाजमन्तरा यजतीति हविर्लिङ्गाश्रुतित्वात् यथाकामी प्रतीयेत । ४७ । ध्रौवाद्वा सर्वसंयोगात् । ४८ । तद्वच्च देवतायां

स्यात् । ४९ । तान्द्रीणां प्रकरणात् ॥ ५० ॥
धर्माद्वा स्यात् प्रजापतिः । ५१ । देवता
यास्त्वनिर्वचनं तत्रशब्दस्येह मृदुत्वं तस्मा
दिहाधिकारेण । ५२ । विष्णुर्वा स्याद्धौत्रा
म्नानादमावास्याहविश्च स्यात् हौत्रस्य
तत्र दर्शनात् । ५३ । अपि वा पौर्णमा-
स्यां स्यात् प्रधानशब्दसंयोगात् गुणत्वा
न्मन्त्रो यथाप्रधानं स्यात् । ५४ । आन-
न्तर्य्यञ्च सान्नाय्यस्य पुरोडाशेन दर्शयति
अमावास्याविकारे । ५५ । अग्नीषोमविधा
नात्तु पौर्णमास्यामुभयत्र विधीयते । ५६ ।
प्रतिषिद्ध-विधानात् वा विष्णुः समानदे-
शः स्यात् । ५७ । तथा चान्यार्थदर्शनम् ॥
५८ । न चानङ्गं सकृच्छ्रुतावुभयत्र विधीये
तासम्बन्धात् । ५९ । गुणानां च परार्थ-
त्वात्, प्रकृतौ विधिलिङ्गानिदर्शयति ॥
६० ॥ विकारे चाश्रुतित्वात् । ६१ । द्विपु-
रोडाशायां स्यादन्तरार्थत्वात् । ६२ । अ-

जामिकरणार्थत्वाच्च । ६३ । तदर्थमिति चेन्न तत्प्रधानत्वात् । ६४ । अशिष्टेन च सम्बन्धात् । ६५ । उत्पत्तेस्तु निवेशः स्याद्गुणस्यानुपरोधेनार्थस्य विद्यमानत्वात् विधानादन्तरार्थस्य नैमित्तिकत्वात् तदभावेऽश्रुतौ स्यात् । ६६ । उभयोस्तु विधानात् । ६७ । गुणानाञ्च परार्थत्वादुपवेषवद्यदेति स्यात् । ६८ । अनपायश्च कालस्य लक्षणं हि पुरोडाशौ । ६९ । प्रशंसार्थमजामित्वम् ॥ ७० ॥

मीमांसा-दर्शने
११ अध्याये १ पादः ।

प्रयोजनाभिसम्बन्धात् पृथक्सतां ततः स्यादैककर्म्यमेकशब्दाभिसंयोगात् ॥ १ ॥ शेषवद्वा प्रयोजनं प्रतिकर्म विभज्येत । २ । अविधानात्तु नैवं स्यात् । ३ । शेषस्य हि परार्थत्वाद्विधानात् प्रतिप्रधानभावः

स्यात् ॥ ४ ॥ अज्ञानात्तु शब्दभेदात् क्रतुवत् स्यात् फलान्यत्वम् ॥ ५ ॥ अर्थभेदस्तु तत्रार्थेह्यैकार्थ्यादैककर्म्यम् ॥ ६ ॥ शब्दभेदान्नेति चेत् ॥ ७ ॥ कर्मार्थत्वात् प्रयोगे ताच्छब्द्यं स्यात् तदर्थत्वात् ॥ ८ ॥ कर्तृविधेर्नार्थत्वाद्गुणप्रधानेषु ॥९॥ आरम्भस्य शब्दपूर्वत्वात् ॥ १० ॥ एकेनापि समाप्येत कृतार्थत्वाद्यथा क्रत्वन्तरेषु प्राप्तेषु चोत्तरावत् स्यात् ॥ ११ ॥ फलाभावान्नेति चेत् ॥ १२ ॥ न, कर्मसंयोगात् प्रयोजनमशब्दशेषं स्यात् ॥ १३ ॥ ऐकशब्द्यादिति चेत् ॥ १४ ॥ नार्थपृथक्त्वात्समत्वादगुणत्वम् ॥ १५ ॥ विधेस्त्वेकश्रुतित्वादपर्यायविधानात् नित्यवच्छ्रुतभूताभिसंयोगात् अर्थेन युगपत् प्राप्तेर्यथाप्राप्तं स्वशब्दो निवीतवत् सर्वप्रयोगे प्रवृत्तिः स्यात् ॥ १६ ॥ तथा कर्मोपदेशत्वात् ॥ १७ ॥ क्रत्वन्तरेषु पुनर्वचनम् ॥ १ ॥ उत्तरास्वश्रुतित्वाद्विशे-

माणत्वात् प्रधाने च क्रियार्थत्वादनियमः
स्यात् । ३३ । पृथक्त्वाद्विधितः परिमाणं
स्यात् । ३४ । अनभ्यासो वा प्रयोगवचनै
कत्वात् सर्वस्य युगपच्छास्त्रादफलत्वाच्च
कर्मणः स्यात् क्रियार्थत्वात् । ३५ । अ-
भ्यासो वा छेदनसंमार्गावदानेषु वचना-
त्सकृत्त्वस्य । ३६ । अनभ्यासस्तु वाच्यत्वा
त् । ३७ । बहुवचनेन सर्वप्राप्तेर्विकल्पः
स्यात् । ३८ । दृष्टः प्रयोग इति चेत् । ३९ ।
भक्त्येति चेत् ॥ ४० ॥ तथेतरस्मिन् । ४१ ।
प्रथमं वा नियम्येत कारणादतिक्रमः स्या
त् । ४२ । श्रुत्यर्थाविशेषात् । ४३ । तथा
चान्यार्थदर्शनम् । ४४ । प्रकृत्या च पूर्वव
त् तदासत्तेः । ४५ । उत्पत्तौ तु यावत्स्व
मपूर्वत्वात् । ४६ । यावत्स्वं वान्यविधा
नेनानुवादः स्यात् । ४७ । साकल्यविधा-
नात् । ४८ । बह्वर्थत्वाच्च । ४९ । अग्नि-
होत्रे चाशीपवदनवागनियमः प्रतिषेधः कु

परार्थत्वात् । ६ । कर्मणोऽस्तुतत्वाच्च । ७ । अङ्गानि तु विधानत्वात् प्रधानेनोपदिश्येरन् तस्मात् स्यादेकदेशत्वम् । ८ । द्रव्यदेवतं तथेति चेत् । ९ । न चोदनाविधिशेषत्वात् नियमार्थो विशेषः । १० । तेषु समवेतानां समवायात्तन्त्रमङ्गानि भेदस्तु तद्भेदात् कर्मभेदः प्रयोगे स्यात् तेषां प्रधानशब्दत्वात्तथा चान्यार्थदर्शनम् । ११ । इष्टि राजसूयचातुर्मास्येष्वैककर्म्यादङ्गानां तन्त्रभावः स्यात् ॥१२॥ कालभेदान्नेति चेत् ॥ १३ ॥ नैकदेशत्वात् पशुवत् ॥ १४ ॥ अपि वा कर्म पृथक्त्वात्तेषां तन्त्रविधानात् साङ्गानामुपदेशः स्यात् ॥ १५॥ तथा चान्यार्थदर्शनम् ॥ १६ ॥ तथा तदवयवेषु स्यात् ॥ १७ ॥ पशौ तु चोदनैकत्वात्तन्त्रस्य विप्रकर्षः स्यात् ॥ १८ ॥ तथा स्यादध्वरकल्पेष्टौ विशेषस्यैककालत्वात् ॥ १९ ॥ इष्टिरिति चैकवच्छ्रुतिः ॥ २० ॥ अपि वा कर्म

गादस्तुतशस्त्रः स्यात् सति हि संस्थान्यत्व-
म् ॥ ४९ ॥ सस्तुतशस्त्रो वा तदङ्गत्वात् ॥
५० ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ ५१ ॥ वचनात् सं-
स्थान्यत्वम् ॥ ५२ ॥ अभावादतिरात्रेषु गृ-
ह्यते ॥ ५३ ॥ अन्वयो वानारभ्यविधाना-
त् ॥ ५४ ॥ चतुर्थे चतुर्थेऽहन्यहीनस्य गृ-
ह्यत इत्यभ्यासेन प्रतीयेत भोजनवत् ॥ ५५ ॥
अपि वा सङ्ख्यावत्त्वात् नानाहीनेषु गृह्य-
ते पक्षवदेकस्मिन् संख्यार्थभावात् ॥ ५६ ॥
भोजने तत्सङ्ख्यं स्यात् ॥ ५७ ॥ जगत्सा-
म्नि सामाभावात् ऋक्तः साम तदाख्यं
स्यात् ॥ ५८ ॥ उभयसाम्नि नैमित्तिकं
विकल्पेन समत्वात् स्यात् ॥ ५९ ॥ मु-
ख्येन वा नियम्येत ॥ ६० ॥ निमित्तविघा-
ताद्वा क्रतुयुक्तस्य कर्म स्यात् ॥ ६१ ॥
ऐन्द्रवायवस्याग्रवचनादादितः प्रतिकर्षः
स्यात् ॥ ६२ ॥ अपि वा धर्मविशेषात् त-
द्धर्माणां स्वस्थाने प्रकरणादग्रत्वमुच्यते ॥

६३ ॥ धारासंयोगाच्च ॥ ६४ ॥ कामसंयोगे तु वचनादादितः प्रतिकर्षः स्यात् ॥ ६५ ॥ तद्देशानां वाग्रसंयोगात् तदनुक्तं कामशास्त्रं स्यात् नित्यसंयोगात् ॥ ६६ ॥ परेषु चाग्रशब्दः पूर्ववत् स्यात् तदादिषु ॥ ६७ ॥ प्रतिकर्षो वा नित्यार्थेनाग्रस्य तदसंयोगात् ॥ ६८ ॥ प्रतिकर्षञ्च दर्शयति ॥ ६९ ॥ पुरस्तादैन्द्रवायवस्याग्रस्य कृतदेशत्वात् ॥ ७० ॥ तुल्यधर्मत्वाच्च । ७१ । तथा च लिङ्गदर्शनम् । ७२ । सादनं चापि शेषत्वात् । ७३ । लिङ्गदर्शनाच्च । ७४ । प्रदानञ्चापि सादनवद् । ७५ । न वा प्रधानत्वात् शेषत्वात् सादनं तथा । ७६ । अनीकायां न्यायोक्तेष्वाम्नानं गुणार्थं स्यात् । ७७ । अपि वाहर्गणेष्वग्निवत् समानविधानं स्यात् । ७८ । द्वादशाहस्य व्यूढसमूढत्वं पृष्ठवत् समानविधानं स्यात् । ७९ । व्यूढो वा लिङ्गदर्शनात् समूढविका-

रः ॥ ८० ॥ कामसंयोगात् ॥ ८१ ॥ तस्यो भयथा प्रवृत्तिरैकंकर्म्यात् ॥ ८२ ॥ एकादशिनवत् त्र्यनीका परिवृत्तिः स्यात् ।८३। स्वस्थानविवृद्धिर्वा अह्नामप्रत्यक्षसङ्ख्यत्वात् ॥ ८४ ॥ पृष्ठ्यावृत्तौ चाग्रयणस्य दर्शनात् त्रयस्त्रिंशे परिवृत्तौ पुनरैन्द्रवायवः स्यात् ॥ ८५ ॥ वचनात् परिवृत्तिरैकादशिनेषु ॥ ८६ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ ८७ ॥ छन्दो व्यतिक्रमात् व्यूढे भक्ष-पवमान-परिधि-कपालस्य मन्त्राणां यथोत्पत्तिवचनमूहवत् स्यात् ॥ ८८ ॥

मीमांसा-दर्शने
१० अध्याये ६ पादः ।

एकत्वंस्थानि यज्ञे स्युः स्वाध्यायवत् ।१। तृचे वा लिङ्गदर्शनात् । २ । स्वदृशं प्रति वीक्षणं कालमात्रं परार्थत्वात् । ३ । पृष्ठस्य युगपद्विधेरेकाहवत् द्विसामत्व-

म् । ४ । विभक्ते वा समस्तविधानात् त-
द्विभागे विप्रतिषिद्धम् । ५ । समासस्त्वै-
कादशिनेषु तत्प्रकृतित्वात् । ६ । विहार
प्रतिषेधाच्च । ७ । द्युलितो वा लोकवद्वि-
भागः स्यात् । ८ । विहारप्रकृतित्वाच्च ।९।
विशये च तदासत्तेः । १० । त्रयस्तथेति चे-
त् । ११ । न समत्वात् प्रयाजवत् । १२ ।
सर्वपृष्ठेशब्दात्तेषां स्यादेकदेशत्वं पृष्ठस्य
कृतदेशत्वात् ॥ १३ ॥ विधेस्तु विप्रकर्षः
स्यात् । १४ । वैरूपसामा क्रतुसंयोगात् त्रि-
वृदेकसामा स्यात् । १५ । पृष्ठार्थे वा प्र-
कृतिलिङ्गसंयोगात् । १६ । त्रिवृदिति चे
त् । १७ । न प्रकृतावकृतत्वसंयोगात् ॥१८ ॥
विधित्वान्नेति चेत् ॥१९ ॥ स्यात् विशये त
न्न्यायत्वात् कर्माविभागात् ॥ २० ॥ प्रकृते-
श्चाविकारात् ॥ २१ ॥ त्रिवृति सङ्ख्यात्वेन
सर्वसङ्ख्याविकारः स्यात् ॥ २२ ॥ स्तोमस्य
वा तल्लिङ्गत्वात् ॥ २३ ॥ उभयसाम्नि वि-

श्वजिद्द्विभागः स्यात् ॥ २४ ॥ पृष्ठार्थे वा अतदर्थत्वात् । २५ । लिङ्गदर्शनाच्च । २६ । पृष्ठे रसभोजनमावृत्ते संस्थिते त्रयस्त्रिंशेऽहनि स्यात् तदानन्तर्यात् प्रकृतिवत् । २७ । अन्ते वा कृतकालत्वात् । २८ । अभ्यासे च तदभ्यासः कर्मणः पुनः प्रयोगात् । २९ । अन्ते वा कृतकालत्वात् ॥ ३० ॥ आवृत्तिस्तु व्यवाये कालभेदात् स्यात् । ३१ । मधु न दीक्षिता ब्रह्मचारित्वात् । ३२ । प्राश्येत वा यज्ञार्थत्वात् । ३३ । मानसमहरन्तरं स्यात् भेदव्यपदेशात् । ३४ । तेन च संस्तवात् । ३५ । अहरन्ताच्च परेण चोदना । ३६ । पक्षे सङ्ख्या सहस्रवत् । ३७ । अहरङ्गं वांऽशुवच्चोदनाभावात् । ३८ । दशमविसर्गवचनाच्च । ३९ । दशमेऽहनीति च तद्गुणशास्त्रात् ॥ ४० ॥ सङ्ख्यासामञ्जस्यात् । ४१ । पश्वतिरेके चैकस्य भावात् । ४२ । स्तुतिव्यपदेशमङ्गेन

विप्रतिषिद्धं प्रत्ववत् ॥ ४३ ॥ वचनादतद्-न्तत्वम् ॥ ४४ ॥ सत्रमेकः प्रकृतिवत् ॥४५॥ वचनात् तु बहूनां स्यात् ॥ ४६ ॥ अपदेशः स्यादिति चेत् ॥ ४७ ॥ नैकव्यपदेशात् ॥ ४८ ॥ सन्निवापञ्च दर्शयति ॥ ४९ ॥ बहूनामिति चैकस्मिन् विशेषवचनं व्यर्थम् ॥ ५० ॥ अन्ये स्युर्ऋत्विजः प्रकृतिवत् ॥ ५१ ॥ अपि वा यजमानाः स्युर्ऋत्विजामभिधानसंयोगात् तेषां स्यात् यजमानत्वम् ॥ ५२ ॥ कर्तृसंस्कारो वचनादाधातृवदिति चेत् ॥ ५३ ॥ स्याद्विशये तन्न्यायत्वात् प्रकृतिवत् ॥ ५४ ॥ स्वाम्याख्याः स्युर्गृहपतिवदिति चेत् ॥ ५५ ॥ न प्रसिद्धग्रहणत्वादसंयुक्तस्य तद्धर्मेण ॥ ५६ ॥ दीक्षितादीक्षितव्यपदेशश्च नोपपद्यते अर्थयोर्नित्यभावित्वात् ॥ ५७ ॥ अदक्षिणत्वाच्च ॥ ५८ ॥ द्वादशाहस्य सत्रत्वमासनोपायिचोदनेन यजमानबहुत्वेन च सत्रशब्दाभिसं-

योगात् । ५९ । यजतिचोदनादहीनत्वं स्वा मिनां चाऽस्थितपरिमाणत्वात् ॥ ६० ॥ अहीने दक्षिणाशास्त्रंगुणत्वात् प्रत्यहं कर्म भेदः स्यात् । ६१ । सर्वस्य वैककर्म्यात् ॥ ६२॥ पृषदाज्यवद्वाऽह्नां गुणशास्त्रं स्यात् ॥ ६३ ॥ ज्योतिष्टोम्यस्तु दक्षिणाः सर्वासामेककर्मत्वात् प्रकृतिवत् तस्मान्नासां विकारः स्यात् ॥ ६४ ॥ द्वादशाहे वचनात् प्रत्यहं दक्षिणाभेदस्तत्प्रकृतित्वात् परेषु तासां संख्याविकारः स्यात् ॥ ६५ ॥ परिक्रयाविभागाद्वा समस्तस्य विकारः स्यात् ॥ ६६ ॥ भेदस्तु गुणसंयोगात् ॥ ६७ ॥ प्रत्यहं सर्वसंस्कारः प्रकृतिवत्सर्वासां सर्वशेषत्वात् ॥ ६८ ॥ एकार्थत्वान्नेति चेत् ॥ ६९ ॥ स्यादुत्पत्तौ कालभेदात् ॥ ७० ॥ विभज्य तु संस्कारवचनात् द्वादशाहवत् ॥ ७१ ॥ लिङ्गे न द्रव्यनिर्देशे सर्वत्र प्रत्ययः स्यात् लिङ्गस्य सर्वगामित्वादाग्नेयवत् ॥ ७२ ॥ या-

वदर्थं वा अर्थशेषत्वादल्पेन परिमाणं स्या-
त् तस्मिंश्च लिङ्गसामर्थ्यम् ॥ ७३ ॥ आ-
ग्नेये कृत्स्नविधिः ॥ ७४ ॥ ऋजीषस्य प्र-
धानत्वादहर्गणे सर्वस्य प्रतिपत्तिः स्यात् ॥
७५ ॥ वाससि मानोपावहरणे प्रकृतौ सो-
मस्य वचनात् ॥ ७६ ॥ तत्राहर्गणेऽर्थाद्वासः
प्रकृतिः स्यात् ॥ ७७ ॥ सर्वं प्रत्युत्पादयेत्
प्रकृतौ तेन दर्शनादुपावहरणस्य ॥ ७८ ॥
हरणे वा श्रुत्यसंयोगादर्थाद्विकृतौ तेन ।७९।

मीमांसा-दर्शने
१० अध्याये ७ पादः ।

कहविष्ट समस्तचोदितत्वात् । १।
प्रत्यङ्गं वा ग्रहवदङ्गानां पृथक्प्रकल्पन-
त्वात् । २ । हविर्भेदात् कर्मणोऽभ्यासः त-
स्मात्तेभ्योऽवदानं स्यात् । ३। आज्यभाग-
वद्वा निर्द्देशात् परिसङ्ख्या स्यात् । ४ । ते-
षां वा द्व्यवदानत्वं विवक्षन्नभिनिर्द्दिशेत्

पशोः पश्चादवदानत्वात् । ५ । अंसशिरोनूकसक्थिप्रतिषेधश्च तदन्यपरिसङ्ख्यानेऽनर्थकः स्यात् प्रदानत्वात् तेषां निरवदानप्रतिषेधः स्यात् । ६ । अपि वा परिसङ्ख्या स्यादनवदानीयशब्दत्वात् । ७ । अब्राह्मणे च दर्शनात् । ८ । शृताशृतोपदेशाच्च तेषामुत्सर्गवदयज्ञशेषत्वम् । ९ । इज्याशेषात् स्विष्टकृदिज्येत प्रकृतिवत् । १० । त्र्यङ्गैर्वा शरवत् विकारः स्यात् । ११ । अध्यूघ्नी तु होतुः त्र्यङ्गवत् इडाभक्षविकारः स्यात् । १२ । शेषे वा समवैति तस्माद्रथवन्नियमः स्यात् । १३ । अशास्त्रत्वात्तु नैवं स्यात् । १४ । अपि वा दानमात्रं स्यात् भक्षशब्दानभिसम्बन्धात् । १५ । दातुस्त्वविद्यमानत्वादिडाभक्षविकारः स्यात् शेषं प्रत्यविशिष्टत्वात् । १६ । अग्नीधश्च वनिष्टुरध्यूध्नीवत् । १७ । अप्राकृतत्वान्मैत्रावरुणस्याभक्षत्वम् । १८ ।

स्याद्वा हौत्रध्वर्य्यु विकारत्वात्तयोः कर्माभि-
स्वन्धात् । १९ । द्विभागः स्यात् द्विकर्म-
त्वात् । २० । एकत्वाद्वैकभागः स्यात् भा-
गस्याश्रुतिभूतत्वात् । २१ । प्रतिप्रस्थातुश्च
वपाश्रपणात् । २२ । अभक्षो वा कर्मभेदा-
त्तस्याः सर्वप्रदानत्वात् । २३ । विकृतौ प्रा-
कृतस्य विधेर्ग्रहणात् पुनःश्रुतिरनर्थिका
स्यात् । २४ । अपिवाग्नेयवत् द्विशब्दत्वं स्या
त् । २५ । न वा शब्दपृथक्त्वात् ॥ २६ ॥
अधिकं वार्थवत्त्वात् स्यादर्थवादगुणाभावे-
वचनादविकारे तेषु हि तादर्थ्यं स्यादपूर्व-
त्वात् । २७ । प्रतिषेधः स्यादिति चेत् ।२८।
नाश्रुतत्वात् । २९ । अग्रहणादिति चेत् ।
३० । न तुल्यत्वात् । ३१ । तथा तद्ग्रहणे
स्यात् । ३२ । अपूर्वतान्तु दर्शयेत् ग्रहण-
स्यार्थवत्त्वात् । ३३ । ततो पि यावदुक्तं स्या
त् । ३४ । स्विष्टकृद्भक्षप्रतिषेधः स्यात् तु-
ल्यकारणत्वात् । ३५ । अप्रतिषेधो वा द-

शनादिडायां स्यात् । ३६ । प्रतिषेधो वा
विधिपूर्वस्य दर्शनात् । ३७ । शंयुडान्तत्वे
विप्लवः स्यात् परेषु पत्न्यनुयाजप्रतिषे-
धोऽनर्थकः स्यात् । ३८ । नित्यानुवादो वा
कर्मणः स्यादशब्दत्वात् । ३९ । प्रतिषेधा-
र्थवत्त्वात् चोत्तरस्य परस्तात् प्रतिषेधः
स्यात् ॥ ४० ॥ प्राप्तेर्वा पूर्वस्य वचनादति
क्रमः स्यात् । ४१ । प्रतिषेधस्य त्वरायुक्त-
त्वात् तस्य च नान्यदेशत्वम् ।४२ । उप-
सत्सु यावदुक्तमकर्म स्यात् । ४३ । स्रौवेण
वा गुणत्वात् शेषप्रतिषेधः स्यात् । ४४ ।
अप्रतिषिद्धं वा प्रतिषिध्यप्रतिस्वात् ।४५।
अनिज्या वा शेषस्य मुख्यदेवतानभिजय-
त्वात् । ४६ । अवभृथे बर्हिषः प्रतिषेधात्तु
शेषकर्म स्यात् । ४७ । आज्यभागयोर्वा गु-
णत्वात् शेषप्रतिषेधः स्यात् । ४८ । प्रया
जानां त्वेकदेशप्रतिषेधात् वाक्यशेषत्वं
तस्मान्नित्यानुवादः स्यात् । ४९ । आज्य-

दर्शयति । ४ । संस्कारास्त्वावर्तेरन्नर्थकालत्वात् । ५ । तत्कालस्तु यूपकर्मत्वात्तस्य धर्मविधानात् सर्वार्थानां च वचनं द्व्यकालत्वम् । ६ । सकृन्मानं च दर्शयति । ७ । स्वरुस्तन्त्रापवर्गः स्यादस्वकालत्वात् । ८ । साधारणे वानुनिष्पत्तिस्तस्य साधारणत्वात् । ९ । सोमान्ते च प्रतिपत्तिदर्शनात् । १० । न चोत्पत्तिवाक्यत्वात् प्रदेशात् प्रस्तरे तथा । ११ । अहर्गणे विषाणाप्रासनं धर्मविप्रतिषेधादन्ते प्रथमे वाहनि विकल्पः स्यात् । १२ । पाणेस्त्वश्रुतिभूतत्वाद्विषाणानियमः स्यात् प्रातः सवनमध्यत्वाच्छिष्टं चाभिप्रवृत्तत्वात् । १३ । शिष्टे चाभिप्रवृत्तत्वात् । १४ । वाग्विसर्गो हविष्कृता वीजभेदे तथा स्यात् । १५ । यथाह्वानमपीति चेत् । १६ । पशौ च पुरोडाशे समानतन्त्रं भवेत् । १७ । अङ्गप्रधानार्थो योगः सर्वा-

पवर्गे च विमोकः स्यात् । १८ । प्रधाना-
पवर्गे वा तदर्थत्वात् । १९ । अवभृथे च
तद्वत् प्रधानार्थस्य प्रतिषेधो प्रवृत्तार्थ-
त्वात् । २० । अहर्गणे च प्रत्यहं स्यात्
तदर्थत्वात् । २१ । सुब्रह्मण्या तु तन्त्रं
दीक्षावदन्यकालत्वात् । २२ । तत्कालत्वा
दावर्तेत प्रयोगतोविशेषसंयोगात् । २३ ।
अप्रयोगाङ्गमिति चेत् । २४ । प्रयोगनि-
र्देशात् कर्तृभेदवत् । २५ । तद्भूतस्था-
नादग्निवदिति चेत् तदपवर्गस्तदर्थत्वात् ।
२६ । अग्निवदिति चेत् । २७ । न प्रयोग
साधारण्यात् । २८ । लिङ्गदर्शनाच्च । २९ ।
तद्धि तथेति चेत् । ३० । नाशिष्टत्वादित
रन्यायत्वात् । ३१ । विध्येकत्वादिति चे-
त् । ३२ । न कृत्स्नस्य पुनः प्रयोगात्
प्रधानवत् । ३३ । लौकिके तु यथाकामी
संस्कारानर्थलोपात् । ३४ । यजायुधानि
धार्येरन् प्रतिपत्तिविधानादृजीषवत् । ३५ ।

यजमानसंस्कारो वा तदर्थः श्रूयते तत्र यथाकामी तदर्थत्वात् ॥ ३६ ॥ मुख्य-धारणं वा मरणस्यानियतत्वात् ॥ ३७ ॥ यो वा यजनीये म्रियेत सोऽधिकृतः स्या-दुपवेषवत् ॥ ३८ ॥ न शास्त्रलक्षणत्वात् ॥ ३९ ॥ उत्पत्तिर्वा प्रयोजकत्वादाशिरवत् ॥ ४० ॥ शब्दासामञ्जस्यमिति चेत् ॥ ४१ ॥ तथाश्रिरेऽपि ॥ ४२ ॥ शास्त्रात्तु विप्रयोग-स्तत्रैकदेश्यचिकीर्षा प्रकृतावर्थेहापूर्वार्थ-वत् भूतोपदेशः ॥ ४३ ॥ प्रकृत्यर्थत्वात् पौर्णमास्याः क्रियेरन् ॥ ४४ ॥ आग्नेये वा त्रिप्रतिषेधात्तानि धारयेन्मरणस्यानि-मित्तत्वात् ॥ ४५ ॥ प्रतिपत्तिर्वा यथान्येषा-म् ॥ ४६ उपरिष्टात् सोमानां प्राजापत्यै-श्चरन्तीति ॥ ४७ ॥ अङ्गविपर्यासो विना वचनादिति चेत् ॥ ४८ ॥ उत्कर्षः संयोगा-त् कालमात्रमितरत्र ॥ ४९ ॥ प्रकृतिकाला-सत्तेः शस्त्रवतामिति चेत् ॥ ५० ॥ न श्रु-

तिप्रतिषेधात् ॥ ५१ ॥ विकारस्थाने इति चेत् ॥ ५२ ॥ न चोदनापृथक्त्वात् ॥ ५३ ॥ उत्कर्षे सूक्तवाकस्य न सोमदेवतानामुत्कर्षः पशुबन्धत्वाद्यथानिष्कर्षेणान्वयः ॥ ५४ ॥ वाक्यसंयोगाद्वोत्कर्षः समानतन्त्रत्वान्नर्थलोपान्न्वयः ॥ ५५ ॥

अथ मीमांसा-दर्शने

एकादशाध्यायस्य चतुर्थः पादः ।

चोदनैकत्वाद्राजसूयेऽनुक्तदेशकालानां समवायात्तन्त्रमङ्गानि ॥ १ ॥ प्रतिदक्षिणं वा कर्तृसम्बन्धादिष्टिवदङ्गभूतत्वात्समुदायो हि तन्निर्वृत्या तदेकत्वादेकशब्दोपदेशः स्यात् ॥ २ ॥ तथा चान्यार्थदर्शनम् ॥ ३ ॥ अनियमः स्यादिति चेत् ॥ ४ ॥ नोपदिष्टत्वात् ॥ ५ ॥ प्रयोजनैकत्वात् ॥ ६ ॥ अविशेषार्था पुनः श्रुतिः ॥ ७ ॥ अवेष्टौ चैकतन्त्रं स्याल्लिङ्गदर्शनात्, वचना-

त् कामसंयोगेन ॥ ८ ॥ ऋत्यर्थायामिति चेत्र वर्णसंयोगात् ॥ ९ ॥ पवमानहविःष्वैकतन्त्र्यं प्रयोगवचनैकत्वात् ॥ १० ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ ११ ॥ वर्त्तमानापदेशाद्वचनात्तु तन्त्रभेदः स्यात् ॥ १२ ॥ सहत्वेनित्यानुवादः स्यात् ॥ १३ ॥ द्वादशाहे तु प्रकृतित्वादेकैकमहरपवृज्येत कर्मपृथक्त्वात् ॥१४॥ अह्नां चाश्रुतिभूतत्वात् तत्र साङ्गं क्रियेत यथा माध्यन्दिने ॥ १५ ॥ अपि वा फलकर्तृसम्बन्धात् सहप्रयोगः स्यादाग्नेयाग्नीषोमीयवत् ॥ १६ ॥ साङ्गकालश्रुतित्वाद्वा स्वस्थानानां विकारः स्यात् ॥ १७ ॥ दीक्षोपसदां च संख्या पृथक् पृथक् प्रत्यक्षसंयोगात् ॥ १८ ॥ वसतीवरीपर्य्यन्तानि पूर्वाणि तन्त्रमन्यकालत्वादवभृथादीन्युत्तराणि दीक्षाविसर्गार्थत्वात् ॥ १९ ॥ तथा चान्यार्थदर्शनम् ॥ २० ॥ चोदनापृथक्त्वे त्वैकतन्त्र्यं समवेतानां कालसंयोगात् ॥२१॥

क्तिवैकल्यात् । ३७ । वृद्धिदर्शनाच्च । ३८ ।
कपालानि च कुम्भीतुल्यसंख्यानाम् ।
प्रतिप्रथनं वा प्रकृतिवत् ॥ ४० ॥ सर्वेषां
वाभिप्रथनं स्यात् । ४१ । एकद्रव्ये संस्का
राणां व्यवस्थातमेककर्मत्वात् । ४२ । द्र-
व्यान्तरे कृतार्थत्वात् तस्य पुनः प्रयोगा-
न्मन्त्रस्य च तद्गुणत्वात् पुनः प्रयोगः
स्यात्तदर्थे न विधानात् । ४३ । निर्वपण
लवनस्तरणोपग्रहणेषु चैकद्रव्यवत् प्र-
योजनैकत्वात् । ४४ । द्रव्यान्तरवद्वा स्या
त् तत् संस्कारात् । ४५ । वेदिप्रोक्षणे म-
न्त्राभ्यासः कर्मणः पुनः प्रयोगात् । ४६ ।
एकस्य वा गुणविधिः द्रव्यैकत्वात् तस्मात्
सकृत्प्रयोगः स्यात् ॥ ४७ ॥ कण्डूयने प्र
त्यङ्ग् कर्मभेदात् स्यात् ॥ ४८ ॥ अपि व
चोदनैककालमैककर्म्यं स्यात् ॥ ४९ ॥ स्व
प्नदीतरणाभिवर्षणामेध्यप्रतिमन्त्रणेष्वेव
म् ॥ ५० ॥ प्रयाणे त्वार्थनिर्वृ ते ॥ ५१ ॥

जैमिनेः परतन्त्रत्वापत्तेः स्वतन्त्रः प्रतिषेधः स्यात् । ८ । नानार्थत्वात् सोमे दर्शपूर्णमासप्रकृतीनां वेदिकर्म स्यात् । ९ । अकर्म वा कृतदृषा स्यात् । १० । पात्नीवतेषु च प्रसङ्गः स्याद्धोमार्थत्वात् । ११ । न्याय्यानि वा प्रयुक्तत्वादप्रयुक्ते प्रसङ्गः स्यात् । १२ शामित्रे च पशुपुरोडाशो न स्यादितरस्य प्रयुक्तत्वात् । १३ । श्रपणं वाऽग्निहोत्रस्य शालामुखीयेनस्यत् प्रजाहितस्याविद्यमानत्वात् । १४ । हविर्द्धाने निर्वपणार्थं साधयतां प्रयुक्तत्वात् । १५ । असिद्धिर्वाऽन्यदेशत्वात् प्रधानवैगुण्यादवैगुण्ये प्रसङ्गः स्यात् । १६ । अनसाञ्च दर्शनात् । १७ । तद्युक्तत्वञ्च कालभेदात् । १८ । मन्त्राश्च सन्निपातित्वात् । १९ । धारणार्थत्वात् सोमेऽग्न्याधानं न विद्यते । २० । तथा व्रतमुपेतत्वात् । २१ । विप्रतिषेधाञ्च । २२ । सत्यवदिति चेत् । २३ । न संयोगपृथक्

स्यात् । २४ । ग्रहार्थं च पूर्वमिष्टेस्तदर्थं स्यात् । २५ । शेषवदिति चेन्न वैश्वदेवो हि स्याद् व्यपदेशात् ॥ २६ ॥ न गुणार्थत्वात् ॥ २७ ॥ सन्नहनञ्च वृत्तत्वात् ॥ २८ ॥ अन्यविधानादारण्यभोजनं न स्यादुभयं वृत्त्यर्थम् ॥ २९ ॥ शेषभक्षास्तथेति चेत् नान्यार्थत्वात् ॥ ३० ॥ भृतत्वाच्च परिक्रयः ॥ ३१ ॥ शेषभक्षास्तथेति चेत् ॥ ३२ ॥ न कर्मसंयोगात् ॥ ३३ ॥ प्रवृत्तवरणात् प्रतितन्त्रवरणात् प्रतितन्त्रवरणं होतुः क्रियेत ॥ ३४ ॥ ब्रह्मापीति चेत् ॥ ३५ ॥ न प्राक् नियमात्तदर्थं हि ॥ ३६ ॥ निर्दिष्टस्येति चेत् ॥ ३७ ॥ नाश्रुतत्वात् ॥ ३८ ॥ होतुस्तथेति चेत् ॥ ३९ ॥ न कर्मसंयोगात् ॥ ४० ॥ यज्ञोत्पत्त्युपदेशे निष्ठितकर्म-प्रयोगभेदात् प्रतितन्त्रं क्रियेत ॥ ४१ ॥ देशपृथक्त्वात् मन्त्रौ ह्यावर्त्तेते ॥ ४२ ॥

सन्नहनहरणं तथेति चेत् ॥ ४३ ॥ नान्यार्थत्वात् ॥ ४४ ॥

मीमांसा-दर्शने

द्वादशाध्यायस्य प्रथमः पादः ।

विहारो लौकिकानामर्थं साधयेत् प्रभुत्वात् ॥ १ ॥ मांसपाकप्रतिषेधश्च तद्वत् ॥ २ ॥ निर्देशाद्वा वैदिकानां स्यात् ॥ ३ ॥ सति चोपासनस्य दर्शनात् ॥ ४ ॥ अभावदर्शनाच्च ॥ ५ ॥ मांसपाको विहितप्रतिषेधः स्यादाहुतिसंयोगात् ॥ ६ ॥ वाक्यशेषो वा दक्षिणस्मिन्ननारभ्य विधानस्य ॥ ७ ॥ सवनीये छिद्रापिधानार्थत्वात् पशुपुरोडाशो न स्यादन्येषामेवमर्थत्वात् ॥ ८ ॥ क्रिया वा देवतार्थत्वात् ॥ ९ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ १० ॥ हविष्कृत्सवनीयेषु न स्यात् प्रकृतौ यदि सर्वार्था पशुं प्रत्याहूता मा कुर्याद्विदग्रमातत्वा-

त् ॥ ११ ॥ पशौ तु संस्कृते विधानात् १२ ।
योगाद्वा यज्ञाय तद्विमोके विसर्गः स्या-
त् । १३ । निशियज्ञे प्राकृतस्यापवृत्तिः
स्यात् प्रत्यक्षशिष्टत्वात् । १४ । कालवा-
क्यभेदाच्च तन्त्रभेदः स्यात् । १५ । वेदन्तु
द्धनव्रतं विप्रतिषेधात्तदेव स्यात् । १६ ।
तन्त्रमध्ये विधानाद्वा तत्तन्त्रा सवनीयव-
त् । १७ । वैगुण्यादिध्मवर्हिर्न साधयेद-
ग्न्यन्वाधानं च यदि देवतार्थम् । १८ ।
अग्न्यन्वाधानन्तु यदि देवतार्थम् । १९ ।
आरम्भणीया विकृतौ न स्यात् प्रकृति
कालमध्यत्वात् कृता पुनस्तदर्थेन । २० ।
सकृदारम्भसंयोगात् । २१ स्याद्वा कालशे-
षभूतत्वात् । २२ । आरम्भविभागाच्च ।
२३ । विप्रतिषिद्धधर्माणां समवाये भूयसां
स्यात् सधर्मकत्वम् । २४ । मुख्यं वा पू-
र्वचोदनाल्लोकवत् । २५ । तथा चान्यार्थ
दर्शनम् । २६ । अङ्गगुणविरोधे च ताद-

ध्यात् । २७ । परिधेर्द्वयर्थत्वादुभयधर्मा स्यात् । २८ । यौप्यस्तु विरोधे स्यान्मुख्यानन्तर्यात् । २९ । इतरो वा तस्य तत्र विधानात् उभयोश्चाङ्गसंयोगः । ३० । पशुसवनीयेषु विकल्पः स्यात् वैकृतश्चेदुभयोरस्तुतिभूतत्वात् । ३१ । पाशुकं वा वैशेषिकाम्नानात्तदनर्थकं विकल्पे स्यात् । ३२ । पशोश्च विप्रकर्षस्तन्त्रमध्ये विधानात । ३३ । अपूर्वं च प्रकृतौ समानतन्त्रो चेदनित्यत्वादनर्थकं हि स्यात् । ३४ । अधिकश्च गुणः साधारणे विरोधात् कांस्यभोजिवदमुख्येऽपि । ३५ ॥ तत्प्रवृत्तत्वात्तु तन्त्रस्य नियमः स्यादन्यथा पाशुकं सूक्तवाकेन । ३६ । न वाऽविरोधात् । ३७ । शास्त्रलक्षणत्वाच्च । ३८ ।

मीमांसा-दर्शने

द्वादशाध्याय द्वितिय पादो समाप्तः ।

विश्वजिति वत्सत्वङ्नामधेयाऽहर्नमित
रथा तन्त्रं भूयस्त्वाद्धृतं स्यात् । १ । अ
विरोधी वा उपरिवासो हि वत्सत्वक् ।
२ । अनुनिर्वाप्येषु भूयस्त्वेन तन्त्रनियमः
स्यात् शिष्टकर्तृदर्शनाच्च । ३ । आगन्तुक-
त्वाद्वा स्वधर्मा स्यात् श्रुतिविशेषादितर-
स्य च मुख्यत्वात् । ४ । स्वस्थानत्वाच्च ।
५ । स्विष्टकृच्छ्रपणान्नेति चेद् विकारः प-
वमानवत् । ६ । अविकारो वा प्रकृतिव-
च्चोदनां प्रतिभावाच्च । ७ । एककर्मणि शि
ष्टत्वाद् गुणानां सर्वकर्म स्यात् । ८ । ए-
कार्थास्तु विकल्पेरन् समुच्चये ह्यावृत्तिः
स्यात् प्राधान्यस्य । ९ । अभ्यस्येतार्थव-
त्त्वादिति चेत् । १० । नाश्रुतत्वात् वि-
कल्पवच्च दर्शयति कालान्तरेऽर्थवत्त्वं स्या
त् । ११ । प्रायश्चित्तेषु चैकार्थ्यान्निष्पन्ने
नाभिसंयोगस्तस्मात् सर्वस्य निर्घातः ।१२।
समुच्चयस्तु दोषार्थः । १३ । मन्त्राणां कर्म

संयोगः स्वधर्मेण प्रयोगः स्यात् धर्मस्य तन्निमित्तत्वात् । १४ । दिवा प्रति वि-धानाद्वा सर्वकारणं प्रयोगः स्यात् कर्मार्थत्वात् प्रयोगस्य । १५ । भाषास्वरोपदेशे ऽैर्वस्माद्वचनप्रतिषेधः स्यात् । १६ । मन्त्रोपदेशो वा न भाषिकस्य प्रायोपपत्तेर्भाषिकश्रुतिः ॥१७॥ विकारः कारणाग्रहणे तन्न्यायत्वाद्दृष्टे-ऽप्येवम् ॥ १८ ॥ तदुत्पत्ते र्वा प्रवचनलक्षणत्वात् ॥ १९ ॥ मन्त्राणां करणार्थत्वात् मन्त्रान्तेन कर्मादि-सन्निपातः स्यात् सर्वस्य वचनार्थत्वात् ॥ २० ॥ सन्ततवचनाद्धारायामादि संयोगः ॥ २१ ॥ कर्मसन्तानो वा नानाकर्मत्वादितरस्याशक्यत्वात् ॥ २२ ॥ आधारे च दीर्घधारत्वात् ॥ २३ ॥ मन्त्राणां सन्निपातित्वादेकार्थानां विकल्पःस्यात् ॥ २४ ॥ संख्याविहितेषु समुच्चयो सन्निपातित्वात् ॥ २५ ॥ ब्राह्मणविहितेषु च संख्यावत् स-

वैधानुपदिष्टत्वात् ॥ २६ ॥ याज्यावषट्कारयोश्च समुच्चयदर्शनं तद्वत् ॥ २७ ॥ विकल्पो वा समुच्चयस्याश्रुतित्वात् ॥ ॥ २८ ॥ गुणार्थत्वादुपदेशस्य ॥ २९ ॥ वषट्कारे नानार्थत्वात् समुच्चयः होतृणां तु विकल्प्येरन्नेकार्थत्वात् ॥ ३० ॥ क्रियमाणानुवादित्वात् समुच्चयो वा होतृणाम् ॥ ३१ ॥ समुच्चयं च दर्शयति ॥ ३२ ॥

मीमांसा-दर्शने

अथ द्वादशाध्यायस्य चतुर्थः पादः

जपाश्चाकर्मयुक्ताःस्तुस्याशीरभिधानाश्च-याजमानेषु समुच्चयः स्यादाशीः पृथक्-त्वात् ॥ १ ॥ समुच्चयं च दर्शयति ॥ २ ॥ याज्यानुवाक्यासु तु विकल्पः स्याद्देवतोप-लक्षणार्थत्वात् ॥ ३ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ ॥ ४ ॥ क्रमेषु त्वविकल्पः स्यादेकार्थत्वा-त् ॥ ५ ॥ समुच्चयो वा प्रयोगद्रव्यसमवा-

संयोगः स्वधर्म्मेण प्रयोगः स्यात् धर्मस्य तन्निमित्तत्वात् । १४ । द्रव्यं प्रति विधानाद्वा सर्वकारणं प्रयोगः स्यात् कर्मार्थत्वात् प्रयोगस्य । १५ । भाषास्वरोपदेशे ऐस्वरमाध्वर्यवच्चनप्रतिषेधः स्यात् । १६ । मन्त्रोपदेशो वा न भाषिकस्य प्रायोपपत्तेर्भाषिकश्रुतिः ॥१७॥ विकारः कारणाग्रहणे तन्न्यायत्वाददृष्टे-ऽप्यवम् ॥ १८ ॥ तदुत्पत्ते र्वा प्रवचनलक्षणत्वात् ॥ १९ ॥ मन्त्राणां करणार्थत्वात् मन्त्रान्तेन कर्मादिसन्निपातः स्यात् सर्वस्य वचनार्थत्वात् ॥ २० ॥ सन्ततवचनाद्धारायामादि संयोगः ॥ २१ ॥ कर्मसन्तानो वा नानाकर्मत्वादितरस्याशक्यत्वात् ॥ २२ ॥ आधारे च दीर्घधारत्वात् ॥ २३ ॥ मन्त्राणां सन्निपातित्वादेकार्थानां विकल्पःस्यात् ॥ २४ ॥ संख्याविहितेषु समुच्चयो सन्निपातित्वात ॥ २५ ॥ ब्राह्मणविहितेषु च संख्यावत् स-

वैषानुपदिष्टत्वात् ॥ २६ ॥ याज्यावषट्कारयोश्च समुच्चयदर्शनं तद्वत् ॥ २७ ॥ विकल्पो वा समुच्चयस्यास्तु तित्वात् ॥ ॥ २८ ॥ गुणार्थत्वादुपदेशस्य ॥ २९ ॥ वषट्कारे नानार्थत्वात् समुच्चयः होत्रा स्तु वि कल्पेरन्नेकार्थत्वात् ॥ ३० ॥ क्रियमाणानुवादित्वात् समुच्चयो वा होत्राणाम् ॥ ३१ ॥ समुच्चयं च दर्शयति ॥ ३२ ॥

मीमांसा-दर्शने

अथ द्वादशाध्यायस्य चतुर्थः पादः

जपाश्चाकर्मयुक्ताः स्तुस्याशीरभिधानाश्च याजमानेषु समुच्चयः स्यादाशीः पृथक्त्वात् ॥ १ ॥ समुच्चयं च दर्शयति ॥ २ ॥

याज्यानुवाक्यासु तु विकल्पः स्याद्देवतोपलक्षणार्थत्वात् ॥ ३ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ ॥ ४ ॥ क्रमेषु त्वविकल्पः स्यादेकार्थत्वात् ॥ ५ ॥ समुच्चयो वा प्रयोगद्रव्यसमवा-

यात् ॥ ६ ॥ समुच्चयञ्च दर्शयति ॥ ७ ॥
संस्कारे च तत्प्रधानत्वात् ॥ ८ ॥ संख्यासु
तु विकल्पः स्यात् श्रुतिप्रतिषेधात् ॥ ९ ॥
द्रव्यविकारात्तु पूर्ववदर्थकर्म स्यात् तथा
विकल्पेन नियमप्रधानत्वात् ॥ १० ॥ द्र-
व्यत्वेऽपि समुच्चयो द्रव्यकर्मनिष्पत्तेः प्रति
पशुकर्मदादेवं सति यथाप्रकृति ॥ ११ ॥
कपालेऽपि तथेति चेत् ॥ १२ ॥ न कर्मणः
परार्थत्वात् ॥ १३ ॥ प्रतिपत्तिस्तु शेषत्वा-
त् ॥ १४ ॥ श्रुतेऽपि पूर्ववत् स्यात् ॥ १५ ॥
विकल्पो त्वर्थकर्मनियमप्रधानत्वात् शेषे
च कर्मकार्यसमवायात्तस्मात्तेनार्थकर्म स्या
त् ॥ १६ ॥ वचनादसंस्कृतेषु कर्म स्यादि-
ति ॥ १९ ॥ संसर्गे चापि दोषः स्यात् ॥२०॥
वचनादिति चेदथेतरस्मिन्ननुत्सर्गो परिग्र-
हः कर्मणः कृतत्वात् ॥ २१ ॥ स आहव-
नीयः स्यादाहुतिसंयोगात् ॥ २२ ॥ अन्यो
वोढृव्याहरणात् तस्मिंस्तु संस्कारकर्मशि-

मृत्वात् ॥ २३ ॥ स्थानात्तु परिलुप्येरन् ॥ २४ ॥ नित्यधारणे विकल्पो न ह्यकस्मात् प्रतिषेधः स्यात् ॥ २५ ॥ नित्यधारणाद्वा प्रतिषेधो गतश्रियः ॥ २६ ॥ परार्थान्येकः प्रतियन्तिवत्सत्राहीनयोर्यजमानगणे अनियमोऽविशेषात् ॥ २७ ॥ मुख्यो वा विप्रतिषेधात् ॥ २८ ॥ सत्रे गृहपतिरसंयोगाद्धौत्रवत् अम्नाय वचनाच्च ॥२९ ॥ सर्वो वा तदर्थत्वात् ॥ ३० ॥ विप्रतिषेधे परम् ॥३१॥ हौत्रे परार्थत्वात् ॥ ३२ ॥ वचनं परम् ॥ ३३ ॥ प्रभुत्वादार्त्विज्यं सर्ववर्णानां स्यात् ॥ ३४ ॥ स्मृतेर्वा स्याद् ब्राह्मणानाम् ॥ ३५ ॥ फलचमसविधानाच्चेतरेषाम् ॥ ३६ ॥ सान्नाय्येष्वेव प्रतिषेधः सोमपीथहेतुत्वात् ॥ ३७ ॥ चतुर्धाकरणे च निर्देशात् ॥ ३८ ॥ अन्वाहार्ये च दर्शनात् ॥ ३९ ॥

मीमांसाशास्त्रञ्च सम्पूर्णम् ।

सूचीपत्र

।

महाभाष्यकैयट सहित सटपनी	१५)
साङ्खसुत्रवृती	॥=)
मीमांसादर्शण मूल	॥)
गोपालतापनी	।=)
कात्यायणीशान्ति	~)
विष्णुसहस्रनाम	~)
योगदर्शनवाचस्पति	१॥)
सारस्वतमोटा ठायप	।~)
लघुकौमुदी	॥)
चिकित्सकच्चंतामणि	।=)
डिक्शनर हिन्दी इगंरेजि	१)
अमरकोश मूल	।)

कृपारामशर्मा बूकसेलर लायबिरेरी सामने

बनारस